

**SALTUKLULARIN TARİHTEKİ YERİ VE
GÜRCÜLERLE MÜCADELELERİ (1071-1202)**

İbrahim SÖYLEMEZ

**Tarih Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER
Erzurum - 2019
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**SALTUKLULARIN TARİHTEKİ YERİ VE GÜRCÜLERLE
MÜCADELELERİ (1071-1202)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim SÖYLEMEZ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER

ERZURUM – 2019

ONAY

İbrahim SÖYLEMEZ' in tarafından hazırlanan **Saltukluların Tarihteki Yeri ve Gürcülerle Mücadeleleri (1071 -1202)** adlı bu çalışma 17.10.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı, **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
Atatürk Üniversitesi

imza

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER
Erzurum Teknik Üniversitesi

imza

Jüri Üyesi Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ
Erzurum Teknik Üniversitesi

imza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım./..... /20.....

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum. .

İbrahim SÖYLEMEZ

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde büyük bir öneme sahip olan Saltukluların (1071-1202) tarihteki yerini ortaya koymak ve Gürcülerle mücadelelerini incelemek amacıyla, kaynak eser ve modern araştırmalar esas alınarak hazırlanmıştır.

“Saltukluların Tarihteki Yeri ve Gürcülerle Mücadeleleri (1071-1202)” adlı tez çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında öncelikle çalışma hazırlanırken yararlanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiş; akabinde Malazgirt Savaşı sonuna kadar Selçukluların Anadolu'daki faaliyetleri incelenmiştir. 1015 yılı dolaylarında başlayan Anadolu Seferleri, Çağrı Bey, Tuğrul Bey ve Alp Arslan'ın faaliyetleri üzerinden ele alınmış ve olaylar, Malazgirt Savaşı'na da katılmış olan Saltuk Bey'e kadar ana hatlarıyla sunulmuştur.

Birinci bölümde Saltuklular ve Gürcüler hakkında bilgiler verildikten sonra Saltukluların tarihteki önemli konumları incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak devletin merkezi olan Erzurum'un arz ettiği stratejik önem, bölgede tarih boyunca hâkimiyet sağlayan devletler üzerinden anlatılmış; sonrasında ise Saltukluların tarihteki yeri, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesi ve Anadolu'daki Türk varlığının korunması başlıkları altında incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Saltuklu-Gürcü mücadeleleri, Saltuklu hükümdarlarının hâkimiyet dönemlerine göre incelenmiştir. Bu bölümde Saltuklu hükümdarlarının Gürcülerle mücadelelerinde geliştirdikleri politikalar ve mücadele biçimleri, Saltuklu-Gürcü mücadelesine etki eden dönemin diğer önemli gelişmeleri de göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada Gürcü, Ermeni, Süryani ve İslam kaynaklarının yanı sıra modern araştırmalar kullanılmış ve bu kaynakların listesi Kaynakça kısmında sunulmuştur. Ayrıca Ekler kısmında Saltuklulara ait siyasi haritalara, Saltukluların soyunu gösteren bir şecereye ve Erzurum'da bıraktıkları bazı önemli mimari eserlerin fotoğraflarına yer verilmiştir.

Son olarak bu çalışmanın oluşmasında bana rehberlik eden, her adımda beni yüreктen destekleyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER'e, çalışmaların süresince benden fikirlerini esirgemeyen kıymetli dostum Semih İPEK'e ve bugünlere gelmemde büyük emeği olan aileme teşekkürü borç bilirim.

İbrahim SÖYLEMEZ
Erzurum 2019

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET	III
KISALTMALAR LİSTESİ	V
GİRİŞ	1
1. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR HAKKINDA	1
1.1. Kaynak Eserler	1
1.2. Araştırma Eserler	3
2. SELÇUKLULARIN ANADOLU AKINLARI VE MALAZGİRT SAVAŞI	4
2.1. Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Keşif Seferi (1015-1021)	4
2.2. Tuğrul Bey Dönemi Anadolu Akınları	6
2.3. Sultan Alp Arslan ve Malazgirt Zaferi	7
BİRİNCİ BÖLÜM	12
SALTUKLULAR VE TARİHTEKİ YERİ	12
1.1. SALTUKLULAR (1071-1202)	12
1.2. XI. VE XII. YÜZYILLARDA GÜRCÜLER	14
1.3. SALTUKLULARIN TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ	18
1.3.1. Erzurum ve Stratejik Önemi	18
1.3.2. Anadolu'nun Türkleştirilip-İslamlaştırılmasında Saltukluların Yeri ve Önemi	21
1.3.3. Saltukluların Siyasi ve Ekonomik Önemleri	23
İKİNCİ BÖLÜM	27
SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ	27
2.1. EMİR ALİ DÖNEMİ SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ	27
2.2. ZİYÂEDDİN GAZİ DÖNEMİ SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ	35
2.3. II. İZZEDDİN SALTUK DÖNEMİ SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ	37
2.4. NÂSİREDDİN MUHAMMED DÖNEMİ SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ ..	48
2.5. MELİKŞAH DÖNEMİ SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ	52
SONUÇ	55
EKLER	58
KAYNAKÇA	66
ÖZGEÇMİŞ	72

ÖZET
YÜKSEK LİSANS
SALTUKLULARIN TARİHTEKİ YERİ VE GÜRCÜLERLE MÜCADELELERİ
(1071-1202)

İbrahim SÖYLEMEZ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER

2019, (72) sayfa

Jüri: Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZER (Danışman)

Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ (Üye)

Erzurum, stratejik konumu itibariyle Türkiye, Kafkasya ve İran açısından oldukça mühim bir role sahipti. Ticaret yollarının geçiş güzergâhında olması, askerî açıdan doğal bir kale işlevi görmesi ve çevreye hâkim bir konumda bulunması, Erzurum'un çekiciliğini artırmaktaydı. Bu özellikleri nedeniyle Erzurum, geçmişten itibaren birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Malazgirt Savaşı sonrasında ise şehirde Türk hâkimiyeti başlamış ve Saltuklular kurulmuştur. Saltukluların böylesine mühim bir coğrafyada devlet kurmaları, onlara önemli görevler yüklemiştir. Özellikle Gürcüler ile sınır komşusu olmaları Anadolu açısından bir kalkan vazifesi görmelerine neden olmuştur. Saltuklular bazen yalnız bazen kurdukları ittifaklar ile Gürcülere karşı mücadele etmişlerdir. Gürcüler ile ilk yoğun mücadelelerin Emir Ali döneminde başladığı bilinmektedir. Bu dönemde Büyük Selçuklu Devleti içerisinde yaşanan taht mücadeleleri ve bu mücadelelere Doğu Anadolu'da bulunan beylerin de katılmaları Gürcülere büyük avantaj sağlamıştır. Emir Ali sonrasında başa geçen Ziyâeddin Gazi döneminde, Gürcü kralı II. David'in ölmesi nedeniyle Gürcü akınları bir süreliğine sekteye uğramıştır. Gürcüler ile en yoğun mücadeleler ise II. İzzeddin Saltuk döneminde yaşanmıştır. İzzeddin Saltuk Dönemi sonrası Saltuklular zayıflamaya başlamıştır. Bu durum Gürcülere bölgede rahat hareket etme fırsatı vermişti. Doğu sınırını sağlama almak isteyen Türkiye Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleymanşah, Gürcüler üzerine yaptığı sefer sırasında Saltuklu hükümdarı Melikşah'ı tutuklatarak Saltuklulara son vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Erzurum, Selçuklular, Saltuklular, Gürcüler.

ABSTRACT
POSTGRADUATE THESIS
PLACE OF SALTUKIDS IN HISTORY AND STRUGGLES WITH GEORGIANS
(1071-1202)

İbrahim SÖYLEMEZ

Thesis Advisor: Dr. Lecturer. Serkan ÖZER

2019, (72) page

Jury: Prof. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Chairman)

Dr. Lecturer. Serkan ÖZER (Advisor)

Assoc. Prof. Dr. Naim ÜRKMEZ (Member)

As Erzurum's strategic location has had very significant role in terms of Turkey, Caucasus and Iran. Erzurum's attractiveness is increased because of the fact that trade routes are on the causeway and be like a natural castle in terms of military and it has a dominant position in the environment. Because of these features, Turkey has hosted many civilizations from the past. After battle of Manzikert, Turkish domination has began in the city and Saltukids has established. The establishment of a state in such an important geography by the Saltukids has gave them substantial duties. Especially as Saltukids were neighbor with the Georgians caused to serve as a shield for Anatolia. Saltukids have sometimes fought against the Georgians with their alliances and sometimes alone. It is known that the first severe struggles with Georgians started during the period of Emir Ali. During this period, throne struggles in the Great Seljuk State and participation of Beys in Eastern Anatolia gave great advantage to Georgians. Georgian raids were interrupted for a while during the period of Ziyâeddin Ghazi, who took the lead after Emir Ali, because of death of Georgian King II. David. The most severe struggles with Georgians took place during the reign of II. Izzeddin Saltuk. After Izzeddin Saltuk period, Saltukids began to weaken. This situation gave opportunity to Georgians to move freely in the region. Turkey Seljukruler Rükneddin Süleyman Shah, who wanted to secure Eastern border, have Saltukids ruler Melikşah arrested during raid on Georgians and ended Saltukids.

Keywords: Anatolia, Erzurum, Seljuks, Saltukids, Georgians

KISALTMALAR LİSTESİ

A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev:	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
S.	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR HAKKINDA

1.1. Kaynak Eserler

Birçok vakayinamenin bir araya getirilmesi ile “Kartlis Cxovreba” başlığında oluşturulan *Anonim Gürcü Vakayinamesi*, 1849 yılında Fransız akademisyen M. Brosset tarafından *Gürcistan Tarihi* adı altında yayınlanmış; H. D. Andreevyan, bu yayının, 1212 yılına kadarki kısımlarını açıklamalı bir şekilde Türkçeye çevirmiş, nihayet Andreevyan’ın çevirisini Erdoğan Merçil notlandırarak yayına hazırlamıştır.¹ Hem Gürcü hem de Türk Tarihi açısından büyük önemi haiz olan bu eserden çalışmamızın her safhasında yararlanmamız mümkün olmuştur. Özellikle Gürcü-Saltuklu mücadelelerine dair verdiği ayrıntılı bilgiler çalışmamız açısından büyük önem taşımaktadır.

1160 yılında Cizre’de dünyaya gelen ortaçağ İslam dünyasının en büyük tarihçilerinden İbnü’l-Esîr’in, hilkatten 1231 yılına kadar gelen *el-Kâmil fi’t-Târîh*² adlı eseri, yıllara göre düzenlenmiş Genel Dünya Tarihi’dir. Çalışmamızın genelinde yararlanma imkânı bulduğumuz eserde olaylar kronolojik olarak verilmiş, yazarın tarafsız tutumu çalışmamız için çok faydalı olmuştur. Eserin IX, X, XI ve XII. ciltleri Saltuklu Gürcü ilişkilerine dair önemli bilgiler içermektedir. Çalışmamızda Abdülkerim Özaydın tarafından İslam Tarihi adıyla yayınlanan çeviri kullanılmıştır.

Bizzat Gürcü kralının hizmetinde yer alan, Tiflis, Ahlat gibi önemli şehirlerde bulunan ve çok sayıda bölgeyi gezen İbnü’l-Ezrâk’ın *Tarihu Meyyafarikin ve Âmid*³ adlı eseri, özellikle Saltuklular, Artuklular ve Ahlatşahlar ile Gürcüler arasındaki ilişkileri ve mücadeleleri anlatması bakımından ana kaynağımız konumundadır.

Urfalı Mateos (ö.1136’dan sonra), 952-1136 yıllarını kapsayan bir *Vakayiname*⁴ kalem almış ve kendisinden sonra Papaz Grigor, bir *Zeyl* yazarak 1162 yılına kadar yaşanan hadiseleri esere eklemiştir. Yıllara göre düzenlenmiş olan eserin, yazarın yakın bir coğrafyada yaşamasının da etkisiyle konumuza büyük faydası olmuştur. Zira eserde genel olarak Anadolu’ya Türk akınları, Türk-Ermeni, Türk-Gürcü ve Türk-Bizans ilişkilerine

¹ **Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)**, Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, çev. Hrand D. Andreevyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil, TTK, Ankara 2003.

² İbnü’l-Esîr, **İslam Tarihi, el-Kâmil fi’t-Târîh Tercümesi**, IX-XII, çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

³ İbnü’l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, çev. Ahmet Savran, Erzurum 1992.

⁴ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, çev. Hrant D. Andreevyan, TTK, Ankara 2000.

dair ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamızda eserin H. D. Andreasyan tarafından yapılan çevirisi kullanılmıştır.

Müverrih Vardan adıyla meşhur olan Vardan Vartabet tarafından kaleme alınan *Cihan Tarihi*,⁵ Moğol tarihine dair verdiği önemli bilgilerle öne çıkmaktadır. Ancak Urfalı Mateos'un eserinde olduğu gibi Türk-Ermeni, Türk-Gürcü ve Türk-Bizans ilişkilerine dair muhtasar da olsa önemli bilgileri barındırmaktadır. Özellikle Ani ve Duvin şehirlerine ve Türklerin Anadolu'daki faaliyetlerine yönelik rivayetleri eseri, çalışmamız için önemli kılmaktadır.

Muhammed b. Ali el-Azîmî, *Azîmî Tarihi*⁶ adlı muhtasar eserinde önemli bilgiler vermektedir. Eserin 1038/39-1143/44 yıllarına ait kısmını Ali Sevim Türkçeye çevirmiştir. Eser, özellikle Saltuklu-Gürcü mücadelelerinin yoğunluk kazandığı II. İzzeddin Saltuk dönemine dair verdiği bilgilerle çalışmamıza büyük katkı sağlamıştır.

Gregory Abû'l-Farac adıyla meşhur olan Bar Hebraeus (ö.1286)'un iki ciltlik *Abû'l-Farac Tarihi*⁷ adlı eserinin I. cildi Anadolu'ya Türk akınları ve Selçukluların kuruluşu; II. cildi ise Saltuklu-Gürcü ilişkilerine dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Müslüman müelliflerden İbnü'l-Esir'in rivayetleriyle benzerlik gösteren bilgilerinde zaman zaman kronolojik hatalara rastlanmaktadır.

Süryânî Patrik Mihail, *Vakayinamesi*'nde⁸ büyük oranda Abû'l-Farac'ın eserinden yararlanmış, hatta uzun iktibaslarla bulunmuştur. Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan çeviri, 1042-1195 yılları arasındaki olayları içermektedir. Yazar, Türklerin daha eski tarihlerini anlatarak başladığı eserinde diğer Süryani ve Ermeni kaynaklarında olduğu gibi Türk-Ermeni, Türk-Gürcü ve Türk-Bizans ilişkilerine dair önemli bilgiler vermektedir.

İbn Bibi'nin Farsça kaleme aldığı *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye* adlı eseri, Türkiye Selçukluları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Saltukluların bulunduğu coğrafyayı anlatması çalışma konumuz hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı da

⁵ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi (889-1269)", çev. Hrant D. Andreasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, I / 2, İstanbul 1937, 154-258.

⁶ Azîmî, **Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)**, Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim, TTK, Ankara 2006.

⁷ Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999.

⁸ Süryani Mihail, **Süryani Patrik Mihail'in Vakâyinâmesi (1042-1195)**, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK'da Yayınlanmamış Nüsha 1944.

sağlamaktadır. Özellikle Rükneddin Süleymanşah'ın Gürcistan Seferi ve Erzurum'a gelerek Saltuklulara son vermesi konularında verdiği bilgiler önem taşımaktadır.⁹

1.2. Araştırma Eserler

Osman Turan, çalışmamızda en çok yararlandığımız yazardır. Onun *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*,¹⁰ *Selçuklular Zamanında Türkiye*¹¹ ve *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*¹² adlı eserleri çalışmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi adlı eseri bu konudaki çalışmaların temelini oluşturmaktadır.

Saltuklulara dair bir diğer çalışma Faruk Sümer'in *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*¹³ adlı eseridir. Osman Turan'ın eseri gibi bu eser de Saltuklu tarihini kaynaklara dayalı olarak incelemiş ve çalışmamız için önemli başvurulardan biri olmuştur.

Ülkemizde Selçuklu Tarihi araştırmalarını belli bir noktaya taşıyan Mükrimin Halil Yinanç'ın *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*¹⁴ adlı eseri de Anadolu'nun fethine dair önemli değerlendirmeler barındırmaktadır.

Saltukluların merkezi olan Erzurum üzerine de pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırma eserlerde genelde Erzurum tarihi, en eski çağlardan günümüze kadar incelenmiştir. Arap akınları, Selçuklu akınları, Erzurum'un fethi ve Saltuklular döneminin derinlemesine incelendiği bu eserler çalışmamıza büyük katkılar sağlamaktadır. Bu eserler arasında İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*,¹⁵ Enver Konukçu'nun *Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum*,¹⁶ Abdurrahim Şerif Beygu'nun *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*¹⁷ adlı eserleri zikredilebilir.

Saltukluların yayıldığı coğrafya ve Gürcistan dikkate alındığı zaman bu bölgeler hakkında eser veren önemli müelliflerden birisi de M. Fahrettin Kırzıoğlu'dur. Yazarın

⁹ İbn Bibi, *el Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçukname)*, I, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

¹⁰ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.

¹¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971.

¹² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993.

¹³ Faruk Sümer, *Selçuklular Devri'nde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990.

¹⁴ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yay., Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1944.

¹⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Ercan Matbaası, İstanbul 1960.

¹⁶ Enver Konukçu, *Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Erzurum*, ETSO Vakfı Yayınları, 1992.

¹⁷ Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.

Kıpçaklar,¹⁸ *Ani Şehri Tarihi*¹⁹ ve *Kars Tarihi*²⁰ adlı eserleri çalışmamıza oldukça fayda sağlamıştır.

Bunların dışında Saltuklular Tarihi üzerine Osman Gürbüz tarafından *Saltuklular*²¹ adlı bir doktora tezi de hazırlanmıştır. Bu tez de genel manada Saltuklu siyasi tarihi konusunda çalışmamıza katkı sağlamıştır. Ayrıca *MEB İslam Ansiklopedisi*, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* ve *Türkler Ansiklopedisi*'nin ilgili maddelerinden de yararlanmıştır.

2. SELÇUKLULARIN ANADOLU AKINLARI VE MALAZGİRT SAVAŞI

2.1. Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Keşif Seferi (1015-1021)

Bilindiği üzere Saltuklu Devleti, Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın, Bizans askeri gücünü imha ederek kazandığı Malazgirt Savaşı sonrasında, savaşa katılmış olan Saltuk Bey tarafından Erzurum merkezli olarak kurulmuştur. Dolayısıyla tarihleri, Büyük Selçuklu -ve sonrasında da Irak ve Türkiye Selçuklu Devletlerinin- tarihiyle iç içe olan Saltukluları daha iyi değerlendirebilmek ve Anadolu'nun Türkleştirilip İslamlaştırılmasında ne gibi bir fonksiyonları olduğunu açıklayabilmek için Malazgirt Savaşı sonuna kadar yaşanan olayları hatırlamamız gerekmektedir.

Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde büyük bir öneme sahip olan Selçukluların atası Dukak, Oğuz Yabgu Devleti'nde sūbaşı görevindeydi. Dukak'ın ölümü sonrası oğlu Selçuk, babası gibi Oğuz Yabgu Devleti'nde sūbaşılığa kadar yükseldi. Fakat bir müddet sonra Oğuz Yabgusu ile arası açılan Selçuk Bey, beraberindekilerle birlikte Cend şehrine göç etmek durumunda kaldı.²² Yapılan göç, Selçuklu ailesini Samaniler, Karahanlılar ve Gazneliler ile komşu duruma getirirken; dolaylı olarak da Anadolu üzerine yapılacak olan akınların başlamasına neden oldu. Çünkü belli aralıklarla Karahanlı ve

¹⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar**, TTK, Ankara 1992.

¹⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Ani Şehri Tarihi (1018–1236)**, San Matbaası, Ankara 1982.

²⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

²¹ Osman Gürbüz, **Saltuklular**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2002.

²² İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi, el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, IX, çev. Abdükerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul 1987, 361-362; Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, çev. Necati Lügal, TTK, Ankara 1943, 1-2; Abû'l-Farac, I, 292; Ömerî, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Mesaliku'l Ebsar**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, 205; Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, I (Kuruluş Devri), TTK, Ankara 2011, 4-13; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 64-67.

Gazneli devletlerinin baskısını hisseden Selçuklular, yeni yurtlar aramak zorunda kalmış ve bu arayış, Anadolu akınlarını başlatmıştır.²³

Selçuk Bey'in; Mikail, Musa, Arslan (İsrail) ve Yusuf Yınal adlarında dört oğlu vardı.²⁴ Mikail'in, katıldığı bir savaşta vefat etmesi ile çocukları Tuğrul ve Çağrı, dedeleri Selçuk Bey tarafından yetiştirildi. Selçuk Bey'in yaşının ilerlemesi ve Mikail'in vefat etmiş olması nedeniyle ailenin başına Arslan Yabgu geçti ve Arslan Yabgu'nun başa geçmesiyle Selçuklular bölgede varlıklarını iyice hissettirmeye başladılar. Dolayısıyla etkin bir askeri güç haline gelen Selçukluların bölgedeki faaliyetleri, Gazneli Mahmud ve Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han'ın dikkatini çekti. Durumu kendileri için bir tehdit olarak gören iki hükümdar, bir görüşme yaparak (1025 Semerkand Mülakatı) Selçuklulara karşı anlaşdılar. Anlaşma sonrası Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'yu görüşme bahanesi ile yanına çağırarak hile ile yakalattı ve hapsediği Hindistan yolundaki Kâlincar Kalesi'nde Arslan Yabgu hayatını kaybetti.²⁵

Tuğrul ve Çağrı Beyler, amcaları Arslan Yabgu henüz hayatta iken faaliyetlerini Semerkand civarında sürdürüyorlardı. Burada buldukları dönemde Karahanlı ve Gazneli baskısını yoğun bir şekilde hisseden Tuğrul ve Çağrı, aynı zamanda aile içi mücadelelerin de etkisiyle bölgeyi terk etmek durumunda kaldılar. Tuğrul Bey çöllere çekilirken, Çağrı Bey 1015 yılında yeni bir yurt aramak için batı seferine çıktı. Azerbaycan'da daha önce gelmiş olan bazı Türkmen gruplarını da yanına alan Çağrı Bey, Anadolu'ya hareket ederek Van Gölü Havzası'na girdi ve Vaspurakan Ermeni Krallığı'na hücum ederek istila etti. Süratli bir şekilde hareket eden ve çok iyi ok kullanan Selçuklu akıncıları karşısında Ermeniler şaşkına dönmüşlerdi. İlk mücadeleden oldukça başarılı çıkan Çağrı Bey, Van Kalesi'ni yağma ederek birçok ganimet elde etti ve Vaspurakan Krallığı'nın batı parçasına hâkim oldu. Hareketine devam eden Çağrı Bey, sonrasında Şeddâdoğulları arazisi üzerinden Gürcistan'a girdi. Gürcü kralı, savaşmaya cesaret edemeyince buradan rahatça geçerek Ani Ermeni Krallığı üzerine yürüdü. Ancak Çağrı Bey burada ilk defa başarısızlığa uğrayarak geri çekilmek durumunda kaldı. Selçukluların batı yönündeki bu ilk seferi, oldukça başarılı

²³ Selçukluların Samani, Karahanlı ve Gazneli devletleriyle olan ilişkilerinin değerlendirmeleri için Mehmet Altay Köymen, Osman Turan, Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'in ilgili eserlerine bakılabilir.

²⁴ Hüseyinî ve Ömerî, Selçuk Bey'in üç oğlu olduğunu kaydetmişlerdir. Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, 2; Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr**, 205; Selçuk Bey'in oğulları hakkında Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", **Türkiyat Mecmuası**, XIII – 1958, 117-130.

²⁵ Râvendî, **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, I, çev. Ahmed Ateş, TTK, Ankara 1999, 85-90; Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, 1-3; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, TTK, Ankara 1995, 19-27; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 68-92.

geçti ve yeni yurt aramak için çıktığı seferde Çağrı Bey, bazı Türkmenleri burada bırakarak Maverainnahr'e geri döndü.²⁶ Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Keşif Seferi'nde işini kolaylaştıran hususların başında Bizans ile Ermeniler arasında devam eden mezhep kavgaları gelmektedir. Zira bölgeye yapılan Türk akınlarını Ermeni halkı biraz da memnuniyetle karşılamış hatta bazı kaynaklara göre Türklere yerel halk tarafından yardım dahi edilmişti.²⁷

2.2. Tuğrul Bey Dönemi Anadolu Akınları

Dandanakan Savaşı ile kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nde Çağrı Bey devletin doğusunu güvenceye alırken Sultan Tuğrul Bey de batı yönündeki fetih hareketlerinden sorumlu oldu ve bu doğrultuda şehzade ve kumandanları görevlendirdi. Bunlardan Çağrı Bey'in oğlu Yâkutî ve Musa Yabgu'nun oğlu Hasan, Azerbaycan'ın fethi ile görevlendirildiler. Azerbaycan'a gelen iki şehzade buradan hareketle Anadolu'ya geçerek Bizans toprağı olan Vaspurakan üzerine akın düzenlediler. Selçuklu saldırılarına tek başına karşılık veremeyeceğini anlayan Vaspurakan valisi Aaron, Bizans'ın Gürcistan valisi Katakalon Kekaumenos'tan yardım istedi ve Büyük Zap Suyu kenarında yapılan savaşta Selçuklu ordusunu yenilgiye uğratarak Şehzade Hasan'ı birçok askeriyle beraber şehid etti (1047).²⁸ Bu elim olay üzerine Tuğrul Bey, kardeşi İbrâhim Yinal ve Arslan Bey'in oğlu Kutalmış'ı Anadolu seferi için görevlendirdi. Büyük bir ordu ile Anadolu'ya gelen Selçuklular, Bizans ordusunu Pasin Ovası'nda (Hasankale) yenilgiye uğrattı ve Gürcü prensi Liparit'i de esir aldı. Bizans imparatoru Konstantin Monomokhas (1042-1054),

²⁶ Çağrı Bey'in Doğu Anadolu keşif seferinin detay ve değerlendirmeleri için Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", **Fuad Köprülü Armağanı**, TTK, Ankara 2010, 259-274; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 48; Abû'l-Farac, I, 293; Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)**, TTK, Ankara 1988, 20-21; Ali Sevim, **Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, TTK, Ankara 1993, 11-12; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 35-36; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, I, 104-115; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 14-15; İbrahim Tellioglu, "Ermeni Kaynaklarının Gözüyle Anadolu'nun Fethi", **Tarihte Ermeniler ve Türkler**, II, TTK, Ankara 2014, 112; Yaşar Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, Nobel Yayınları, Ankara 2014, 68-71; Müverrih Vardan, Çağrı Bey'in yapmış olduğu bu seferi Tuğrul Bey'e atfederek yanılığa düşmüştür. Zira Vardan Tuğrul Bey'in 1021 yılında Gürcistan'a girdiğini kaydetmiştir. Ardından Liparit'in 500 süvari ile Tuğrul Bey'in karşısına çıktığını fakat savaşmaya cesaret edemeyerek kaçtığını ifade etmiştir. Bkz. Müverrih Vardan, "**Türk Fütihat Tarihi**", 172-173.

²⁷ Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını", 266-267; Ergin Ayan, "Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası", **Tarihte Ermeniler ve Türkler**, II, TTK, Ankara 2014, 88; Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, 300-302.

²⁸ Azîmî, **Tarih**, 9; Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, 90; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 121; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 44-46; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 9; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, 30; Sevim, **Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri**, 14; Kırzioğlu, **Ani Tarihi**, 18; Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2013, 57; Ernst Honigsmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, 177; Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, 100.

Liparit'i kurtarmak için Tuğrul Bey ile bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Nihayet iki devlet İstanbul'da daha önce yapılmış caminin tamir edilmesi ve Fâtımî Devleti adına okunan hutbenin Abbasi halifesi ve Tuğrul Bey adına okutulması konularında anlaşınca Liparit de Tuğrul Bey tarafından serbest bırakıldı.²⁹

1054 yılına gelindiğinde Tuğrul Bey bizzat Anadolu'ya bir sefer tertip etti. Erzurum önlerine kadar gelen Tuğrul Bey, buranın zaptının uzun bir zaman alacağını gördü ve Malazgirt'i kuşatmak için bölgeden ayrıldı. Malazgirt'i uzun süre muhasara eden Tuğrul Bey, bir başarı elde edemedi, zira kuşatma için oldukça elzem olan mancınıklar müdafiler tarafından yakılmıştı. Ayrıca kış mevsiminin yaklaşması da Selçuklu kuvvetlerini zorluyordu. Nihayet Tuğrul Bey, kuşatmayı kaldırarak geri dönmek zorunda kaldı.³⁰ 1059 yılında ise büyük bir Türkmen grubu Sivas'a varıp şehri işgal etmiş, buradan hareketle Malatya bölgesine gitmişlerdir. Bu Türkmen grubunun başında Samuk (Saltuk) bulunuyordu.³¹ Tuğrul Bey Dönemi'nde Anadolu'ya düzenlenen akınlar Bizans'ı zor durumda bırakmış ve devletin gücünü büyük oranda kırmıştır. Bizans'ın güç kaybı ve Anadolu'da Türkmenlere karşılık verebilecek başka bir unsurun bulunmaması yeni akınlar için sağlam bir zemin oluşturmuştur.

2.3. Sultan Alp Arslan ve Malazgirt Zaferi

Sultan Alp Arslan tahta geçtikten sonra ilk olarak Gürcistan ve Doğu Anadolu üzerine sefer düzenledi. Ordusunu iki kısma ayıran Alp Arslan, oğlu Melikşah ve Nizâmülmülk'ü Vaspurakan bölgesindeki fetihlere memur ederken kendisi de Tiflis ve Çoruh arasındaki bölgeye yöneldi. Kür nehri ile Hazar Denizi arasındaki bölgeyi tahrip ederek Ahalkelek'i alan Sultan Alp Arslan, Şavşat üzerinden Tao (Olur, Şenkaya, Oltu,

²⁹ Pasinler Savaşı hakkında Bkz. Azîmî, **Tarih**, 9-10; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 89-90; Mikhael Attaleiates, **Tarih**, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, 55-57; Abû'l-Farac, I, 304-305; Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 283; Müverrih Vardan, "**Türk Fütuhât Tarihi**", 175; Pavlos Karolidis, **Romenos Diogenes İstanbul Yollarında**, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yay., İstanbul 1993, 27-28; Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, 90-91; Rene Grousset, **Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi**, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2005, 575-576; Mehmet Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamani**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1976, 55-56; Ömer Subaşı, "Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 44 – 2010, 247-270; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 10-11; Sevim-Merçil **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 44-46; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, 177-178; Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, 100-102.

³⁰ İbnü'l-Esîr, IX, 254-255; Azîmî, **Tarih**, 15; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 100; Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr**, 208; Attaleiates, **Tarih**, 55-56; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 49-50; Grousset, **Ermenilerin Tarihi**, 582-583; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, 34; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamani**, 57; Honigmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, 179-180; Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, 111-112.

³¹ Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 111-112; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, 36-37; Hüseyin Kayhan, "Anadolu'nun Fethinde Görev Alan Selçuklu Komutanlarından Saltuk Bey Hakkında", **Vakanüvis**, II, 2018, 192-193; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, 183.

Tortum, Narman, Yusufeli)'ya kadar ilerledi. Sultan ile savaşmaya cesaret edemeyen IV. Bagrat, itaatini bildirerek barış istedi. Alp Arslan'ın burada yaptığı fetihler büyük önem arz ediyordu. Zira bu fetihler sonucu Kars ve Ani şehirlerinin etrafı çevrilerek fetihleri için zemin oluşturulmuştu. Melikşah ve Nizâmülmülk ise önce Sürmari, sonrasında Hıristiyanlar için oldukça kutsal bir şehir olan Meryemnişin'i fethettiler. Melikşah daha sonra ordusu ile birlikte Sultan Alp Arslan'a katıldı. Orduları birleştiren Alp Arslan, bu kez asıl hedefi olan Ani üzerine yürüdü ve şehri fethetti (1064).³²

1068 yılında çıkılan Gürcistan seferinin nedeni ise Alanlar ile birleşen Ahbaz Kralı IV. Bagrat'ın Şeddadilere saldırıp Gence'ye kadar ilerlemiş olmasıydı. Erran'a kadar gelen Sultan Alp Arslan buradan hareketle Gürcistan'a girdi. IV. Bagrat, savaşmaya cesaret edemeyerek kaçınca Tiflis kolayca fethedildi. Gürcülere karşı bir uç beyliği oluşturmak isteyen Alp Arslan, Tiflis'in idaresini Fadlûn'a verdi ve diğer Türk bey ve komutanlarını da Anadolu'nun fethiyle görevlendirerek döndü.³³

1070 yılında Sultan Alp Arslan, mezhepsel ayrılıklardan dolayı İslam dünyasında ikiliğe yol açan Şii Fâtımî devletini ortadan kaldırmak ve Mısır'ı fethetmek için harekete geçti. Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girerek Malazgirt ve Erciş'i fethetti ki Malazgirt Anadolu'nun fethi için kilit bir noktaydı.³⁴ Buradan Suriye'ye yönelerek Halep'i kuşatan Alp Arslan yaklaşık iki aylık bir kuşatma sonucunda Halep hâkimi Mahmud'un teslim olması üzerine burada da hâkimiyet sağladı.³⁵

Halep'in alınması ile artık Mısır yolu açılmıştı. Sultan, buradan hareket ederek Mısır'a doğru yola çıktı. Ancak henüz yolda iken Bizans İmparatoru Romenos Diogenes'in büyük bir ordu ile doğuya doğru ilerlediği haberini aldı ve kuvvetlerinin bir kısmını Halep'e bırakarak süratle geri döndü.³⁶ Azerbaycan'da hazırlıklarını tamamlayan Alp

³² İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi**, X, çev. Abdükerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul 1987, 49-52; Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, 24-28; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 118-122; Abû'l-Farac, I, 316-317, Müverrih Vardan, "**Türk Fütuhât Tarihi**", 177; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 58-59; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, 40-41; Kırzioğlu, **Ani Şehri Tarihi**, 28-48; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, 184-185; Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, 123-132.

³³ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 290-291; Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, 30-32; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, 46; Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK, Ankara 1989, 260; Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, 60; Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, 134-138.

³⁴ Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 138; Abû'l-Farac, I, 320; Ali Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, TTK, Ankara 1971, 45; Grousset, **Ermenilerin Tarihi**, 609.

³⁵ İbnü'l-Esîr, X, 70-71; Azîmî, **Tarih**, 22-23; Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr**, 216; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 140-141; Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, 46-52; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 70; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, 187.

³⁶ Azîmî, **Tarih**, 22-23; Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, 32; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 141; Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, 52-53; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 70; Turan,

Arslan, emrindeki 15.000 ve sonradan yol üzerinde kendisine katılan 10.000 asker ile Ahlat'a doğru yola çıktı. Anadolu'da bulunan Selçuklu emir ve beylerinin de katılımıyla ordunun mevcudu 50.000 civarına ulaştı.³⁷ Taraflar arasındaki ilk çatışma, Alp Arslan'ın Ahlat'a ulaştığı sırada vuku buldu ve aynı sıralarda Ahlat'a ulaşan 20 bin kişilik Bizans öncü kuvvetleri Saltuk tarafından yenilgiye uğrattıldı.³⁸

Ahlat'tan hareket eden Selçuklu ordusu, Malazgirt karşısındaki Rahva Ovası'na yerleşti. Sultanın yanında Savtekin, Saltuk, Afşin, Dilmaçoğlu ve Artuk gibi birçok önemli kumandan bulunuyordu.³⁹ Romenos Diogenes ise Bizans tarihinin en büyük ordusunu hazırlamıştı. Ermeni, Rus, Slav, Got, Bulgar, Alman, Frank, Gürcü, Peçenek, Uz, Kıpçak gibi farklı etnik grupların askerlerinden oluşan Bizans ordusunun mevcudunun 200.000'in üzerinde olduğu kaynaklara yansımıştır.⁴⁰ Sayısal gücüne gereğinden fazla güvenen Romenos Diogenes nihayet "Zehra" denilen mevkiye karargâhını kurdu.⁴¹

İki ordu, savaş meydanında yerlerini alınca Sultan Alp Arslan, halifenin elçisi İbn Muhalleban ile Savtekin'i, Romenos Diogenes'e göndererek barış teklifinde bulundu. Fakat ordusuna çok güvenen Diogenes, sultanın barış teklifini reddettiği gibi Selçuklu elçisine "kendilerinin İsfahan'da atlarının Hamedan'da kışlayacaklarını" söyleyerek hedefini de belirtti. Elçi ise imparatora; "atların Hamedan'da kışlamaları doğrudur, size gelince onu bilmiyorum" diyerek oradan ayrıldı.⁴² Böylece İmparator, barış teklifini

Selçuklular Zamanında Türkiye, 24; İbnü'l-Esîr, Sultan Alp Arslan'ın, Diogenes'in Malazgirt'e yürüdüğü haberini Azerbaycan'ın Hoy kentinde aldığını aktarmıştır. Bkz. İbnü'l-Esîr, X, 71.

³⁷ İbnü'l-Esîr, X, 71; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular**, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2014, 26-27; Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, 65-66; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 73; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 25; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 272; Râvendî, Diogenes'in 600.000 süvari ile Malazgirt'e geldiğini; buna karşılık 12.000 askeri bulunan Sultan Alp Arslan'ın Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Diogenes'i esir aldığını aktarmıştır. Bkz. Râvendî, I, 117.

³⁸ Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 1943, 38; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l Haleb**, 27; Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, 62; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 72; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 25.

³⁹ Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, 66-67; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 25; Malazgirt Savaşı'na katılan beyler hakkında ayrıntılı bilgi için; Bkz. Süleyman Tülücü, "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümelere", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, VII, 1987, 291-334.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, X, 71; Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, 37; Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, 32-33; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 141; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 71; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 23.

⁴¹ Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, 39; Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, 34; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 274; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, 188.

⁴² İbnü'l-Esîr, X, 72; Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, 34; Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, 39; Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, çev. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2011, 104; Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr**, 216; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 142; Abû'l-Farac, I, 321; İbnü'l-Adîm, Diogenes'in elçiye; bu barışı Rey'de yapacağım şeklinde cevap verdiğini aktarmıştır. Bkz. İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l Haleb**, 28; Zonaras, Attaleiates ve Karolidis, Sultan Alp Arslan'ın gönderdiği elçilere Diogenes'in, eğer benimle karşılıklı konuşmak isterse, halen ordugâh kurmuş bulunduğu yeri bıraksın daha

reddederek savaşmakta kararlı olduğunu göstermiş; Sultan Alp Arslan ise barış teklifinin reddedilmesi üzerine savaş hazırlıklara başlamıştı. 26 Ağustos 1071 Cuma günü ordusu ile namaz kılan sultan, Türk geleneklerine uygun olarak ok ve yaylarını fırlatıp attı, atının kuyruğunu bağladı, eline kılıç ile gürzünü aldı ve beyaz bir elbise giyinerek “ölürsem kefenim budur” dedi.⁴³ Selçuklu ordusu sayıca üstün olan Bizans ordusunu tekbir sesleri, kös ve boru gürültüleri ile psikolojik olarak etkiliyor, ayrıca Bizans süvarilerine yaptığı ok yağmuru ile onları hücumda kışkırtıyordu. Amaç, Bizans ordusunu hücumda teşvik ederek pusuda bekleyen Selçuklu birliklerinin arkadan saldırısı ile düşmanı zor durumda bırakmaktı. Nitekim Bizans ordusu, süvarilerini müdafaa etmek için ileri atılınca, Selçuklu ordusu sahte ricat yaparak kaçıyor izlenimi uyandırdı ve bu hileye aldanıp ilerleyen Bizans ordusu pusudaki birliklerin ani saldırısı ile büyük kayıplar verdi. Peçenek ve Oğuzların da Bizans ordusundan ayrılıp Selçuklu tarafına geçmesiyle Selçuklu ordusunun gücünü daha da artırdı. Dağılan Bizans ordusunun toparlanmasına fırsat vermeyen Selçuklular, kesin bir zafer kazandı. Savaşta Bizans askerlerinin büyük kısmı öldürülmüş, başta İmparator Romenos Diogenes olmak üzere birçok önemli kumandan da esir edilmişti.⁴⁴

Sultan Alp Arslan, karşısına getirilen Romenos Diogenes’i iyi bir şekilde ağırladı ve ona “eğer galip olup zaferi sen kazansaydın bana ne yapardın” diye sordu. Romenos Diogenes bu soruya “fenalıktan başka bir şey yapmazdım” cevabını verdi. Sultan Alp Arslan “Vallahi doğru söyledi eğer başka söz söylese yalandı. Bu adam akıllı ve mert bir adamdır. Bu sebeple katli caiz değildir” diyerek tekrar Romenos Diogenes’e döndü ve “sana ne yapayım, seni ne yola koyayım” dedi. Diogenes, “üç ihtimal vardır; birincisi beni öldürtürsün ikincisi ülkelerinde gezdirerek beni teşhir edersen, üçüncüsü ise yapamayacağım için bunu söylemenin bir gereği yoktur” dedi. Sultan, “peki bu üçüncüsü nedir” diye sordu. Diogenes, “affedilmem, takdim edeceğim paraları kabul etmen, aramızda dostluk ilişkisi kurulması, beni bir yardımcı bir kumandanın olarak memleketime iade etmen, beni öldürmenin bir faydası yoktur, beni öldürürsen yerime bir

uzakta bir yere geçsin ki benim de bana düşeni yaparak Rum ordusuyla şimdi barbar ordusunun bulunduğu yere geçmeme sıra gelsin, dediğini aktarmışlardır. Bkz. Attaleiates, **Tarih**, 163-164; Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, 135; Karolidis, **Romanos Diogenis**, 61.

⁴³ İbnü’l-Esîr, X, 72; Hüseyinî, **Ahbârü’l-Devleti’s Selçukiyye**, 34; Abûl-Farac, I, 321; Sevim, **Malazgirt Meydan Muharebesi**, 75-76.

⁴⁴ İbnü’l-Esîr, X, 72; İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-Taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi**, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1989, 12-20; Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, 39-40; Azîmî, **Tarih**, 19; Hüseyinî, **Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye**, 34-35; İbnü’l-Adîm, **Zühdetü’l Haleb**, 29; Râvendî, I, 117; Attaleiates, **Tarih**, 164-167; Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, 127-136; Abû’l-Farac, I, 321-322; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 142-143; Süryani Mihail, **Vakayiname**, 25-26; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara 2011, 319; Honigmann, **Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı**, 187-188.

başkasını hükümdar yaparlar” cevabını verdi. Sultan Alp Arslan ise; “hakkında aftan başka bir şey düşünmedim” dedi.⁴⁵ Nihayet Diogenes, Alp Arslan’ın belirlediği 1.500.000 dinar çok olduğu için 100.000 dinar fidye ile serbest bırakılırken; Bizans’ın yıllık 360.000 dinar vergi ödemesine ve Sultan Alp Arslan’ın ihtiyaç duyması halinde askeri yardımda bulunmasına karar verildi. Doğu Anadolu, Antalya, Urfa, Membiç, Ahlat ve Malazgirt’in Selçuklulara ait olacağı da imparator tarafından kabul edildi.⁴⁶

Doğu’da bunlar yaşanırken İstanbul’da farklı bir telaş vardı, zira Romanos Diogenes’in esir edildiği haberi İstanbul’a ulaşınca VII. Mihail tahtı ele geçirmişti. Romanos Diogenes’in serbest bırakılması üzerine VII. Mihail, imparatorun İstanbul’a ulaşmadan yakalanmasını emretti. Yakalanan Diogenes’in gözlerine mil çekildi ve sabık imparator çok geçmeden acılar içinde öldü.⁴⁷ Romanos Diogenes’in ölümüne çok üzülen Sultan Alp Arslan, kendisi Türkistan seferinde iken başta Kutalmış’ın oğulları olmak üzere birçok prens ve kumandanını “bundan sonra arslan yavruları gibi olunuz, bütün memleketleri kartal yavruları gibi süratle kat edin, Hıristiyanları gece-gündüz durmadan kılıçtan geçirin ve Romalılara karşı asla merhamet duymayın” diyerek Anadolu’nun fethiyle görevlendirdi.⁴⁸

Malazgirt Zaferi sonrası artık Bizans’ın gücü tamamen kırılmış, Türkmenler akın akın Anadolu’ya girmeye başlamıştır. Anadolu’da faaliyet gösteren kumandanlar, fethettikleri bölgelerde kendi adları ile anılan beylikler kurmuş ve hızla imar faaliyetlerine başlamıştır. Bu durum, Anadolu’nun fethine ve Türkleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Sultan Alp Arslan döneminin önde gelen kumandanlarından olan Emir Saltuk da Erzurum ve çevresini ele geçirmiş ve burada Saltukluları kurmuştur.

⁴⁵ İbnü’l-Esîr, X, 72-73; Abû’l-Farac, I, 322; Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, 110; Sevim, **Malazgirt Meydan Muharebesi**, 83-86; İbnü’l-Adîm, **Zübdetü’l-Haleb**, 30; Süryani Mihail, **Vakayiname**, 26; Attaleiates, **Tarih**, 168-169; Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, 137-138; Karolidis, **Romanos Diogenis**, 64-65.

⁴⁶ İbnü’l-Esîr, X, 73; Abû’l-Farac, I, 323; Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, 111; Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, 319; Sevim, **Malazgirt Meydan Muharebesi**, 86-89; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 31.

⁴⁷ Azîmî, **Tarih**, 23; İbnü’l-Adîm, **Zübdetü’l-Haleb**, 30; Süryani Mihail, **Vakayiname**, 13; Attaleiates, **Tarih**, 177-184; Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, 319; Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, 138-141; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 82.

⁴⁸ Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 144; Sevim, **Malazgirt Meydan Muharebesi**, 92-94; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 82; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, 287.

BİRİNCİ BÖLÜM

SALTUKLULAR VE TARİHTEKİ YERİ

1.1. SALTUKLULAR (1071-1202)

Adını kurucusu Saltuk Bey'den alan Saltuklular, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Erzurum ve çevresinde kuruldu. Yukarıda ifade edildiği üzere zafer sonrası yenik Bizans imparatoruyla bir anlaşma yapılmış ancak onun tahttan indirilerek gözlerine mil çekilmesi üzerine Sultan Alp Arslan, Anadolu'nun fethi faaliyetlerine hız verilmesini emretmişti. Anadolu'nun fethi ile görevlendirilen beyler arasında Emir Saltuk da bulunmaktaydı. Saltuk, Anadolu'nun fethinde önemli hizmetlerde bulunmuş ve Malazgirt Zaferi'nde de Bizans öncü kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştı.⁴⁹ Dolayısıyla Sultan Alp Arslan nazarında önemli bir yere sahip olan Emir Saltuk'a; Kars'tan Bayburt'a, Bingöl'den Barkal Dağlarına kadar uzanan sahada yer alan Kars, Pasinler, Oltu, Erzurum, Tortum, İspir, Bayburt ikta olarak verildi (1071)⁵⁰ ve böylece Saltukluların temeli atılmış oldu.

Devletin kurucusu olan Saltuk Bey'in ismi, Hıristiyan ve İslam kaynaklarında farklılık göstermektedir. Ermeni kaynaklarında "Samuht", "Saltuh", Bizans kaynaklarında "Samukh", İslam kaynaklarında ise "Sanduk", "Sandak" gibi yazımlar ön plana çıkmaktadır.⁵¹ İslam kaynaklarında daha çok Sanduk adıyla anılan Ebu'l Kâsım Saltuk'un 1054 yılında Doğu Anadolu üzerine, 1055 yılında Ağrı Dağı ve çevresine, 1059-1061 yılları arasında da Sivas'a akınlar düzenlediği görülmektedir.⁵² Saltuk Bey'in hangi tarihte öldüğü tam olarak bilinmemektedir. Fakat 1102-1103 yıllarından itibaren artık devletin başında Emir Ali'nin bulunuyor olması onun bu tarihten önce vefat ettiğini göstermektedir.⁵³

Saltuk'un ölümü ile devletin başına geçen oğlu Emir Ali döneminde Selçuklu devletinde yaşanan taht kavgaları istikrarı ortadan kaldırmış ve bu durum, Gürcü

⁴⁹ Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, 38; Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, 62; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 72; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 25.

⁵⁰ Reşîdüd-dîn Fazlullâh, **Câmi'ü't-Tevârih, (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)**, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010, 84; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 19; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 22.

⁵¹ Attaleiates, **Tarih**, 88; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 110; Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, 38; Müverrih Vardan, **"Türk Fütihat Tarihi"**, 201; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 21; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 18; Değerlendirmeler için Bkz. Gürbüz, **Saltuklular**, 46-48.

⁵² Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 110-111; Hüseyin Kayhan, "Miryokefalon Savaşı Öncesinde Bizans Politikasında Türkmenler", **Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Miryokefalon Savaşı Sempozyumu**, Isparta 2014, 110; Kayhan, "Saltuk Bey Hakkında", 192-193.

⁵³ İbnü'l-Esir, X, 294; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 22; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 23.

istilalarının yoğunlaşmasına neden olmuştu. Bu istilalar karşısında başta Emir Ali olmak üzere Türk beyleri ortak hareket etmeyi ve düşmana birlikte karşı koymayı bildiler. Başarılı bir hükümdar olan Emir Ali, 1124 yılı civarında vefat etti. Yerine geçen kardeşi Ziyâeddin Gazi, diğer Türk beyleriyle akrabalık bağı kurarak Gürcülere karşı sağlam bir hat oluşturdu. Gürcülerle mücadelesinin yanı sıra Erzurum'un imarına da önem veren Ziyâeddin Gazi, Kale Camii ve Tepsi Minare gibi önemli eserler bıraktı.⁵⁴ Ziyâeddin Gazi 1132⁵⁵ yılında ölünce yerine, yeğeni II. İzzeddin Saltuk geçti.⁵⁶

Kaynaklarda ismi en fazla zikredilen Saltuklu hükümdarı İzzeddin Saltuk'tur. Diğer Türk beyleriyle evlilik bağı kurarak güç kazanma politikasını o da devam ettirdi. Ancak zaman zaman Türk beyleri arasında yaşanan sorunların oluşturulan ittifakları olumsuz etkilediği ve Gürcü saldırılarına zemin hazırladığı da görülmektedir. Cesaretleri artan Gürcülerin Türklere verdiği zararlar nihayet Türk beylerinin tekrar ortak hareket etmesini gerektirdi ve yaşanan kayıplar telafi edilmeye çalışıldı. Genel olarak Saltuklular, İzzeddin Saltuk ile birlikte en parlak dönemini yaşadı ve henüz tam olarak ele geçirilemeyen yerler de (Bayburt, Micingert, Avnik, İspir, Oltu) devletin hâkimiyet alanına dâhil edildi.⁵⁷ Ayrıca İzzeddin Saltuk'un kendi adına para bastırdığı da bilinmektedir.⁵⁸

İzzeddin Saltuk'un 1168 yılında ölmesi ile yerine oğlu Nâsireddin Muhammed geçti. Gürcülerle mücadelesini sürdüren Nâsireddin Muhammed de babası gibi kendi adına para bastırdı⁵⁹ ve Ulu Camii'yi yaptırdı.⁶⁰ Nâsireddin Muhammed dönemine damga vuran olay, aşağıda detayları bulunduğu üzere oğlu Muzaffereddin ile Gürcü Kraliçesi Tamara arasında vuku bulduğu rivayet edilen hadiselerdir.⁶¹

⁵⁴ Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 23; Haldun Özkan, "Saltuklu Mimarisi", **Türkler**, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 75-76; Beygu, **Erzurum Tarihi**, 93-97; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 28.

⁵⁵ Azîmî, **Tarih**, 68; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 25; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 27.

⁵⁶ Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 26; Gürbüz, **Saltuklular**, 78; Ali Öngül, "Saltuklular", **Türkler**, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 463; Abdülkerim Özaydın, "Saltuklular", **DİA**, XXXVI, İstanbul 2009, 54.

⁵⁷ Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 32.

⁵⁸ Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 37; Coşkun Alptekin, "Saltuklu Sikkeleri", **A.Ü. Fen-Ed. Fak. Araştırma Dergisi (Zeki Velidi Togan Özel Sayısı)**, XIII/1, Erzurum 1985, 293; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 30; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 22-23; Özaydın, "Saltuklular", 55.

⁵⁹ Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 38-39; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 33.

⁶⁰ Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 43; Beygu, **Erzurum Tarihi**, 100; Mehmet Nusret, **Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşerilere Armağan**, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul 1922, 31-32; Özkan, "Saltuklu Mimarisi", 76-77.

⁶¹ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 372-373; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 36; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 34-35; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 254-255; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 25; Özaydın, "Saltuklular", 55; Öngül, "Saltuklular", 465.

Nâsireddin Muhammed'in vefat etmesi ile yerine 1200-1201 yılına kadar Saltukluların başında bulunan kız kardeşi Mama Hatun geçti. Tercan'da yapılan kervansaray ve türbe bu döneme aittir.⁶² Mama Hatun'un 1201 yılında Saltuklu tahtından uzaklaştırılması ile yerine Alâeddin Melikşah geçti. Bölgede oldukça önemli bir rol üstlenen Saltuklular, bu tarihlerden sonra dış tehditlere karşılık veremez duruma geldiler. Gürcüler, Kafkaslardan Türk topraklarına girerek halkı öldürmeye ve etrafı yağmalamaya başladı. Gürcülerin zulmünün artması üzerine 1202 yılında Gürcistan seferine çıkan Türkiye Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleymanşah'a katılmak için Alâeddin Melikşah da hazırlıklarını yapmıştı. Fakat Melikşah, sultanı karşılamada geç kaldığı ve kusurlu davrandığı gerekçesiyle yakalanarak hapsedildi ve Saltuklu topraklarına Rükneddin Süleymanşah tarafından kardeşi Mugiseddin Tuğrulşah atandı. Böylece Saltuklular'ın siyasi varlığına son verilmiş oldu.⁶³ Siyasi hâkimiyetlerini kaybeden Saltuklulardan Ebû Mansur Arğınşah Micingirt'te, Melikşah'ın torunları ise Çemişkezek'te bir süre daha varlıklarını devam ettirdiler.⁶⁴

Türk-İslam tarihinin önemli bir safhasını teşkil eden Saltuklular, siyasi-askeri faaliyetlerinin yanında bölgenin mamur hale gelmesine de çalışmışlardır. Yukarıda zikredilen eserlerin dışında Üç Kümbetlerden birisinin Saltuklulara ait olduğu⁶⁵ ve Ebû Mansur Arğın Şah'ın, Micingirt Kalesi'ni inşa ettirdiği de bilinmektedir.⁶⁶

1.2. XI. VE XII. YÜZYILLARDA GÜRCÜLER

Gürcistan'da bulunan buluntu ve kalıntılar, Alt Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Zaman içinde Hititler, Mitanniler, Asurlular ve Urartularla komşu olan Gürcülere dair ilk bilgilere Asur ve Urartu yazıtlarında rastlamaktayız. Bu iki kaynak grubunda ilk Gürcü birliği olarak "Diaohi" gösterilmektedir. Bu birlik, Gürcistan'ın

⁶² Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 34; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 36; Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, 282; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 29; Özkan, "Saltuklu Mimarisi", 78-80; Öngül, "Saltuklular", 465; Özyayın, "Saltuklular", 55.

⁶³ İbn Bibi, I, 93; İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi, el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi**, XII. çev. Abdülkerim Özyayın-Ahmet Ağırakça, Bahar Yay., İstanbul 1987, 146-147; Aksarâyî, **Müsameretü'l-Ahbâr**, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000, 24; Ömeri, **Mesâlikü'l Ebsâr**, 333; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 251-254; Osman Turan, "Süleyman Şah", **İA**, XI, MEB, İstanbul 1979, 226; Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, 412; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 38.

⁶⁴ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, 392; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 39-43; Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 494-495; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 37; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 26-27; Özyayın, "Saltuklular", 55; Öngül, "Saltuklular", 466.

⁶⁵ Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 420-422; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 44; Beygu, **Erzurum Tarihi**, 88-89; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 29; Enver Konukçu, **Şehr-i Mübârek Erzurum**, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, I, Ankara 1989, 173-175; Özkan, "Saltuklu Mimarisi", 77-78;

⁶⁶ Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 494-496; Özkan, "Saltuklu Mimarisi", 74.

güneybatı kesiminde ortaya çıkmış ve sonrasında bu bölgede yaşayanlar, Eski Yunanlılar tarafından Taohiler olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla Tao ismi, Gürcüler için oldukça önem arz etmiş ve Gürcülerin bir eyaleti olarak kalmıştır. Kaynaklarda bahsi geçen bir diğer Gürcü birliği ise, M. Ö. IX-VIII. yüzyıllarda, Karadeniz'in güneydoğu kısımlarında ortaya çıkan ve önemli bir sahayı kapsayan "Kolha"dır. Bu saha, yüksek düzeyde üretim yapılması ve ticaretinde bir o kadar gelişmiş olması nedeniyle zenginliğiyle meşhur olmuştur. M. Ö. IV. yüzyıla kadar önemli Gürcü birlikleri ortaya çıkmışsa da -Gürcüler, kabileler halinde yaşamlarını sürdürdükleri içi Gürcistan, tek bir devlet çatısı altında birleştirilememiştir. Siyasi birliğin olmaması Gürcülerin güçlenmesinin önündeki en büyük engeldi. M. Ö. IV. yüzyıla gelindiğinde Parnavaz, Doğu Gürcistan'da dağınık halde yaşayan Gürcü kabilelerinin önemli bir kısmını birleştirerek başkenti Metsheti şehri olan "Kartli (İberia) Devleti"ni kurdu. İdari teşkilatı kuran Parnavaz, Gürcü dilini, devletin resmi dili ilan etti ve ilk Gürcü harflerini de oluşturdu.⁶⁷

Milattan sonraki dönemlerde Gürcistan'da yeni gelişmeler yaşandı. Öncelikle Hıristiyanlık, Gürcistan'da yayılmaya başladı. Kral Mirian, Aziz Nino'nun da etkisiyle 330'larda Kartli'de Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan etti.⁶⁸ Kral Vahdang döneminde ise Gürcüler için oldukça önemli bir şehir olan Tiflis başkent ilan edildi (458). Bunun yanı sıra Vahdang, İran ile mücadele ederek ülkesinin istila edilmesini önledi ve Batı Gürcistan'ın önemli bir kısmını Kartli Krallığı'na bağladı.⁶⁹ Ancak Kartli Krallığı'nın ortaya çıkışı, Gürcüleri tam manasıyla birleştirememiştir. Zira Kartli Krallığının yanı sıra Lazika, Ahbazya Krallığı Tao-Klarceti gibi siyasi teşekküllerde batıda varlıklarını sürdürüyorlardı. Bu siyasi bölünmüşlüğün etkisiyle uzun yıllar Roma ve Sasani devletlerinin etkisinde kalan Gürcistan, yaklaşık üç yüz yıl bu iki devletin siyasi mücadelelerine sahne oldu.⁷⁰

VII. yüzyıldan itibaren Müslümanlar da Gürcistan coğrafyasına yöneldiler. İslam orduları, Hulefâ-yı Râşidîn döneminde önce Ermenistan ve oradan da Gürcistan üzerine fetih hareketlerine girişti. Hz. Ömer dönemi ile başlayan bu fetih hareketlerini Suraka b. Amr yürütüyordu. Hz. Osman döneminde ise Habib b. Mesleme ileri harekâta devam

⁶⁷ Fahrettin Çiloğlu, **Gürcülerin Tarihi**, Ant Yayınları, İstanbul 1993, 32- 34; Gürcülerin ön tarihi için ayrıca Bkz. Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 20-26.

⁶⁸ Çiloğlu, **Gürcülerin Tarihi**, 38; Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 67-79.

⁶⁹ Çiloğlu, **Gürcülerin Tarihi**, 39; Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 162.

⁷⁰ Çiloğlu, **Gürcülerin Tarihi**, 34-39.

ederek önce Duvin daha sonra Tiflis'i ele geçirdi.⁷¹ Gürcistan'ın önemli bir kısmının ele geçirilmesi üzerine Hz. Osman, burayı Ermeniye valiliğine bağlamıştı. Bu durum, Hz. Ali döneminde de devam ettirilirken Emeviler zamanında el-Cezire valiliğine bağlandı. Fatih hareketleri Emeviler zamanında da devam etti ve Hişam b. Abdülmelik (724-743), Gürcistan'ın tamamını ele geçirerek burayı vilayet haline getirdi. Gürcistan üzerinde önemli emelleri olan Bizans bu durum karşısında kayıtsız kalmadı ve Gürcistan'da İslam-Bizans mücadelesi başladı.⁷²

Emeviler sonrası bölgede Abbasiler varlık gösterdi. Ancak onların zayıflaması ile X. yüzyılda Gürcistan'da Tiflis Arap Emirliği, Meskheti, Cavakheti, Tao-Klarceti gibi prenslikler ortaya çıktı ve birlik bozuldu.⁷³ Bu bölünmüşlük, yeni istilalara fırsat verdiğinden Gürcistan'da acilen birliğin sağlanması gerekiyordu. Bu kritik zamanda Gürcülerin önemli hanedanı Bagratlılar ön plana çıktılar. Gürcistan'ın güneyinde Tao-Klarcet'te hüküm süren Bagratlı hanedanı Kartli'nin önemli bir kısmını etkileri altına almışlardı ve Tao-Klarcet Kralı David'nin (923-937) son hamlesiyle büyük oranda birlik sağlandı. Bagratlı hanedanından III. Bagrat'ın 975 yılında kral ilan edilmesiyle de Gürcistan (Sakertvelo) kurulmuş oldu.⁷⁴

Türklerin bölgeye olan ilgisi Selçukluların ortaya çıkışından önceki tarihlere dayanıyordu. Abbâsî ordusunda ücretli asker olarak görev alan Türkler, Gürcistan'a bu dönemde girmiş ve kuzeyden gelen ırkdaşlarıyla buraya yerleşmişlerdi. Çağrı Bey'in meşhur keşif akını (1015-1021) ile Gürcistan'a ayak basan Selçukluların Pasinler Savaşı sonrasında bölgeye akınları yoğunlaştı ve Gürcüler herhangi bir mukavemet gösteremediler (1049).⁷⁵ Sultan Alp Arslan ise yukarıda ayrıntılı olarak zikrettiğimiz üzere, Gürcistan üzerine 1064 ve 1068 yıllarında iki sefer düzenledi ve Tiflis dâhil bölgenin önemli bir kısmını hâkimiyeti altına aldı.⁷⁶

⁷¹ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, **Fütûhu'l Büldân**, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, 230-233; Ali İpek, **İlk İslami Dönemde Gürcistan**, Zafer Yayınları, Erzurum 2016, 17-24; Hüsametdin M. Karamanlı, "Gürcistan (Tarih)", **DİA**, VI, İstanbul 1996, 311-312.

⁷² Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 202-215; İpek, **Gürcistan**, 38-50; Karamanlı, "Gürcistan", 312.

⁷³ Karamanlı, "Gürcistan", 312; Çiloğlu, **Gürcülerin Tarihi**, 39-40.

⁷⁴ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 257-266; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, **Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar Gürcistan Tarihi**, çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul 2000, 51-52; Çiloğlu, **Gürcülerin Tarihi**, 40-44.

⁷⁵ Karamanlı, "Gürcistan", 312; Savaş Eğilmez, **Selçuklu Gürcü İlişkileri (1060-1157)**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2001, 16.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, X, 51-52; Hüseyinî, **Ahbârü'd Devleti's Selçukiyeye**, 24-26-30-32; Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 287-288; Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, 78; Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, 60.

Melikşah, tahta çıktığı sıralarda Gürcistan'ın bazı şehir ve kalelerinde isyanlar çıktı. Bunun üzerine sultan, II. Giorgi'ye isyan ederek Gag Kalesi'ni ele geçirip Gence hâkimi Fadlûn'a satan ve Giorgi'den kaçarak sultana sığınan Liparit'in oğlu Ioane ile birlikte Gürcistan üzerine bir sefer düzenledi (1075). Kartli'ye kadar gelip pek çok esir ve ganimet elde eden Selçuklu ordusu, Samsvilde ve Gence'yi de ele geçirdi. Bölgenin sorumluluğunu Serhenk Savtekin'e veren Melikşah geri döndü. Ancak Kral II. Giorgi (1072-1089), Savtekin ile yaptığı savaşı kazanınca zor durumda kalan Savtekin geri çekilmek durumunda kaldı; Kars, Vanand, Karnifor ve Asian bölgelerini alan kral, Türkleri buralardan uzaklaştırdı. Güçlenen kral, harekete geçerek Bizans'ın ele geçirmiş olduğu kaleleri de geri almaya başladı. Bu gelişmeler üzerine Sultan Melikşah, yeniden Gürcistan seferine çıktı ve Aras üzerinden Gürcistan'a girdi (1078-79). Somketh (Kartel güneyinde Alget-Khıram ve Borçalı çaylarının boyları) bölgesini yağmalayıp arasının açıldığı Ioane'yi esir aldı ve Savtekin'i takviye birlikleriyle orada bırakıp geri döndü. Savtekin'in Gürcüler karşısında tekrar bozguna uğraması ve Oltu ile Kars'ın işgal edilmesi üzerine Melikşah bu defa Emîr Ahmed'i Gürcistan seferine memur etti. Emîr Ahmed, II. Giorgi'yi Kouel'de ağır bir bozguna uğrattıktan sonra Kars'ı ve Gürcü işgali altındaki diğer yerleri tekrar ele geçirdi. Melikşah döneminde Emîr Ebû Yakub ile Emîr İsa Böri Gürcistan üzerine seferlere devam ederek Trabzon'a kadar bütün sahil bölgesini ele geçirdiler. Ülkesinin tamamen elden çıkmak üzere olduğunu gören Giorgi, hiç olmazsa bazı toprakları elinde tutabilmek için Melikşah'a itaat arz etmek üzere İsfahan'a gitti. Sultan Melikşah da kendisini metbû tanıması, haraç ödemesi ve askeri yardımda bulunması şartlarıyla ülkesini korumaya söz verdi (1082).⁷⁷ Melikşah, son olarak 1086'da büyük bir ordu ile bir kez daha Kafkaslara geldi ve bölgeyi tamamen itaat altına aldı. Melikşah ile birlikte Doğu Gürcistan büyük oranda Türkleşmiş; hatta Gürcüler bölgeye Didi Turkoba (Büyük Türkeli) adını vermişlerdi.⁷⁸

Melikşah vefat ettiği⁷⁹ sırada Gürcülerin başında II. David bulunuyordu. David, Kıpçaklardan teşkil ettiği ordusu ile Türk toprakları üzerine istila faaliyetlerine girişmişti. Saltukluları en çok uğraştıran David'den sonra başa geçen Dimitri, Giorgi ve Tamara dönemlerinde de Türk-Gürcü mücadeleleri devam etti. Nihayet Gürcü saldırılarını

⁷⁷ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 303-308; Müverrih Vardan, "**Türk Fütuhât Tarihi**", 182; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 110-113; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 76-78.

⁷⁸ Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, 62-63; Karamanlı, "Gürcistan", 312.

⁷⁹ Urfalı Mateos, Melikşah'ın ölümünden duyduğu üzüntüyü şu şekilde dile getirmiştir; Herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnüniyet sahibi bir zat olan büyük sultan Melikşah öldü. Bkz. Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 178.

sonlandırmak isteyen Türkiye Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleymanşah, 1202 yılında Gürcistan seferine çıkmışsa da Gürcülere mağlup olmuş ve ağır kayıplar vermiştir. Bunun intikamını almak isteyen sultan, ikinci Gürcistan seferine giderken yolda 1204 yılında öldü.⁸⁰

1.3. SALTUKLULARIN TARİHTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

1.3.1. Erzurum ve Stratejik Önemi

Saltuklular, kuruldukları bölge itibariyle Anadolu için oldukça kilit bir rol üstlendiler. Onların burada oynadıkları rolün önemini kavramak için öncelikle kuruldukları merkez olan Erzurum şehrini incelemek gerekir. Türkiye'nin kuzey doğusunda bulunan ve stratejik konumu ve kadim tarihi ile dikkat çeken Erzurum, Karasu Nehri'nin yukarı havzasında, ovanın güney doğu kenarında ve Palandöken Dağları'nın Eğerli Dağ (Şigveler) eteğine yakın bir mevkide meyilli bir zemin üzerinde kurulmuştur.⁸¹ Yükseltiden dolayı soğuk bir iklime sahip olan Erzurum'da yazlar kurak, kışlar ise oldukça sert ve uzun geçmektedir. Kışların uzun geçmesiyle toprak, uzun süre karla kaplıdır. Oltu, İspir ve Tortum gibi yerleri içine alan Orta ve Aşağı Çoruh Havzası, Erzurum'un diğer bölümlerine nazaran biraz daha ılıman bir yapıya sahiptir.⁸² Erzurum'un en dikkat çekici yönü çevresinin yüksek sıradağlarla çevrili olmasıdır. Bu özelliğinin yanı sıra Erzurum'da önemli ovalar da bulunmaktadır ki Pasinler ve Erzurum Ovası bunlardan ikisidir.⁸³ Ayrıca rakımı dolayısıyla bir plato özelliği gösteren Erzurum'da yayla geleneği oluşmuştur. Bölge, su kaynakları açısından da zengin bir yapıya sahip olmuş; Fırat, Aras ve Çoruh nehirlerinin kaynağını Erzurum'dan alması tarım faaliyetlerinin özellikle de hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır.⁸⁴

Erzurum, coğrafi konumu gereği, tarihi boyunca askerî ve ticari anlamda büyük bir önem arz etmiş; şehrin üzerinde kurulu olduğu geçit, Erzurum'a bu iki alanda önemli avantajlar sağlamıştır. Geçiş yolları üzerinde bulunması ve Kafkasya-İran-Anadolu bağlantısını sağlaması gibi özellikleriyle Erzurum, geçmiş çağlardan beri Anadolu için çok

⁸⁰ İbn Bibi, I, 91-95; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 24; Kırzıoğlu, *Kars Tarihi*, I, 413-414; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 39; Turan, "Süleyman Şah", 227-228; Karamanlı, "Gürcistan", 312- 313.

⁸¹ Besim Darkot, "Erzurum" *İA*, IV, MEB, İstanbul 1993, 340; Beygu, *Erzurum Tarihi*, 6; Konyalı, *Erzurum Tarihi*, 9.

⁸² Darkot, "Erzurum", 341; Beygu, *Erzurum Tarihi*, 8; Gürbüz, *Saltuklular*, 15; M. Tevfik Tarkan, *Orta ve Aşağı Çoruh Havzası: Beşerî ve İktisadi Coğrafya Bakımından Bir Bölge Araştırması*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1973, 5.

⁸³ Darkot, "Erzurum", 341; Gürbüz, *Saltuklular*, 10-11; Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu Bölgesi*, MEB, İstanbul 1989, 358.

⁸⁴ Beygu, *Erzurum, Tarihi*, 6-8; Gürbüz, *Saltuklular*, 10-13.

mühim bir role sahip olmuştur. Erzurum, sahip olduğu bu stratejik konum nedeniyle tarih boyunca birçok uygarlığa da ev sahipliği yapmıştır.⁸⁵

Anadolu'ya ilk Türk girişi Avrupa Hunları zamanında olmuş ve 395 yılında Basık ve Kursık adlı komutanlarının öncülüğünde Hun birlikleri, Erzurum üzerinden Çukurova'ya kadar ilerlemişlerdir.⁸⁶ İslam fetihleri öncesinde Anadolu'da Sasani-Bizans mücadelesi söz konusuydu. Bölgenin I. Theodosius (379-395) zamanında 387 yılında Bizans ile Sasaniler arasında paylaşılması üzerine gümümüz Erzurum ve çevresi Bizans'ın elinde kaldı.⁸⁷ II. Theodosius (408-450) doğudan gelen Sasani akınlarına karşı bölgede savunma amaçlı bir şehir kurmuş ve şehre Theodosius'un adına izafeten "Teodosiopolis" adı verilmiştir. Ardından "Kâlîkalâ" ve "Erzen" olarak anılan şehir; XI. yüzyıldan sonra daha güneyde yer alan Erzen'den ayırmak için "Erzenü'r-Rum" olarak adlandırılmıştır. "Anadolu topraklarındaki Erzen" demek olan bu isim daha sonra Erzurum olarak son şeklini almıştır. Ermeniler ise bu şehri "Garin" veya "Karnukalak" olarak adlandırıyorlardı.⁸⁸

Sasanilerin VII. yüzyılda zayıflaması üzerine Erzurum ve çevresi Müslüman Arapların akınlarına açık hale gelmiştir. Nitekim 653 yılında Habib b. Mesleme komutasındaki kuvvetler, Erzurum ve çevresine hâkim oldular.⁸⁹ Bundan sonra Erzurum uzun bir süre Müslüman Araplar ile Bizans'ın mücadelelerine sahne oldu ve mezkûr devletler arasında birkaç kez el değiştirdi. Bizans imparatoru VII. Konstantinos zamanında Abbasiler üzerine bir sefer tertip eden İonnes Korkuas, kısa sürede birçok şehri Araplardan aldığı gibi uzun bir kuşatmanın ardından Erzurum'u da tekrar Bizans'a bağladı. Şehir, 948

⁸⁵ Darkot, "Erzurum", 40-41; Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 9; Murat Küçükuşurlu, **Erzurum Çarşı Pazar**, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, 23; Murat Küçükuşurlu-Şemsettin Çelik, **Erzurum Kalesi**, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Erzurum 2014, 24; Gürsoy Solmaz, "Orta Çağda Erzurum Kalesi, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, XII, 1999, 231.

⁸⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1977, 53; İbrahim Kafesoğlu, "Asya Türk Devletleri" **Türk Dünyası El Kitabı**, I, Ankara 1992, 116-117; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 3; Enver Konukçu, **Şehr-i Mübârek Erzurum**, 9.

⁸⁷ Küçükuşurlu, **Erzurum Çarşı Pazar**, 23; Küçükuşurlu-Çelik, **Erzurum Kalesi**, 31.

⁸⁸ Erzurum adına dair pek çok kaynakta bilgi bulunmaktadır. Bkz. Belâzurî, **Fütûhu'l Büldân**, 227-228; Attaleiates, **Tarih**, 153; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 86; Grousset, **Ermenilerin Tarihi**, 176; Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 10-12, 22-23; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 5; Mükrimin Halil Yinanç, "Erzurum (Tarih)", **İA**, IV, MEB, İstanbul 1977, 347-348; Beygu, **Erzurum Tarihi**, 13-14; Solmaz, "Orta Çağda Erzurum Kalesi", 232; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 45; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, 177-178; Osman Gürbüz, "Kalikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler", **İLTED**, 2 (46), 2016, 131-137; Mehmet Azimli, "İlk Fetihden Saltuklulara Erzurum" **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu Bildiriler**, I, Erzurum 2007. 543-545.

⁸⁹ Belâzurî, **Fütûhu'l Büldân**, 227-229; Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 13-14; Yinanç, "Erzurum", 346; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 45-46; Beygu, **Erzurum Tarihi**, 34-35; Konukçu, **Şehr-i Mübârek Erzurum**, 12-13; İpek, **Gürcistan**, 19-20; Grousset, **Ermenilerin Tarihi**, 285-294.

yılında tekrar Abbasilerin eline geçmişse de 949 yılında Bizans hükümdarı VII. Konstantinos, İonnes Çimiskes komutasında bir ordu göndererek şehri yeniden Bizans'a bağladı.⁹⁰ X. yüzyıla gelindiğinde artık Abbasi Devleti zayıflamış, yalnızca Erzurum değil Doğu Anadolu bölgesindeki hâkimiyet de –Selçuklular gelinceye kadar- Bizans'a geçmişti. Selçuklular, yukarıda bahsettiğimiz üzere 1015-1021 yılları arasında bir keşif seferinde bulunmuş ve Anadolu'nun zenginliklerini görmüşlerdi. Tuğrul Bey, akınları daha sistemli hale getirerek önemli komutanlarını Anadolu'ya akınlar düzenlemekle görevlendirdi. Ancak kalıcı yerleşmeye yönelik fetih hareketleri Malazgirt Zaferi sonrasında başladı. Müslüman Araplar ve Türklerin Erzurum üzerine düzenledikleri seferler kesinlikle buranın stratejik önemiyle alakalıydı.⁹¹

Görüldüğü üzere Anadolu, Kafkasya ve İran arasında bir geçiş noktası olan Erzurum konumu nedeniyle, tarih boyunca devletlerin hâkim olmak için uğraştıkları bir şehir olmuştur. Dönemin en önemli ekonomik faaliyetlerinden birisinin ticaret olduğunu düşünürsek; Erzurum, ticaret yollarının geçiş güzergâhında olması dolayısıyla buraya hâkim olan devlete büyük bir ekonomik gelir sağlamaktaydı. Askerî açıdan bakıldığı zaman ise çevreye hâkim bir konumda olması buranın çekiciliğini artırmaktaydı.⁹²

Bütün bunlar Saltukluların, Erzurum'da hâkimiyet kurmalarının onların gerek Kafkasya gerekse Türkiye açısından önemli bir rol üstlendiklerini göstermektedir. Zira Saltukluların, kuruldukları bölge itibariyle Gürcüler ile sınır komşusu olmaları, Gürcüler ile sürekli mücadele halinde olmalarını gerektirmiş; bu mücadelelerde bazen yalnız bazen kurdukları ittifaklar ile Gürcülerin karşısına çıkmışlardır. Dolayısıyla Saltukluların Gürcüler ile yaptığı mücadeleler bize onların bölgede üstlendikleri görev hakkında birtakım fikirler vermektedir. Bölgenin Anadolu'ya açılan bir kapı konumunda olması ve Gürcülerin burayı geçmesi halinde Anadolu'nun içlerine kadar ilerleme ihtimalleri, Saltukluların Anadolu için bir kalkan vazifesi gördüğünü göstermektedir. Ayrıca İran ya da Kafkasya üzerinden gelen Türkmenlerin geçiş güzergâhlarının Saltuklu toprakları üzerinde olması Anadolu'nun fethi açısından Saltukluların önemini bir kat daha artırmaktaydı. Yine

⁹⁰ Yinanç, "Erzurum", 347-348; Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 102; Konukçu, **Şehr-i Mübârek Erzurum**, 15-16.

⁹¹ Erzurum, tarih boyunca sırasıyla şu devletlerin hâkimiyeti altında kalmıştır: Bizanslılar, İranlılar, Ermeniler, Hz. Osman'dan itibaren Araplar (Emeviler, Abbâsîler, Hamdânîler), Büyük Selçuklular, Saltuklular, Erzurum Selçukluları, Türkiye Selçukluları, İlhanlılar, Çobanoğulları, Eretna Beyliği, Timurular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Gürcü Beyleri ve Osmanlılar; Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 9-29, 99-134; Konukçu, **Şehr-i Mübârek Erzurum**, 9-60.

⁹² Darkot, "Erzurum", 340; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 4; Küçükkuşurlu, **Erzurum Çarşı Pazar**, 43-46.

ticari açıdan bu yolların büyük bir önem arz etmesi Saltukluların bölge üzerindeki ağırlığını ortaya koymaktadır.⁹³

1.3.2. Anadolu'nun Türkleştirilip-İslamlaştırılmasında Saltukluların Yeri ve Önemi

Saltukluların Türk-İslam tarihindeki önemini, Anadolu'nun Türkleştirilip-İslamlaştırılması ve Anadolu'daki Türk varlığının Saltuklular dolayısıyla korunması yönlerinden değerlendirmek mümkündür. Bu durumda öncelikle Saltukluların, devletlerini kuruncaya kadarki faaliyetlerine değinmek gerekmektedir. İslam kaynakları Saltukluların kurucusu olan Ebu'l Kâsım Saltuk Bey'in Büyük Selçuklu Devleti içerisinde önemli bir askeri rol üstlendiğini bildirmektedir. Saltuk'un Anadolu'ya gelmesi ve burada askeri faaliyetlerde bulunması Tuğrul Bey dönemine kadar uzanmaktadır. Buna göre Tuğrul Bey döneminde Anadolu'ya giren ve kaynaklarda adı Samukh olarak geçen Saltuk, emrinde bulunan 3000 kişi ile Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler üzerine akınlar yaparak bölgeyi tahrip etmiş; 1055-1056 yıllarında bu kez Ağrı Dağı çevresine hücum ederek Basean'da Ciranis Dağı yakınlarındaki Okomi şehrini yakıp yağma faaliyetlerinde bulunmuştu.⁹⁴ 1059-1061 yılları arasında ise yanındaki emirlerle birlikte İç Anadolu'ya yönelmiş; Sivas'a kadar gelen Samukh, Sivas ve çevre kalelere saldırı düzenlemişti. Her ne kadar bu kalelerde yaşayan Ermeniler saldırı haberini önceden alarak kalelerden ayrılıp Khavadanek'e (Sivas'ın güneybatısında bulunan bir kale) kaçmışlarsa da Ermeniler için oldukça önemli bir şehir olan Sivas, Türk komutanlar tarafından yağmalanmış ve bolca ganimet elde edilmişti.⁹⁵

1062 yılında yaşanan önemli bir olayda da Saltuk Bey'in adı geçmektedir. Bizans'ın ünlü Norman komutanı Frankopol Herve ile Bizans imparatoru Konstantin Dukas'ın (1059-1067) arası bazı nedenlerden dolayı açılmış ve imparator, Herve'yi huzurundan kovmuştu. Duruma içerleyen Herve, imparatorudan intikam almak için 3 bin asker toplayarak isyan etti ve Bizans'a karşı Saltuk Bey'den yardım istemesi üzerine ikili anlaşarak Bizans'a karşı birleştiler. Anlaşmanın hemen akabinde Saltuk ile Herve, Bizans topraklarına saldırı ve yağma faaliyetlerinde bulunmaya başladılar. Fakat zamanla Saltuk ile Herve'nin de arası açıldı ve bir düşmanlık baş gösterdi. Yapılan savaşı kaybeden

⁹³ Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 48; Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 9; Solmaz, "Orta Çağda Erzurum Kalesi", 231

⁹⁴ Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, 180-181; Grousset, **Ermenilerin Tarihi**, 588; Kayhan, "Miryokefalon Savaşı Öncesinde Bizans Politikasında Türkmenler", 110; Kayhan, "Saltuk Bey Hakkında", 192.

⁹⁵ Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 110-111; Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, 183; Kayhan, "Saltuk Bey Hakkında", 192-193.

Saltuk, savaş sonrasında kaçarak Mervaniler'in hakimiyetindeki Ahlat'a sığındı. Bizans'a karşı başarılı bir mücadele veriyor olmasına rağmen yine de Herve'nin Saltuk'un gücüne ihtiyacı vardı. Bu yüzden askerleri Saltuk ile barışması hususunda Herve'ye baskıda bulundular. Barışma, Saltuk'un bulunduğu Ahlat'ta gerçekleşecekti ancak Saltuk'un niyeti tamamen farklıydı. Mervani hükümdarı Ebu'l Kasım Nasr (1061-1080) ile görüşen Saltuk, Frank askerlerini pusuya düşürmek için bir plan hazırladı ve Frankları şehre alarak onların şerefine eğlence tertipleyip sarhoş ettikten sonra saldırıya geçti. Frankların bir kısmı öldürüldü bir kısmı ise esir alındı. Esir alınanlar arasında bulunan Bizans'ın isyancı komutanı Herve, Ebu'l Kâsım Nasr tarafından imparatora teslim edildi.⁹⁶

Saltuk'un askeri faaliyetleri yalnızca Anadolu ile sınırlı kalmamış, Suriye'ye kadar uzanmıştı. Sultan Alp Arslan döneminde Kuzey Suriye'ye giren Saltuk, bütün kışı burada geçirdi (1069-1070) ve bu seferiyle çokça ganimet ve esir elde etti. Bunların yanı sıra bölgedeki Mirdasi Emiri Manmud b. Nasr, Saltuk'a bazı armağanlar verdi ve Saltuk oldukça başarılı geçen seferin ardından tekrar Anadolu'ya döndü.⁹⁷ Saltuk, Alp Arslan'ın nazarında büyük bir güvene ve tecrübeye sahipti. Bunun en önemli göstergesi Kuzey Suriye'ye yaptığı seferin dışında onun Malazgirt Savaşı'nda oynadığı roldür. Zira Emir Saltuk, Malazgirt Savaşı öncesi Bizans ordusunun 20 bin kişilik öncü kuvvetini Ahlat yakınlarında bozguna uğratmıştı.⁹⁸

Melikşah Dönemi'nde de Saltuk'un askeri faaliyetleri devam etti. Melikşah, 1077-1078 tarihinde Suriye ve Filistin'de hâkimiyet kuran Atsız'ın yardım istemesi üzerine kardeşi Tutuş'u Suriye'ye gönderdi. Bu görev esnasında Tutuş'a yardımcı olmaları için görevlendirilen önemli Türkmen kumandanları arasında Saltuk da bulunuyordu.⁹⁹

⁹⁶ Kayhan, "Saltuk Bey Hakkında", 193-194; Honigmann ve Grousset yaşanan hadisenin tarihini 1057 olarak vermişlerdir. Bkz. Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, 181; Grousset, **Ermenilerin Tarihi**, 588; Mikhael Attaleiates, isim ve tarih belirtmemekle birlikte Konstantinos Dukas döneminde ordunun ücret alamadığından isteksiz olduğunu ve bazı ordu mensuplarının yüksek mevkilere gelerek askerlikten uzaklaştığını ifade etmiştir. Burada geçen Zamoukhes (Samukh-Saltuk), ismi de bahsi geçen olaya dair bir emaredir. Bkz. Attaleiates, **Tarih**, 87-88.

⁹⁷ İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l Haleb**, 19-20; Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK, Ankara 1989, 48-49; Kayhan, "Saltuk Bey Hakkında", 194.

⁹⁸ Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, 38; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l Haleb**, 27; Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, I, 72; Sevim, **Malazgirt Meydan Savaşı**, 62; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 25; Süleyman Tülücü, "Malazgirt Savaşı'na Katılan Türk Beylerinden Sunduk Bey", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 13, 1999, 274.

⁹⁹ İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l Haleb**, 37; Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, 91; Suriye'ye yapılan seferin ardından Saltuk'un akıbeti tartışma konusudur. 1085 yılında Diyarbakır'ın fethi için Fâhruddevle görevlendirilmiş; tertip edilen bu sefere Doğu Anadolu'da bulunan beylerin neredeyse tamamı katılmıştır. Böylesine önemli bir sefere katılanlar arasında Saltuk bulunmakta mıydı sorusu hala cevaplanmış değildir. Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'e göre 1085 yılında Diyarbakır'ın fethi ile görevlendirilmiş olan

Saltuk Bey yaşamı boyunca Selçuklu Devleti'ne önemli hizmetleri olmuş büyük bir kumandandı. Tuğrul Bey, Sultan Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde aktif görev alan Saltuk, Anadolu ve Suriye'de önemli askeri başarılarla imza atmış ve Anadolu'nun Türkleşmesine büyük katkı yapmıştı. Saltuk'un yapmış olduğu en önemli iş, Malazgirt Savaşı sonrasında Erzurum merkezli Saltuklu Devleti'ni kurmasıdır. Çünkü bölge, Anadolu'nun Türkleşmesi açısından oldukça önemli bir yere sahipti ve doğudan gelecek Türkmenlerin bura üzerinden Anadolu'ya geçişi sağlanıyordu. Dolayısıyla Saltuk'un burada devlet kurması Türklerin Anadolu'daki geleceği açısından hayati önem taşımaktadır.

1.3.3. Saltukluların Siyasi ve Ekonomik Önemleri

Saltuklular, kuruluşlarından itibaren bölgede önemli siyasi-askeri bir güç olarak ortaya çıkmışlar, bölgenin siyasetinde etkinliklerini ortaya koymuşlar ve Büyük Selçuklulara tabii olmaları dolayısıyla Selçuklu Devletindeki gelişmelere de müdahil olmuşlardır. Bunun güzel bir örneğini Melikşah'ın ölümü sonrasında Selçuklu Devletinde başlayan taht kavgaları sırasında görmekteyiz. Aşağıda tafsilatlı olarak anlattığımız hadiseler neticesinde Emir Ali de Muhammed Tapar'ın yanında yer almıştır.¹⁰⁰

Emir Ali döneminde yaşanan bir diğer hadisede ise Saltuklular, zor duruma düşen Abbasi halifesinin yanında yer almışlardır. Abbasi Halifesi Müsterşid Billah, Hille Arap Emiri Dübeys b. Sadaka'ya karşı duramamış ve çevredeki Türk emirlerinden yardım istemişti. Zengi b. Aksungur ve Togan Arslan ile birlikte yardıma gidenler arasında Emir Ali'nin kardeşi Ziyâeddin Gazi de bulunmaktaydı.¹⁰¹ Saltuklular, bu şekilde metbûlarının taleplerine karşılık veriyor ve itaatten ayrılmıyorlardı. Bu tavır hem devletin meşruiyeti hem de geleceği açısından elzemdi. Zira Saltukluların tutumu, herhangi bir yardım isteğine cevap bulma potansiyelleri açısından da önem arz etmekteydi.

Saltukluların bu tavrı, sadece Selçuklular ve Abbasilerle sınırlı değildir. Saltukluların buldukları konum ve Gürcü tehdidi, Doğu Anadolu'daki Türk emirlerinin gerektiğinde birleşmesini zorunlu kılıyordu. Zira Saltukluların bertaraf edilmesi veya

Fahruddevle'ye yardıma gönderilen emirler arasında Saltuk da bulunmaktadır. Merçil-Sevim, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, 101; fakat ana kaynaklara bakıldığı zaman Diyarbakır'a yapılan bu seferde Saltuk adı geçmemektedir. İbnü'l-Esir, X, 125-127, 132-133; Azimî, **Tarih**, 29; Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr**, 222.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esir, X, 292-294-301-302; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 22; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 21; Beygu, **Erzurum Tarihi**, 37-38, Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 22.

¹⁰¹ Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 19-20.

etkisiz hale getirilmesi Anadolu'nun geri kalanı için de Gürcü tehlikesini barındırıyordu. Bu dayanışmanın, Ziyâeddin Gazi döneminden itibaren kurulan akrabalıklarla perçinlendiğini görmekteyiz. Bu doğrultuda atılan ilk adım, Artuklu hükümdarı Hüsâmeddin Timurtaş'ın, Ziyâeddin Gazi'nin kızıyla evlenmesidir. Böylece Doğu Anadolu'nun iki önemli hanedanı Artuklular ve Saltuklular akraba olmuş ve ilişkilerini daha sağlam hale getirmişlerdi. Bu evlilikten Necmeddin Alpı ve Emir Cemaleddin dünyaya gelmiştir.¹⁰² Ziyâeddin Gazi dönemine dair önemli bulgulardan birisi de Erzurum'da yaptırdığı Tepsi Minare üzerindeki kitabedir. Kitabe üzerinde kullanılan unvanların, Göktürkler döneminde kullanılan unvanlar olması, Saltukluların Türkistan ile olan bağlarını koruduğunun ve Türkistan kültürünü Anadolu'da yaşattığının önemli bir göstergesidir.¹⁰³

Saltuklular döneminde Erzurum ekonomik yönden oldukça büyük bir ilerleme kat etmişti. Bunun en önemli nedeni Saltukluların Akdeniz limanlarından ve Suriye'den hareket edip Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan yoluyla Azerbaycan'a ve İran'a giden yahut Türkistan'dan Erzurum'a gelip aynı yoldan Akdeniz veya Trabzon limanlarına ulaşan büyük bir kervan yolunun üzerinde bulunmasıdır. Dolayısıyla böylesine canlı bir kervan yolu güzergâhında yer alması Saltuklu Devleti'nde ekonomik canlılığı da beraberinde getirmişti.¹⁰⁴

Uzun hâkimiyet döneminde II. İzzeddin Saltuk, askeri olduğu kadar ekonomik gelişmelerle de yakından ilgilendi. Özellikle ekonomi alanında ilginç bir politika izlenmiş ve İzzeddin Saltuk, kestirmiş olduğu sikkelerde Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'un bakır parasını taklit ettirmiştir. Saltuk'un sikkelerinin ön yüzlerinde arkaya dönük bir şekilde elinde ok ve yay bulunan süvari (ya da Hristiyan azizlerinden St. George) ile bir elinde kılıç diğer elinde bir haç olan Bizans imparatoru II. Ioannes'in figürleri bulunmaktadır. İzzeddin Saltuk, dönemin en yaygın ve geçerli parasını taklit ederek daha geniş ölçekli bir ticareti hedefliyor olmalıydı. Bu dönemde kesilen ve günümüze ulaşan üç sikkeden ikisi Erzurum Müzesi'nde bulunmaktadır.¹⁰⁵ İzzeddin Saltuk

¹⁰² İbnü'l-Ezrâk, *Meyyafarikin ve Âmid Tarihi*, 40; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 24; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 26.

¹⁰³ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 25; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 23-25; Konukçu, *Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum*, 22.

¹⁰⁴ Darkot, "Erzurum", 340; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 48; Küçükuşurlu, *Erzurum Çarşı Pazar*, 43-46; Özaydın, "Saltuklular", 55

¹⁰⁵ Konyalı, *Erzurum Tarihi*, 37; Alptekin, "Saltuklu Sikkeleri", 293; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 30; Konukçu, *Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum*, 22-23; Özaydın, "Saltuklular", 55;

döneminde kesilen sikkelerin bir diğer özelliği de arka yüzlerinde Muhammed Tapar'ın oğlu Irak Selçuklu hükümdarı Mesud'un isminin olmasıdır. Bu durum, Saltukluların tabiiyeti konusuna da ışık tutmaktadır. Zira Saltuklular, önce Büyük Selçukluları, sonra Irak Selçuklularını metbû tanımışlardı. Irak Selçuklu hükümdarı Mesud'un ölmesi ile başlayan kargaşa döneminde ise devlet içinde önemli bir konuma gelen İldenizliler'e ve Irak Selçuklu Devleti'ne bağlılıklarını devam ettirdiler.¹⁰⁶

Saltukluları bölgede önemli bir güç haline getiren İzzeddin Saltuk'un 1168 yılında ölmesi ile yerine oğlu Nâsireddin Muhammed geçti. Nâsireddin Muhammed de babasının izlediği ekonomi politikasını takip ederek kendi adına para bastırdı. Bu dönemden kalma bakır sikke örnekleri, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır. 1189 tarihli sikkelerin basım yeri belli değildir. Sikkenin ön yüzünde elindeki ok ve yay ile ejdere hücum eden bir süvari tasvir edilmiştir. Arka yüzünde ise Tuğrul İbn Arslan (1177-1194) ibaresi yer almaktadır. Bu da Irak Selçuklu Devleti'ne tabiiyetlerini bu dönemde de devam ettirdiklerini göstermektedir.¹⁰⁷

Nâsireddin'in ardından Saltuklu tahtına kız kardeşi Mama Hatun'un geçtiği (1191 veya 1193) ve 1200-1201 yılına kadar Erzurum'u yönettiği kabul edilmektedir. Bu dönemde Eyyûbîlerin Saltuklulardan yardım istemeleri onların hala önemli siyasi-askeri bir güç olduğuna delalet etmektedir. Buna göre Selâhaddîn Eyyûbî, yeğeni Takiyyeddin Ömer'i Ahlat üzerine sefere göndermiş, Muş Ovası'na kadar gelen Takiyyeddin, o dönemde Ahlatşahlara ait olan Malazgirt'i kuşatmıştı. Mama Hatun da askerleriyle birlikte Erzurum'dan gelerek Takiyyeddin'e yardım etti. Fakat Takiyyeddin Ömer'in ölmesi ile kuşatma başarısız oldu. Mama Hatun dönemine dair bir diğer hadise ise onun Eyyûbî hükümdarı el-Adil'e haber göndererek; ülkesini idare edecek tanınmış bir adamla evlenmek istediğini bildirmesi olmuştur. Bunun üzerine el-Adil ise Nablus valisi Fariseddin Meymun el-Kasri'ye Mama Hatun ile evlenmesini tavsiye etmişse de bu sırada

İzzeddin Saltuk'un Hıristiyanlar üzerinden uyguladığı ekonomi politikasını destekler bir kayıt Müverrih Vardan'da geçmektedir. Zira Vardan, şunları kaydetmiştir; "Şahıarmen, Saltuhu kendisine damat etti ve onunla beraber memleketi sulh ve adalet içerisinde yaşatmağı niyet etti. Aynı zamanda Yeldguz Atabey dahi bu hayırlı fikirleri besledi. Bu üç hükümdar Hıristiyanları sever ve memleketlerini imar ederlerdi. Bu sebeple ahalinin hürmet ve minnetini kazandılar." Bkz. Müverrih Vardan, "**Türk Fütuhât Tarihi**", 201.

¹⁰⁶ Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 37-38; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 30; Alptekin, "Saltuklu Sikkeleri", 293; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, X, MEB, İstanbul 1993, 376.

¹⁰⁷ Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 38; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 33.

(1201) Mama Hatun'un tutuklanıp, yerine yeğeni Melikşah'ın geçmesi nedeniyle bu evlilik gerçekleşmemiştir.¹⁰⁸

Son hükümdar Alâeddin Melikşah döneminde Saltuklular güçlerini büyük oranda yitirmişlerdi. Öyle ki Anadolu'nun fethinde, Rumlar ve Gürcüler ile yapılan savaşlarda, Azerbaycan ve Türkistan'dan gelen göç ve ticaret yollarının açık tutulmasında önemli rol oynayan Saltuklular son zamanlarında Gürcü saldırılarına karşı koyamaz olmuşlardı. Gürcüler, özellikle Azerbaycan Atabegi Kızılarıslan ve Ahlat Şahı Seyfeddin Begtimur'un ölümü ile saldırılarını sıklaştırmışlar ve katliamlarına hız vermişlerdi. Ancak -bölgede siyasi emelleri olan- Türkiye Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleymanşah'ın, Gürcüler meselesini kesin olarak halletmek için çıktığı Gürcü Seferi (1202), aynı zamanda Saltukluların da sonu oldu.¹⁰⁹ Siyasi hâkimiyetlerini kaybeden Saltuklu hanedanına mensup kişilerin bölgede bir süre daha faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Erzurum'un Aşağı Micingerd Köyü'nde bulunan 1232-1233 tarihli kitabeden anlaşıldığına göre Saltuklu hanedanına mensup olan Ebû Mansûr Argınşah, bu tarihlerde Pasinler'i hâkimiyeti altında bulundurmaktaydı. Yine Alâeddin Melikşah'ın torunlarının da Yavuz Sultan Selim devrine kadar Çemişkezek'te hüküm sürdükleri anlaşılmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁸ Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 35-36; Osman Turan, Mama Hatun'un 1191'de Eyyûbîlere yardıma gittiğini ifade ederken Nâsireddin Muhammed'in Mama Hatun'un ölümünden sonra devletin başına geçtiğini vurgulamıştır. Bkz. Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 33-34; Bir diğer müellif Enver Konukçu da aynı bilgileri aktarırken Faruk Sümer'den farklı olarak Mama Hatun'un 1191 tarihinde vefat ettiğini ifade etmiştir. Bkz. Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 24-25.

¹⁰⁹ Bkz. İbn Bibi, I, 93; Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, 24; İbnü'l-Esir, XII, 146-147; Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr**, 333; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 251-254; Turan, "Süleyman Şah", 226; Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, 412; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 38.

¹¹⁰ Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 37; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 39-43; Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, 392; Konyalı, **Erzurum Tarihi**, 494-495; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 26-27; Özaydın, "Saltuklular", 55; Öngül, "Saltuklular", 466.

İKİNCİ BÖLÜM

SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ

2.1. EMİR ALİ DÖNEMİ SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ

Ebu'l-Kasım Saltuk Bey'in oğlu olan Emir Ali, babasının vefatı sonrası Saltukluların başına geçti. Bu sırada Büyük Selçuklu sultanı Melikşah ölmüş (1092) ve devlet içinde bir kargaşa dönemi başlamıştı. Zira hem Berkyaruk hem de amcası Tutuş taht üzerinde hak iddia ediyorlardı. Bu taht mücadelesinde Doğu Anadolu'daki Türk beyleri bölgede güçlü bir otoriteye sahip olan Tutuş'un yanında yer aldılar. Fakat Berkyaruk ile Tutuş arasında Rey civarında yapılan savaşta Berkyaruk üstün geldi ve Tutuş öldürüldü (1095).¹¹¹

Amcası Tutuş'u bertaraf eden Berkyaruk, otoritesini kurmaya çalışırken bu kez kardeşi Muhammed Tapar taht üzerinde hak iddia etmeye başladı. İki kardeş arasında uzun süre devam eden mücadeleler sonucunda Hoy şehri civarında yapılan savaşta Muhammed Tapar kaybetti (1103) ve Ahlat'a çekildi. Saltuklu hükümdarı Emir Ali de Ahlat'a giderek Muhammed Tapar'ın yanında yer aldı.¹¹² Büyük Selçuklu Devleti'nde yaşanan bu mücadelelere diğer Türk beyleri gibi Emir Ali'nin de katılmış olması onun bölgede önemli bir konuma sahip olduğunu da göstermektedir.

Berkyaruk-Muhammed Tapar mücadelesi, nihayet Ocak 1104'te yapılan barış anlaşması ile sona erdi. Anlaşmaya göre; Sefidrûd (Kızıl Özen) sınır olmak üzere; Irakeyn, Fars ve Hûzistan Berkyaruk'a; Azerbaycan, Kafkasya, Diyarbakır, el-Cezire, Musul ve Suriye Muhammed Tapar'a ait olacaktı.¹¹³ Böylece Doğu Anadolu'da bulunan bütün beyler gibi Emir Ali de Muhammed Tapar'a tabi olmuştur. Yukarıda ifade edildiği üzere zaten kendisi, Ahlat'a çekilen Muhammed Tapar'ın yanına gitmek için acele etmişti ve bu bağlılığının şartlarını yerine getiriyordu.

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, X, 207-208; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 86; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 53; Azîmî, *Tarih*, 34; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb*, 67-74; Râvendî, I, 140; Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 228-229; Müverrih Vardan, "*Türk Fütuhât Tarihi*", 185.

¹¹² İbnü'l-Esîr, X, 292-294; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 53-54; Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 237-238; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 22; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 21; Beygu, *Erzurum Tarihi*, 37-38; Konukçu, *Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum*, 22; Râvendî, Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında beş defa muharebe olduğunu ve bunlardan dördünü Berkyaruk'un kazandığını ifade ederken nihayetinde Berkyaruk'un, Muhammed Tapar'ın eline esir düştüğünü aktarmıştır. Bkz. Râvendî, I, 145.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, X, 300-301; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 54; Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 238.

Sultan Melikşah'ın ölümü ile başlayan mücadelelerin uzun sürmesi ve bu mücadelelere Doğu Anadolu'da bulunan Türk beylerinin de katılması en çok Gürcülerin işine yaradı. Yaşanan bu otorite boşluğunu fırsata çeviren Gürcü Kralı II. David (1089-1125) Sultan Berkyaruk'a haber göndererek vergi vermeyi kesti. Ardından Türklerin kışı Gürcistan'da geçirmelerine son vermek için harekete geçti. Bu döneme kadar Türkler, Kür Nehri ve İor (Alazan-Kür arasındaki çay) kıyısındaki Av-Çala ve Diogham'da kışı geçiriyorlardı. David'in müdahalesi ile Türklerin kışı bu bölgede geçirmeleri engellendi. Bundan sonraki hedef ise Gürcü topraklarını birleştirmektir. Öncelikli olarak Kahet'e (Tiflis ile Şirvan arasında bulunan bölge) yönelen David, burada hüküm süren Prens Küirige'nin elinden Zeda-Zeden (Gürcistan'da Aragvi Nehri'nin sol kenarında bulunan kale) Kalesi'ni alarak hâkimiyetine son verdi (1101).¹¹⁴ 1105 yılına gelindiğinde Berkyaruk ölmüş Selçuklu tahtına Muhammed Tapar (1105-1118) geçmişti. Kral David, bu dönemde de akınlarını sürdürerek Heret (Şeki) ve Kahet'i tamamen ele geçirdi. Ancak Tiflis, Rustav (Tiflis yakınlarında bulunan Rustavi şehri), Somkhet (Kartel güneyindeki Alget-Khıram ve Borçalı çaylarının boyları), Samşvilde (Gürcistan'ın güneyinde Ağbulak'a bağlı Samşvilde köyünde yer alan yıkık şehir) ve Agarni (Gürcistan'da Şulaver çayı ile solundaki Bornis arasında bulunan hisar) Türklerin elinde bulunuyordu. David 1110 yılında yaptığı sefer ile bu kez Samşvilde ve Drezna'yı (Samşvilde'nin yakınında bulunan bölge) ele geçirdi. Samşvilde'nin zapt edilmesi ile Türkler geri çekilerek Somhet kalelerinin büyük bir kısmını boşalttılar.¹¹⁵

Yaptığı başarılı seferler sonrası iyice güveni artan David, Türk toprakları üzerine akınlarını sıklaştırarak; Gence'ye kadar ilerledi ve bölgeye zarar verdi. Muhammed Tapar, bölgedeki Gürcü tehdidinden haberdar olunca büyük bir ordu toplayarak Gürcülerin üzerine yürüdü. Neticede Muhammed Tapar'ın Gürcüler üzerine seferi, Gürcü istilalarını bir süreliğine durdurdu.¹¹⁶ 1110 yılında Muhammed Tapar tarafından Gürcüler üzerine yapılan bu sefer, Brosset'te farklı bir ifade ile yer almıştır. Brosset abartılı bir anlatımla, Muhammed Tapar'ın 200.000 kişilik bir ordu ile Gürcüler üzerine geldiğini; Gürcü kralının yanında bulunan 1.500 kişi ile Türk ordusunu yenilgiye uğratarak geri çekilmek zorunda bıraktığını ifade etmiştir.¹¹⁷ 1115 yılında toparlanmış olan Gürcüler, tekrar Türk topraklarına akınlara başladılar; Rustav'ı ele geçirip Türklere büyük bir darbe vurdular.

¹¹⁴ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 311-312.

¹¹⁵ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 315-317.

¹¹⁶ Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, 57; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 110.

¹¹⁷ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 317.

Zira burası Türkler için kışlık karargâh olması nedeniyle oldukça önemli bir mevki idi. Bunun üzerine yaylaklarda bulunan Türkler, -kışın sert geçeceğini de ön görerek- Tao bölgesine inip çadırlarını buraya kurdular. Durumu haber alan David, 1116 yılında ansızın saldırarak burada kışlamakta olan Türkleri gafil avladı ve Çoruh Nehri boyunca ilerleyerek Saltuklu topraklarına girdi. Pasin Ovası'na kadar ilerleyerek önlerine gelen her yeri yağmaladı ve birçok Türkmen'i öldürdü.¹¹⁸

Görüldüğü üzere Emir Ali döneminde Gürcü akınları yoğunluk kazanmıştır. Bunun nedenleri anlaşılabilir bir durumdur. Zira Büyük Selçuklu Devleti'nde taht mücadeleleri dolayısıyla bir otorite boşluğu yaşanıyor; Türkiye Selçuklu Devleti ise bu süreçte Haçlı Seferleri ile uğraşıyordu. Genel olarak Selçuklular bu sebeplerle fırsat bulup Gürcü saldırılarına mukabelede bulunamadıklarından ve Emir Ali de tek başına bu saldırılara karşı duramadığından rahat hareket eden Gürcülerin akınları daha da yıkıcı olmaya başladı.

Kral David, 1117 yılında Kaladzor, 1118¹¹⁹ yılında ise Agarni'yi (Kür Nehri, Şolavar ve Bolnis arasında bulunan Gardaban bölgesi) ele geçirdi. Türkmenlerin Kür Nehri kıyısında kışladıklarından yukarıda bahsetmiştik. David, burada kışlayan Türkmenleri şaşırtmak için Aphazy'a (Gürcistan'ın kuzeybatısı) gitmek üzere; 1120 yılında Gegut'a (Kürle Çayı ile Faş/Riyon kavşağına yakın bir bölge) giderek oradan Hufta'ya (Mingrel Rion'un kuzeyine düşen bir yer) geçti. Türkmenler, David'in bölgeden uzaklaştığını düşünerek kışlamak için Botor'a geldiler. Fakat kral, ani bir baskınla burada bulunan Türkmenlerin çoğunu öldürdü. Daha sonra Şirvan'a giren David, Kabala (Bugünkü Azerbaycan ile Dağıstan'ın tamamını kapsayan ve Albanya olarak bilinen bölgede bir kasaba) şehrini de ele geçirdi ve bölgeyi yağmalayarak yüklü bir miktarda ganimetle geri döndü. Aynı yıl içerisinde Aşorni'ye (Pasin civarında bulunan Ermeni Aşorni bölgesi) saldıran kral, burada da önüne çıkan Türkmenleri öldürdü. 1121 yılında aynı olay, Berde (Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde Terter Çayı'nın kıyısında bulunan şehir) ve Arabya'da

¹¹⁸ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 317; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 23; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, 113; Konukçu, *Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum*, 22.

¹¹⁹ 1118 yılında Muhammed Tapar vefat etti. Bunun üzerine Horasan da bulunan Sultan Sancar hükümdarlığını ilan etti. Fakat Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud da hükümdarlığını ilan ederek amcası Sultan Sancar ile saltanat mücadelesine girişti. İkili arasında Save yakınlarında yapılan savaşı Sultan Sancar kazandı ve yeğeni Mahmud ile anlaşma yoluna gitti. Buna göre, Sultan Sancar, ülkenin batı kısmının yönetimini Mahmud'a bıraktı kendisi ise büyük sultan olarak ülkenin doğu kısmında bulunacak ve bütün Selçuklu melik ve sultanları ona bağlı olacaktı. Yapılan bu anlaşma sonucu Sultan Mahmud'un hâkimiyet alanında Irak Selçukluları Devleti kurulmuş oldu. Dolayısıyla artık Doğu Anadolu da bulunan beylerde bir nevi Irak Selçuklularına tabi oldular. Bkz. İbnü'l-Esir, X, 435-439; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 61-63; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 121-124; Azîmî, *Tarih*, 51; Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, 168-169.

da sahnelendi; Türkmenleri mağlup eden kral, etrafı tahrip etti.¹²⁰ Çevre şehirlerin düşmesi ile Tiflis üzerindeki baskılar daha da arttı. Nihayet David, Tiflis'i yıllık 10.000 dinar vergiye bağlamayı başardı.¹²¹

Gürcü saldırı karşısında çaresiz kalan Tiflis'teki Türkmenler, 1121 yılında Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un (1119-1130) kardeşi Melik Tuğrul'a haber göndererek yardım istediler. Müslümanlardan gelen yardım talebi Brosset'te ilginç bir ifade ile yer bulmuştur. Kaynak, Tiflis, Gence ve Dmanis'teki (Borçalı çayının Kür'e karıştığı yerdeki Akça-Kala, Tiflis'e yaklaşık 85 kilometre uzaklığı bulunan, Orta Çağ'ın önemli ticaret merkezidir) Türkmen tacirlerin elleri, yüzleri ve hatta bütün vücutları siyaha boyalı halde sultanın huzuruna giderek yaşadıkları felaketleri anlattıklarını ve büyük bir hüznü uyandırdıklarını nakletmiştir.¹²²

Türkmenlerden gelen yardım isteği üzerine; İlgazi b. Artuk, Togan Arslan, Dübeys b. Sadaka, Melik Tuğrul ve onun atabeyi Gündoğdu, Gürcüler üzerine sefere memur edildi. 1121 yılında Erzurum'a gelen İlgazi'nin yanında Mardin Kadısı Alemüddin Ebu'l-Feth el-Kerim ve veziri Ebû Temmâm b. Abdûn da bulunuyordu. Kadı ve vezirini Erzurum'da bırakan İlgazi, beraberindekilerle birlikte Kars üzerinden Tiflis'e doğru yürüyüşe geçti. Türk kuvvetlerinin birleşme yeri olarak Tiflis, kararlaştırılmış ve Sultan Tuğrul ile Togan Arslan'ın da Tiflis'e gelmesi istenmişti.¹²³ İbnü'l-Esîr, Tiflis civarına gelen Türk ordusunun mevcudunu 30.000 olarak zikretmiş, Urfalı Mateos bu sayının çok üzerinde bir rakam belirterek, İlgazi'nin takriben 150.000 kişi ile harekete geçtiğini ve Melik Tuğrul'un da 400.000 seçme süvari ile gelerek Tiflis'ten Gürcistan'a girdiğini iddia etmiştir. Yani Mateos, Türk ordusunun mevcudunu yaklaşık 550.000 olarak vermiştir. Ancak bu rakamın dönemin şartlarına göre oldukça abartılı olduğu muhakkaktır. Yine yazara göre Kral David'in ordusu ise 15.000'i Kıpçak olmak üzere 60.000 civarındaydı.¹²⁴

¹²⁰ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 318-322; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 116.

¹²¹ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 34.

¹²² Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 322-323; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 268; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 116-117; Erhan Ateş, "Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası; Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları", **TAD**, 35 (60), 2016, 83-84.

¹²³ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 34-35; Ateş, "Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları", 87; İbnü'l-Esîr ve Brosset de geçen bilgiler Türk ordusunun birleşerek Tiflis'e yürüdüğü yönündedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, X, 450; Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 323; Osman Turan ise İlgazi'nin Erzurum'a Togan Arslan ile beraber geldiğini hatta Saltuklu hükümdarı Emir Ali'nin de İlgazi ile birlikte sefere katıldığını ifade etmiştir. Bkz. Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 23.

¹²⁴ Krş. İbnü'l-Esîr, X, 450; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 268-270.

Türk ordusunun Tiflis yönünde ilerlediğinden haberdar olan Gürcü kralı David de hazırlıklarını tamamlayarak harekete geçti. Ordusunu iki kısma ayıran David, bir kısım kuvveti oğlu Dimitri'nin emrine vererek onları ihtiyat kuvvet olarak kullanmak istedi. Bu kuvvetlerin savaş anında aniden saldırarak düşmanı şaşırtması bekleniyordu. Yola çıkan David, Nichbisi Vadisi'ni geçtikten sonra burayı büyük kayalar ile kapattırarak askerlerinin geri dönüş yollarını kesti. Kral, bu hareketiyle askerlerine, savaşmaktan başka çarelerinin olmadığına dair önemli bir mesaj veriyordu. Nihayet Tiflis yakınlarına gelen David, stratejik Didgori (Tiflis'in batısında bulunan bölge) mevkiine karargâh kurdu.¹²⁵ Türk kuvvetlerinin bölgeye gelmesi ile Gürcüler ani bir saldırı gerçekleştirerek Türk ordusunun düzenini bozdular. Hemen akabinde II. David, askerlerine hücum emri vererek Türk ordusunun toparlanmasına izin vermedi. İki taraf arasında vuku bulan şiddetli çarpışmalar, zaten dağılmış olan Türk ordusunun yenilgisiyle son buldu. Savaşı kaybeden Türk ordusu geri çekilirken Gürcüler bir süre takibi sürdürerek çok sayıda Türk askerini şehit ettiler. Kaynaklarda Didgori Savaşı olarak kaydedilen bu mücadelede çok kayıp yaşayan Türkler, 4 bin civarında askeri de Gürcülere esir verdiler (1121).¹²⁶ İbnü'l-Esîr, esir edilen Türk askerlerinin sayısını 4 bin olarak kaydetmişse de Türklerin mevcudunu abartılı gösteren Urfalı Mateos, savaşın sonucuna dair yazdıklarıyla bunu tekrar etmektedir:

(...) o gün Türk askerleri korkunç bir telefata uğradılar. Çaylar, dereler cesetle doldu ve dağ yamaçları ölümler ile kaplandı. Türklerden 400.000 kişi maktul düştü, 30.000 kişi esir edildi, ovalar da maktullerin ve ölü atların cesetleriyle kaplandı. Kıpçak ve Gürcü askerleri onları Ani şehri hudutlarına kadar sekiz gün kovaladılar. İran Sultanı Melik ve İlgazi son derece mahcup bir vaziyette oldukları halde kendi memleketlerine döndüler. Bu akıbetten güç halde kurtulup kaçmış olan Müslümanların sayısı 20.000'i geçmiyordu.¹²⁷

İbnü'l-Ezrâk savaşta yaşanan hezimet, henüz müttefikleri Sultan Tuğrul ve Togan Arslan'ın bölgeye ulaşmadığı sırada İlgazi'nin Gürcülerin ani saldırısına uğramasına bağlamaktadır.¹²⁸ İbnü'l-Adîm ise ilk çarpışmada başarılı olan Türk ordusunun geri çekilen

¹²⁵ Ateş, "Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları", 87.

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, X, 450; İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 34-35; Azîmî, **Tarih**, 53; İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l Haleb**, 149-150; İbnü'l-Adîm, **Bugyetü't-Taleb**, 145; İbnü'l-Kalânîsî, **Şam Tarihine Zeyl -I. ve II Hacı Seferleri Dönemi-**, çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, 85; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 268; Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 323; Süryani Mihail, **Vakayiname**, 69; Ateş, "Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları", 88; Abû'l-Farac, Didgori Savaşı'nın 1122 yılında olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Abû'l-Farac, II, 357.

¹²⁷ Krş. İbnü'l-Esîr, X, 450; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 269-270.

¹²⁸ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 35.

Gürcüleri takip ederken bir geçitte Gürcülerin ani saldırısına uğrayarak mağluben geri çekildiklerini aktarır. Yine yazar, Dübeys b. Sadaka'nın 300 bin altın değerindeki ağırlıklarının Gürcüler tarafından yağmalandığı dile getirmektedir ki bu kayıt, buradaki maddi zararın da ne denli büyük olduğunun bir göstergesidir.¹²⁹ Nitekim Brosset, Gürcülerin burada kazandığı ganimete vurgu yaparak altın, gümüş, at, katır, savaş aletleri, banyo ve mutfak malzemesine varıncaya kadar nice şeylerin ele geçirildiğini yazmaktadır.¹³⁰ Savaşta Türklerin başarısız olmasının en önemli sebebi, Gürcü ordusunda bulunan Kıpçaklar idi. Zira savaşçılık özellikleriyle nam salmış olan Kıpçaklar, savaşta belirleyici etmen olmuşlardır. Kıpçakların savaşta oynadığı rolü İbnü'l-Esîr şu şekilde ifade etmiştir:

Kıpçaklardan 200 kişi ileri doğru atıldı. Müslümanlar onların eman dilemek üzere geldiğini zannettiler ve onlardan sakınmadılar. Kıpçaklar, Müslümanların arasına girip onları oka tutunca Müslümanların safi sarsıldı. Geride bulunanlar onların mağlup olduğunu zannederek geriye dönüp kaçtılar, diğerleri de onları takiben kaçmağa başladılar. İzdiham sebebiyle birbirlerine çarptılar ve pek çok kişi öldürüldü.¹³¹

Gürcülerin, Kıpçakları kullanmaya ve politikalarını buna göre şekillendirmeye başlamaları, Türklere karşı başarı kazanmalarında ve akınlarının sonuca ulaşmasında en önemli faktör olarak karşımıza çıkar. Bu hususta Kral David'in etkisi büyüktür. Zira David, Kıpçakları ülkesine çekebilmek için Kıpçak Beyi Şarağan'ın oğlu Atraka'nın kızı ile evlenerek akrabalık bağı kurmuş ve elçi göndererek Atraka'yı mahiyetiyle birlikte ülkesine davet etmiştir. Neticesinde Atraka'nın teklifi kabul ederek yanındakiler ile birlikte Gürcistan'a gelmesine çok memnun olan Kral David, Kıpçakları ülkesinde iyi yerlere yerleştirmiş ve büyük bir ordu meydana getirmiştir.¹³² Kıpçakların Gürcülere güç kattığını, başka bir deyişle Kral David'in ne denli başarılı bir siyaset izleyerek Kıpçakları askeri manada çok etkili bir şekilde kullandığını yukarıda anlatılan zafer de çok sarih bir şekilde ortaya koymaktadır.

Didgori Savaşı'nın kazanılması, Türklerin yenilmezliği fikrini değiştirdiği gibi Gürcülerin de özgüvenini artırdı. Zira savaşın hemen akabinde Kral David bu kez yönünü Türklerin elinde bulunan Tiflis'e çevirdi ve hazırlıklarını tamamlayarak şehri muhasaraya

¹²⁹ İbnü'l-Adîm, **Zübdetü'l Haleb**, 150.

¹³⁰ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 323.

¹³¹ İbnü'l-Esîr, X, 450.

¹³² Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 319-320; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 112; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 164; Ali Genç, **Hun İstilasından Moğol Hâkimiyetine Kadar Alanlar (Osetler)**, Trabzon 2013, 57.

başladı. Tiflis'te bulunan Müslüman halk kuşatmaya karşı uzun süre dirense de kuşatmanın uzaması halkı zor duruma düşürdü ve David'den eman dilemek zorunda kaldılar. Fakat bu talebi reddeden David, şehri kılıç zoruyla ele geçirdi (1122).¹³³ Tiflis'e giren Gürcüler şehri yağmaladılar ve akıl almaz katliamlara imza attılar. Öyle ki 500 Müslüman burada kazığa vurularak öldürüldü.¹³⁴ Gürcüler şehre girdikten sonra üç gün boyunca yağmaya devam ettiler. David, bu üç günün sonunda şehirde sükûneti sağlamak açısından Müslümanlara bazı vaatlerde bulundu. Buna göre bir yüzünde sultan ve halifenin ismi, diğer yüzünde Allah ve peygamberin ismi olmak kaydıyla kendilerine para bastırmaları, Müslümanların bu yıla ait vergilerinin kaldırılması, şehirde Müslümanların yaşadığı yerlere domuz sokulmaması ve kesilmemesi, alış verişinin yapılmaması, ülkede Müslümana eziyet eden birinin kanının akıtılacağı, serbestçe ezan ve Kur'an-ı Kerim okunması, namaz ibadetinin yerine getirilmesine izin verilmesi, Cuma günleri hutbe okunması, minberde yalnızca halife ve sultana dua edilmesi, Tiflis'te bulunan İsmail Hamamı'na Yahudi, Gürcü ve Ermenilerin girmemesi, Gürcülerin yılda beş dinar, Yahudilerin dört dinar, Müslümanların ise üç dinar vergi vermesi gibi konularda teminat verdi ve Tiflis elden çıktı.¹³⁵

Tiflis'in Gürcülerin eline geçmesi üzerine Sultan Mahmud, bizzat Gürcüler üzerine bir sefer tertip etti (1123). Seferin bir diğer nedeni ise Şirvan (Azerbaycan'da Shaki-Zaqatala şehrinin güneyinde bulunan şehir) halkının, Gürcülere karşı Sultan Mahmud'dan yardım istemesiydi. Zira Tiflis'i ele geçiren Gürcülerin akınları hız kesmemiş ve çevredeki Türk toprakları bu saldırılar neticesinde büyük zarar görmüştü. Gürcü saldırılarından nasibini alan Şirvan halkıda çareyi Sultan Mahmud'dan yardım istemekte bulmuştu. Müslümanlardan gelen yardım talebine kayıtsız kalamayan sultan, ordusu ile harekete geçerek Şirvan'a geldi ve burada konakladı. Gürcülerinde bölgeye gelmesiyle, iki taraf

¹³³ İbnü'l-Esir, X, 450; Azîmî, **Tarih**, 53; İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 36; İbnü'l-Kalânîsî, **Şam Tarihine Zeyl**, 85; Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr**, 249; Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 324.

¹³⁴ Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 270; Müverrih Vardan, "**Türk Fütihat Tarihi**", 195; Kırzıoğlu, **Kıpçaklar**, 117-118.

¹³⁵ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 36. Yine İbnü'l Ezrâk, Kral David'in ve oğlu Dimitri'nin Müslümanlara yönelik tutumlarını şu şekilde kaydetmiştir; "Kral, Müslümanlara son derece iyilik ve ihsanda bulunmuş, ilim, din ve tasavvuf ehline Müslümanların kendi aralarında göstermediği izzet ve ikramı göstermişti. 1153 yılında Tiflis'e gittiğimde bu şartların hepsine şahit oldum. Kral Dimitri'nin Tiflis'e girdiğini, günlerce orada kaldığını ve bir cuma günü camiye gidip hatibin tam karşısında oturarak hutbesinin tamamını dinlediğini ve cemaat namaz kılınca kadar yerinden ayrılmadığını, sonra da dışarıya çıktığında cami hayrına iki yüz kırmızı dinar verdiğini gördüm." Bkz. İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 36; Tabi burada bahsi geçen olaylar biraz çelişkilidir. Zira yukarıda anlattığımız üzere Urfalı Mateos ve Müverrih Vardan'da geçen bilgilerde David'in Tiflis'e girdiğinde 500 kişiyi kazığa vurdurarak katlettiği kaydedilmişti. Buradan hareketle Müslümanlara karşı bu denli ağır bir katliam yapan David'in Müslümanlara yönelik böylesine bir iyi niyet sergilemesi ve ardından oğlu Dimitri'nin bunu devam ettirmesi ilginçtir.

savaş hazırlıklarına başladılar. Fakat bu sırada Gürcüler ile Kıpçakların arası açıldı ve birbirleriyle savaşa tutuştular. Neticesinde Gürcüler savaş alanını terk ederek geri çekilmeyi tercih ettiler. Sultan Mahmud ise bir süre Şirvan'da kaldıktan sonra Hâmedan'a döndü.¹³⁶ İslam kaynağının bu minvalde rivayet ettiği seferi, Hıristiyan kaynakları çok farklı anlatmakta, Brosset ve Mateos'un kayıtları birbirleriyle de çelişmektedir. Brosset, Sultan Mahmud'un Şirvanşah'ı yakalayıp kendisinden haraç talep ettiğini ve David'e mektup yazarak onu bölgeye çağırdığını, David'in 50.000 kişilik Kıpçak grubunun da bulunduğu büyük bir ordu ile bölgeye hareket etmesi üzerine sultanın korkarak geri çekildiğini kaydederken;¹³⁷ Urfalı Mateos, Sultan Mahmud'un 60.000 kişilik bir ordu ile sefere çıktığını ve bu askerlerin tamamının Gürcü kralı tarafından kılıçtan geçirildiğini ifade eder.¹³⁸ Ancak bu rivayetlerin gerçek dışı olduğuna şüphe yoktur.

Sultan Mahmud'un seferinden bir yıl sonra Gürcüler, Türk topraklarına yeniden saldırmaya başladılar (1124). Öncelikle Şirvanşah'ın ikamet ettiği Gülistan Sarayı'nı işgal eden Gürcüler buradan hareketle Dmanis'i ele geçirdiler ve Dağıstan'a geçerek Şaburan şehrine hücum ettiler. Bu süreçte Somkhet, Gagni (Gag Ovası'na adını veren Aşağı Borçalı'daki Gaglar), Terunakan, Kavazin gibi kaleler de Gürcülerin eline geçti ve saldırılar, Saltuklu topraklarına kadar genişledi. Nitekim aynı yıl Saltuklu topraklarına giren David; Cavahet (Ahılkelek-Çıldır-Ardahan kesimi), Göle, Karnifola (Allahuekber Dağı) ve Pasin'i geçerek İspir'e kadar ilerledi; önüne çıkan Türkmenleri öldürdü ve Oltu'yu yağmaladı.¹³⁹ Kısacası, İlgazi'ye karşı kazanılan savaş sonrası cüretleri artan Gürcülerin saldırılarının ardı arkası kesilmiyordu.

Gürcü akınlarının yoğun olarak yaşandığı bu dönemde Ani şehri, Minuçehr'in oğlu Ebu'l-Esvâr'ın elindeydi. Ebu'l-Esvâr, Ani'yi Gürcü saldırılarına karşı koruyamayacağını anlamış ve şehri 60 bin dinar karşılığında Emir Ali'ye satmaya karar vermişti. Fakat şehir halkı, Ebu'l-Esvâr'dan önce davranarak Kral David'e haber gönderip şehri ona teslim etmek istediklerini bildirdiler. Böylece kral, 60 bin kişilik bir ordu ile Ani'ye gelerek şehri teslim aldı. Ebu'l-Esvâr ise ailesiyle beraber Ahbazy'a gönderildi. Ani'ye giren Kral David'in ilk işi, Sultan Alp Arslan'ın camiye çevirdiği katedrali tekrar kiliseye dönüştürmek oldu ve Ahlat'tan getirilerek kubbe üzerine konulmuş olan hilali indirterek

¹³⁶ İbnü'l-Esir, X, 486-487.

¹³⁷ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 325.

¹³⁸ Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 275.

¹³⁹ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 325-326; Müverrih Vardan, "Türk Fütihat Tarihi", 196; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 119; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 29.

yerine haç diktirdi. Ani'yi ele geçiren David, şehrin idaresini komutanlarından İvani'ye vererek ülkesine döndü. Böylece Alp Arslan döneminde ele geçirilen Ani, Türk hâkimiyetinden çıkmış oldu.¹⁴⁰ Gürcülerin Ani'yi ele geçirmeleri, Türkler için büyük bir kayıptır. Zira Ani'nin konumu, Kafkasya açısından mühim bir rol teşkil etmekteydi. Şehir, ticaret yolları üzerinde olmasının yanı sıra kuzeyden gelebilecek saldırılara karşı da bir tampon bölge niteliğindedi. Bütün bu sebepler burada hâkimiyet kurulmasını gerekli kıldığından Türkler her dönemde Ani ile yakından ilgilenmişlerdir. Ancak şehir, bu defa Kıpçaklar ile desteklenen Gürcü ordularına boyun eğiyordu.

1124 yılı itibariyle Emir Ali dönemine ait bilgiler kesilmekte ve Emir Ali'nin bu sene içerisinde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Emir Ali dönemine genel olarak bakıldığında Gürcü saldırılarının yoğunluk kazandığı ve saldırıların başarıya ulaştığı görülmektedir. Gürcüler karşısında tek başına duramayan ve bu saldırılara karşı bir savunma mekanizması oluşturmak isteyen Emir Ali, Türk beyleriyle ve Büyük Selçuklularla ittifak kurma yoluna gitmiş ve bölgedeki etkinliğini devam ettirme gayretinde olmuştur. Örneğin hem stratejik hem de ekonomik önemi haiz olan Ani'yi tekrar almak istemişse de buna muvaffak olamamıştır.

2.2. ZİYÂEDDİN GAZİ DÖNEMİ SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ

Emir Ali'nin vefatı ile Saltukluların başına geçen ve 1124-1132 yılları arasında hüküm süren Ziyâeddin Gazi hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır.¹⁴¹ Emir Ali döneminde başlayan Gürcü istilaları Ziyâeddin Gazi döneminde de devam etti. İstilaların artması ve Saltukluların buna karşılık verememesi yeni bir politikayı zorunlu hale getirdi. Bu doğrultuda Ziyâeddin Gazi, Anadolu'daki beylikler ile akrabalık bağları kurarak bir güç birliği oluşturmak istedi. Bu kapsamda Mardin Meyyâfarikîn hâkimi olan Artukoğullarından Hüsâmeddin Timurtaş, Ziyâeddin Gazi'nin kızı ile evlendirilerek akrabalık bağı kuruldu.¹⁴² Aslına bakılırsa Ziyâeddin Gazi'nin başlatmış olduğu bu politika, Saltuklular açısından büyük önem teşkil ediyordu. Zira konum olarak Gürcülere yakın olunması her an buradan bir tehlike geleceğinin göstergesiydi. Aynı zamanda Saltukluların bu saldırılara karşı tek başına cevap verecek güçte olmaması da bu politikayı

¹⁴⁰ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 326; Müverrih Vardan, “**Türk Fütuhât Tarihi**”, 195-196; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 279-280; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 23-24; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 120; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 28-29.

¹⁴¹ Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 24; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 23-27; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 22.

¹⁴² İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 40; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 24; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 26.

zorunlu kılıyordu. Dolayısıyla Anadolu'daki diğer Türk beyleri ile akrabalık ilişkileri kurulması hem bölge hem de Anadolu'nun güvenliği açısından önemliydi.

Ziyâeddin Gazi, Gürcü saldırılarına karşı Anadolu beylikleri üzerinden politikalar geliştirirken, 1125 yılında Gürcü tahtında bir değişiklik yaşandı. İzlediği saldırgan politika ile tedirginliğe neden olan II. David, kendi isteğiyle oğlu I. Dimitri'ye (1125-1156) tahtını devretti, kısa süre sonra da hayatını kaybetti.¹⁴³ Gürcistan'da yaşanan bu olay, Saltuklular için de olumlu bir durumu ifade ediyordu. Çünkü I. Dimitri'nin tecrübesiz olması nedeniyle Gürcülerin II. David döneminde izledikleri saldırgan ve yayılmacı politika kesintiye uğradı. I. Dimitri'nin tahta oturması ile aksayan diğer bir durum ise II. David döneminde ısrarla üzerinde durulan Kıpçak politikası idi. Kıpçakların ordu içerisinde oynadıkları rol ve kazandıkları / kazandırdıkları başarılarla rağmen I. Dimitri döneminde Kıpçaklar artık ordu başkomutanlığına getirilmez olmuşlardı. Dolayısıyla Kıpçakların II. David dönemindeki etkinlikleri ve yararlılıkları da bununla orantılı olarak azalmış ve bunların küstürülmesi Gürcü akınlarındaki gerilemenin en önemli nedeni olmuştu. Oysaki II. David, birçok defa Kıpçakların suikastına uğramış olmasına rağmen geliştirdiği politikalar ile onları kendi tarafında tutmayı başarmış hatta Kıpçakların Orbelyanlı (Çenasdanlı) hanedanı ordu başkumandanlığını kendi tekeline almıştı. I. Dimitri döneminde ise Orbelyanlar ile Bagratlılar arasındaki rekabet artarak devam etmiş ve bu durum Gürcüleri olumsuz etkilemiştir.¹⁴⁴

Gürcü akınlarının sekteye uğradığı bu dönemde Ani şehrinde de yeni gelişmeler ortaya çıktı. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Ani, II. David tarafından ele geçirilip İvani'nin hâkimiyetine verilmişti. 1125 yılında Fadlûn, Horasan'da Sultan Sancar'dan izin alarak hızlı bir şekilde gelip Ani'yi kuşattı. Kuşatmanın uzun sürmesi sonucunda şehirde kıtlık baş göstermeye başladı. Ayrıca bu sırada Kıpçaklar ile Gürcülerin arasının açık olması nedeniyle I. Dimitri, Kıpçakları bölgeye göndermedi. Beklenen yardımın bir türlü gelmemiş olması şehir halkını iyice bunalttı ve bu zorluklara artık dayanamayacak duruma getirdi. Ani valisi Abulet, Sultan Alp Arslan'ın camiye, sonrasında ise II. David'in tekrar kiliseye dönüştürdüğü katedrale herhangi bir suretle dokunulmaması, yine II. David tarafından konulan haçın yerinde kalması ve şehirde bulunan herkese eman verilmesi

¹⁴³ İbnü'l-Esir, X, 493; Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 339; Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 285; Müverrih Vardan, **"Türk Fütihat Tarihi"**, 196.

¹⁴⁴ Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 122-123.

koşullarıyla Ani'yi teslim edeceğini bildirdi. Nihayet gerekli şartlar sağlanınca 1126 yılında Ani şehri, Fadlûn tarafından teslim alındı.¹⁴⁵

Fadlûn'un Ani'yi teslim aldığı sırada, Dilmaçoğlu Beyliği'nden Bitlis-Erzen Emiri Togan Arslan da Sultan Sancar'ın müsaadesi ile Duvin'e hâkim olmuştu. Fadlûn, Ani'den hareketle Togan Arslan'ın eline geçmiş bulunan ve atalarının eski mülkü olan, Duvin'e saldırıp ele geçirmişse de 1130 yılında Togan Arslan'ın oğlu Kurtu, Fadlûn'u ağır bir yenilgiye uğratarak öldürdü ve Duvin'i geri aldı. Bölgede etkin olmaya başlayan Kurtu, Apulet'in oğlu İvani'nin 1131 yılında Duvin ve Ziyâeddin Gazi üzerine saldırısını haber aldı ve İvani'ye büyük bir bozgun yaşattı.¹⁴⁶ Kurtu'nun, Ziyâeddin Gazi'ye yardıma gelmesinin, Ziyâeddin'in Gürcülere karşı Anadolu beyleri ile kurduğu sıkı ilişkilerin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ziyâeddin Gazi'nin izlediği politikanın ne denli başarılı ve isabetli olduğu bir kez daha görülmüş oluyordu. Hakkında kaynaklara bu olaylar dışında herhangi bir bilginin yansımadağı Ziyâeddin Gazi, 1132 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁷

2.3. II. İZZEDDİN SALTUK DÖNEMİ SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ

1132-1168 yılları arasında hüküm süren II. İzzeddin Saltuk, Saltuklu tahtında en uzun süre kalan ve kaynaklarda hakkında en fazla bilgi bulunan hükümdardır. Uzun hâkimiyet dönemi ve selefleri zamanında yoğunluk kazanan Gürcü akınlarının onun döneminde daha da artmış olması gibi nedenlerle II. İzzeddin Saltuk dönemi hakkında daha fazla bilgiye sahip bulunuyoruz.

Devletin başına geçen II. İzzeddin Saltuk'un iki önemli gündemi vardı. Bunlardan ilki doğal olarak sınır komşuları Gürcüler, ikincisi ise ilkiyle bağlantılı olarak zaman içinde ortaya çıkan Saltukluların tabiiyeti meselesi idi. Zira Büyük Selçukluların yıkılışına kadar onlara bağlılıklarını devam ettiren Saltuklular, Büyük Selçuklu Devleti sonrasında Irak Selçuklularına tabi olmuşlardı. Tabiiyet hususu, Saltuklular için oldukça önemliydi çünkü sınır bölgesinde bulunmaları, devletin her an güçlü olmasını gerektiriyordu. Bu nedenle

¹⁴⁵ Müverrih Vardan, “**Türk Fütihat Tarihi**”, 197-198; Kırzioğlu, **Ani Şehri Tarihi**, 72-73; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 122-123; Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, 383; Ani'nin Fadlûn tarafından ele geçirilmesi Urfalı Mateos'ta ise farklı bir şekilde yer bulmuştur. Buna göre Dimitri, Türklerin tehdidi altında olan şehri Fadlûn'a sadakat yemini ettirerek iade etmiştir. Aynı zamanda burada ilginç bir bilgi dikkati çekmektedir; bir Ermeni kadından doğmuş olan Dimitri, Manuçe'nin oğullarını Ani katedralini Ermenilere bırakacaklarına dair yemin ettirmiştir. Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 285.

¹⁴⁶ Müverrih Vardan, “**Türk Fütihat Tarihi**”, 200; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 123; Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, 384-385.

¹⁴⁷ Azîmî, **Tarih**, 68.

Saltuklular, önce Büyük Selçuklular sonrasında ise Irak Selçukluları ve İldenizlilere tabi olarak kendilerini sağlama almak istemişlerdir. İttifak / tabiiyet bağları ile güçlenme siyaseti izleyen II. İzzeddin Saltuk da dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı -amcası Ziyaeddin Gazi döneminde olduğu gibi- komşu Türk beylikleri ile ilişkilerini sağlamlaştırma yolunda adımlar attı. Bu bağlamda akrabalık kurmak için kızlarından Şahbanu'yu Ahlat Şahı II. Sökmen ile evlendirdi.¹⁴⁸

İzzeddin Saltuk, kızlarından birini de Erzen Beyi ile evlendirmişti. Bu kızın evliliği hususunda ilginç hadiseler yaşanmıştır: İzzeddin Saltuk, önce kızını Fahreddin Şeddâd ile nişanlamış fakat daha sonra kararından vazgeçerek bu kızı Erzen Beyi ile evlendirmiştir. Yaşanan bu hadise, Fahreddin Şeddâd'ın gururunu incitmiş ve olaydan kısa bir süre sonra İzzeddin Saltuk'tan intikam alma yoluna gitmiştir. II. İzzeddin Saltuk'a haber gönderen Fahreddin Şeddâd; İbnü'l-Ezrâk'ın anlatımıyla şu talepte bulunmuştu: "Ani'yi korumaya gücüm yoktur, zayıfladım, gel burayı benden satın al, çünkü Gürcülere karşı ne gücüm var ne de onları defetmeye muktedirim, böylece onu sana teslim eder, ben de senin hizmetinde olurum."¹⁴⁹ İlk bakışta gayet samimi bir teklif gibi görünse de Fahreddin Şeddâd'ın amacı farklıydı. Fahreddin, İzzeddin Saltuk'a haber gönderip teklifi sunduktan sonra Gürcü kralı Dimirti'ye de haber gönderdi ve onu da Ani'ye davet etti. Gayesi, İzzeddin Saltuk, şehre geldiği anda ani bir baskınla onu pusuya düşürmekti. Bölgeye bir günlük mesafede bulunan Dimitri, teklifi haber alır almaz büyük bir ordu hazırlayarak Ani'ye doğru harekete geçti. Kendisine kurulmuş olan tuzaktan habersiz olan II. İzzeddin Saltuk ise derhal yola çıktı. Ancak şehre varır varmaz pusuda bekleyen Dimitri'nin hücumuna uğrayarak büyük bir bozgun yaşayan ve ordusu dağılan İzzeddin Saltuk çok sayıdaki askeriyle birlikte Gürcülere esir düştü (1154).¹⁵⁰

¹⁴⁸ Kaynaklarda Şahbanu hakkında birbiriyle uyuşmayan bilgiler mevcuttur. Örneğin İbnü'l-Esîr, Şahbanu'yu II. İzzeddin Saltuk'un kız kardeşi olarak gösterir ve şu ifadeleri kullanır: "Saltuk'un kız kardeşi Şah Bânuer, Ahlat hâkimi Şah-ı Armen Sökmen b. İbrahim b. Sökmen ile evli idi." İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi**, XI, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul 1987, 229-230; Buna karşılık Müverrih Vardan ve İbnü'l-Erzak, Şahbanu'yu II. İzzeddin Saltuk'un kızı olarak gösterirler. İzzeddin Saltuk diğer bir kızını da Erzen beyi Togan Arslan'ın oğlu Kurtu ya da Yakut Arslan ile evlendirmişti. Böylece Gürcülere karşı Sökmenliler ve Erzen beyleri ile akrabalık ilişkileri kurulmuştu. İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 83; Müverrih Vardan, "**Türk Fütuhât Tarihi**", 201; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 26.

¹⁴⁹ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 114.

¹⁵⁰ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 114; Mükrimin Halil Yinanç, "Bitlis", **İA**, II, MEB, İstanbul 1979, 662-663; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 26-27; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 30; İbnü'l-Esîr, 1153 yılı olaylarından bahsederken İzzeddin Saltuk'un esir düştüğünü ve sonrasında salıverildiğini ifade eder. Ancak 1161 yılında Gürcüler ile İzzeddin Saltuk arasındaki bir savaşa daha değinir ve İzzeddin Saltuk'un burada esir düştüğünü, Şahbanu'nun Gürcü kralına gönderdiği değerli hediyeler sayesinde serbest kaldığını aktarır. Dolayısıyla İbnü'l-Esîr iki ayrı savaştan bahsetmiştir. Bkz.

Bu esaret, Anadolu beyleri üzerinde derin bir üzüntüye sebep oldu. Bütün Doğu Anadolu Türk beyleri, İzzeddin Saltuk'u kurtarmak için birlik oldular. Burada başrolü Saltuk'un damadı Ahlat Şahı Sökmen ile Ziyâeddin Gazi'nin torunu olan Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpı oynadı ve beyler, aralarında topladıkları 100.000 dinar altın fidyeyi Gürcü kralına göndererek İzzeddin Saltuk'un serbest kalmasını sağladılar. Bu arada paranın toplanmasında İzzeddin Saltuk'un kızı Şahbanu'nun da büyük bir etkisi olmuştu. Ülkesine dönen İzzeddin Saltuk, esarete bulunan askerleri için bir miktar daha para göndererek onların serbest kalmasını sağladı.¹⁵¹ Ziyâeddin Gazi dönemi ile başlayan ve İzzeddin Saltuk döneminde devam eden akrabalık siyaseti, işte bu olayda meyvesini vermişti.

Gürcüler, Ani önlerinde İzzeddin Saltuk'u yenilgiye uğratmış olmalarına rağmen şehri ele geçirememişlerdi. Ancak Ani üzerindeki emellerinden vazgeçmiş de değillerdi. Zira şehir onlar için de gerek stratejik gerek manevi anlamda oldukça önemliydi ve suların durulmadığı Ani'de yeni gelişmeler yaşandı. Şehirde bulunan keşişler, 1155 yılında isyan ederek Fahreddin Şeddâd'ı yakaladılar ve şehrin yönetimini kardeşi Fazlûn'a verdiler. Bir şekilde firar eden Fahreddin Şeddâd ise önce Şam'a, oradan Mardin'e ulaşmış; Mardin hükümdarı Necmeddin Alpı, Meyyafarikin bölgesindeki Demir Kale'yi kendisine ikta olarak vermiş ancak o, burada uzun süre kalmayarak dayısının bulunduğu Ahlatşahlar ya da Erzen beylerinin hâkimiyetindeki Sürmari (Sürmeli)'ye gitmiştir.¹⁵²

Gürcüler cephesinde ise Dimitri ölmüş, yerine oğlu David geçmişti. Fakat David'in hükümdarlık süresi çok sürmemiş, sadece bir ay tahtta kalan David zehirlenerek öldürülmüş ve yerine kardeşi III. Giorgi (1156) geçmişti.¹⁵³ III. Giorgi'nin işini Türklerin yaşadığı kargaşa kolaylaştırmıştır. Zira Irak Selçuklularında ve Azerbaycan'da uzun süreden beri istikrarsızlık söz konusuydu. 1134 yılında Irak Selçuklu Sultanı I. Tuğrul ölmüş, Sultan Mesud'un (1134-1151) hükümdarlığı başlamıştı. Azerbaycan Atabeyi İldeniz ise (1146-1175), Sultan Tuğrul'un dul kalan eşi Narınç Hatun ile evlenmiş ve bu evlilik İldenizlileri Irak Selçuklu devleti içinde etkin bir konuma getirmişti. Taht

İbnü'l-Esîr, XI, 164, s.229-230; Süryani Mihail, İzzeddin Saltuk'un 1161 yılında III. Giorgi'ye esir düştüğünü aktarmıştır. Bkz. Süryani Mihail, **Vakayiname**, 187.

¹⁵¹ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 114-115; İbnü'l-Esîr, XI, 229-230; Süryani Mihail, **Vakayiname**, 187; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 27; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 30; Konukçu, **Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum**, 23.

¹⁵² İbnü'l-Esîr, XI, 173; İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 116-117; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 27; Kırzioğlu, **Ani Şehri Tarihi**, 75.

¹⁵³ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 118; Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 341; Müverrih Vardan, **"Türk Fütihat Tarihi"**, 204.

mücadeleleri Sultan Muhammed (1153-1159) ve Sultan Süleyman (1159-1161) dönemlerinde artarak devam edince 1161 yılında olaylara müdahale eden Atabey İldeniz, Süleyman'ı öldürterek yerine Narinç Hatun'un oğlu Arslanşah'ın (1161-1175) geçmesini sağladı. Kendisi ise "atabekü'l-azam" unvanını alarak fiilen Irak Selçuklu Devleti'ni yönetmeye başladı. Irak Selçuklu Devleti'nde devam eden bu mücadeleler ve İldeniz'in, Irak Selçuklularının iç işleriyle meşgul olması belli bir düzenin oluşmasına engel olduğu gibi Gürcülerin de bu sahada rahat hareket etmelerini sağladı. 1161 yılında harekete geçen III. Giorgi, Aras bölgesini, Katirevvan (Kaçıvan) şehrini ve bütün Aşarni (Kars'ın Kağızman ve Digor Kesimi) sancağını II. Sökmen'den almış, sonrasında Ağrı Dağı'na kadar ilerlemiş ve Ani şehrini hedef almıştır.¹⁵⁴ Giorgi, henüz Ani'ye gelmeden II. Sökmen ile aralarında bir savaş vuku buldu. Savaşın nasıl başladığı ve geliştiğini Urfalı Mateos şu şekilde aktarmaktadır:

(...) aynı yılın (1161) Birinci Teşrin ayında Sukman'ın oğlu İbrahim'in oğlu olup Khılat (Ahlat), Arceş (Erciş), Muş, Doğodaf (Hınıs), ve Mandzgert (Malazgirt) gibi birçok şehir ve eyaletlerin sahibi bulunan Emir Miran kaynakası Adradin'i büyük bir orduyla beraber Gürcistan'a doğru sevk etti. Diğer taraftan Gürcü kralı Giorgi'nin askerleri de Türk topraklarına akın etmeye hazırlanıyorlardı. İki ordu, Okhtis (Oltu) eyaletinde karşı karşıya geldi ve şiddetli bir muharebe vuku buldu. Gürcüler, Türkleri yenip firara mecbur kıldılar. Onların birçoğunu kılıçtan geçirdiler ve Türk ordusunun 300 ileri gelenini esir ettiler. Türkler, Gürcü süvari kumandanını okla elinden yaralamışlardı. O atından indi ve yarasına ilaç sürdüler. Müslüman dininden olan Gürcüler, mühtedi Vasak'ın arkasından gidip Türklere öncülük ediyorlardı. Bunlar, ansızın zuhur edip Türk ordusunun arkasında bulduklarından, atından inmiş olan kumandanı yakaladılar ve Şah Armen denilen emirin yanına götürdüler. Onlar yalnız Gağ (topal) lakabını taşıyan Gürcü şefini tuttular.¹⁵⁵

Burada bahsi geçen II. Sökmen'in kaynakası Adradin'den kasıt, II. İzzeddin Saltuk idi.¹⁵⁶

Yukarıda bahsi geçen olay sonrası 1161 yılında Ani'de keşişler, bir kez daha ayaklandılar. Olayların büyümesi üzerine Ani emiri Fazlûn kaçarak Berkan adıyla bilinen kaleye sığındı.¹⁵⁷ Ani emiri Fazlûn'un kaçması ile keşişler, şehri III. Giorgi'ye teslim ettiler. Gürcülerin şehre girmesiyle olaylar oldukça elim bir hâl aldı, zira Gürcüler şehri

¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, XI, 28-29, 211, 220-221; Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, 73, 94-102; Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 343; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 125.

¹⁵⁵ Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 330.

¹⁵⁶ Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 31; Fahrettin Kırzioğlu, Adredin olarak kastedilen kişinin Erzen Emiri Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşah olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, 395-396.

¹⁵⁷ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 127; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 28; Kırzioğlu **Ani Şehri Tarihi**, 76.

yağmalayıp etrafı yakıp yıktılar. Hıristiyan-Müslüman ayrımı yapmadan yaklaşık 1000 kişiyi öldürüp bolca ganimet elde ettiler. Şehre uzun süre hâkim olarak büyük bir servet biriktiren Şeddâdîlerin mallarına el koyan III. Giorgi, Tiflis'e dönmeden önce, yardımcılarında Sadun'u şehre vali olarak tayin etti ve yanına 2000 seçme asker bırakarak ülkesine döndü. Böylece Ani'deki Şeddâdî hâkimiyeti son bulmuş oldu.¹⁵⁸ Ani'de meydana gelen gelişmeleri aktaran Brosset, önemli bilgiler vermekte ve olaylara ışık tutmaktadır:

(...) kral, bundan sonra, Bizans imparatorlarının eski şehri olup bugüne kadar bin bir kilisesi bulunan ve Bizanslıların çekilişi ve çeşitli olayların neticesinde yüksek bir aileye mensup Şanse-Dadianlar'dan biri ile beraber isyan etmiş olan büyük Ani şehrine karşı bir sefere çıkmağa karar verdi. O tarafa giden kral üç gün süren birçok savaş ve süvari hücumları yaptı ve nihayet söz ve hareket kuvvetiyle bir şimşek her şeyi devirdi.¹⁵⁹

Bu kayıtlar hem Ani'nin dini önemini ortaya koyuyor hem de kral gelmeden önce şehirde bir ön hazırlığın vukuuna gözler önüne seriyor. Metinde geçen "şanse-dadian" ibaresi ise papazdan ziyade nüfuz sahibi bir kimseyi işaret etmektedir.¹⁶⁰

Ani'nin elden çıkmış olması, şehirde yaşanan yağma ve her tarafın harap olması çevrede yaşayan Türk beyleri üzerinde derin bir üzüntüye neden oldu ve beyler, Ani'yi almak için 1161 yılında büyük bir orduyla harekete geçtiler. Orduyu organize eden bey, Ahlat Şahı II. Sökmen idi. Sefere II. İzzeddin Saltuk'un yanı sıra Bitlis ve Erzen Beyi Togan Arslan'ın oğlu Dilmaçoğlu Fahreddin Devletşah, Kars ve Sürmeli emirleri ile sonradan Artuklu Emiri Necmeddin Alpı katıldı.¹⁶¹ Ani önlerine gelen Türk kuvvetleri, zaman kaybetmeden şehri kuşatırken durumu haber alan Gürcü kralı III. Giorgi derhal yardıma koştu. Gürcü ordusunun saldırısı Türkleri zor durumda bıraktı ve çok fazla mukavemet gösteremeden geri çekilmek durumunda kaldılar. Bu ilk girişimleri başarısız olmasına rağmen Türkler dağılmamıştı ve hala bir şansları vardı. Ancak II. İzzeddin Saltuk'un savaş esnasında kimseye haber vermeden kuvvetleriyle birlikte savaş alanını terk etmesi büyük bir hezimetin yaşanmasına neden oldu.¹⁶²

¹⁵⁸ İbnü'l-Esîr, XI, 228; İbnü'l-Ezrâk, *Meyyafarikin ve Âmid Tarihi*, 127; Urfalı Mateos, *Vakayiname*, 331-332; Müverrih Vardan, "*Türk Fütuhât Tarihi*", 205; Abû'l-Farac, II, 398-399.

¹⁵⁹ Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 343- 345.

¹⁶⁰ *Şanse-dadian* ifadesine dair Bkz. Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 344.

¹⁶¹ İbnü'l-Ezrâk, *Meyyafarikin ve Âmid Tarihi*, 127; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 28-29; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 31; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, 125.

¹⁶² İbnü'l-Ezrâk, *Meyyafarikin ve Âmid Tarihi*, 127; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 28-29; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 31; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, 125.

Yaşanan yenilginin sonuçları ağır oldu ve seferin kumandanı II. Sökmen çok sayıda askerini yitirerek 400 askerle dönebildi.¹⁶³ İslam kaynağının bu ifadesine karşılık Urfalı Mateos, Sökmen'in Ani'ye 80.000 kuvvetle geldiğini, bunların 7000'inin öldüğünü; 6 kumandan, 50 emir ve 2000 civarı askerin esir düştüğünü ve Gürcülerin büyük ganimet elde ettiklerini kaydetmektedir. Yazar, ayrıca 40.000 dinar fidye verilerek şehir halkından Müslüman ve Hıristiyan esirlerin kurtarıldığını da eklemektedir. Müverrih Vardan ise ölenlerin sayısının tespit edilemediğini ancak Gürcüler tarafından esir edilen asker sayısının 20.000'i bulduğunu söylerken; İbnü'l-Ezrâk, esir düşenlerin sayısının 9.000 civarında olduğunu haber vermektedir.¹⁶⁴

Yenilgiyi Malazgirt'te haber alan Necmeddin Alpı, Meyyafarikin'e döndü ve dönemin meşhur âlimi Cemâleddin'i Gürcü kralına göndererek II. Sökmen'in esir düşen askerlerini kurtardı. Buradaki yoksullar için de krala ayrıca 5.000 dinar fidye gönderdi. Nüfuzlu bir âlim olan Cemâleddin'in elçi olarak yollanması boşuna olmadığı, esirlerin kolaylıkla serbest kalmasında oynadığı önemli rolden ve Gürcü kralının bazı esirleri onun hatırına fidye almadan serbest bırakmasından anlaşılmaktadır. Hatta Cemâleddin, Tiflis'te hasta ve zayıflar için bir hastane (bimaristan) yaptırmak istemiş ancak kral, bunu kendisinin yapabileceğini ifade ederek kabul etmişti.¹⁶⁵

Mağlubiyetin müsebbibi olan II. İzzeddin Saltuk, rivayete göre III. Giorgi'nin babası Dimitri'ye Ani'de esir düştüğü zaman bir daha Gürcüler ve Dimitri'nin çocuklarına karşı savaşmayacağına dair yemin etmişti. Ancak burada sadece bu yemin değil Kars üzerine yapılan bir anlaşmanın da rolü olduğu tartışılmakta; III. Giorgi'nin "Kars'ı alır yıkarım" sözüne karşılık II. İzzeddin Saltuk'un savaş alanını sessiz sedasız terk ettiği de rivayet edilmektedir.¹⁶⁶ Her ne sebeple olursa olsun II. İzzeddin Saltuk'un savaş alanını terk etmesi onu beylerin gözünden düşürdü ve hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren komşu beyler ile sağlam ilişkiler kurma politikası sekteye uğradı. Toparlarsak, Ani seferinin büyük bir hayal kırıklığıyla neticelendiğini, çok sayıda askerin hayatını kaybettiğini, bir o kadarının esir düştüğünü, Türk beylerinin maddi-manevi zarar

¹⁶³ İbnü'l-Esrî, XI, 228; Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, 395-396.

¹⁶⁴ Urfalı Mateos, **Vakayiname**, 331; Müverrih Vardan, "**Türk Fütuhât Tarihi**", 205; İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 127; Süryani Mihail ise İzzeddin Saltuk'un esir edilmesi, Ani'nin ele geçirilmesi ve sonrasında Türk beylerinin birleşerek Ani üzerine yürümleri hadiselerinin aynı yıl içerisinde olduğunu aktararak bir yanlışlığa düşmüştür. Bkz. Süryani Mihail, **Vakayiname**, 187.

¹⁶⁵ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 127-128; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 29.

¹⁶⁶ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 127; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 29-30; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 125; Kırzioğlu, **Ani Şehri Tarihi**, 78.

gördüğünü ve başta Ahlat Şahı II. Sökmen olmak üzere sefere katılan beylerin büyük bir itibar kaybı yaşadıklarını söyleyebiliriz.

Buna karşılık Ani'de kazanılan zaferle Gürcüler iyice cesaretlenmiş ve Türk topraklarına saldırılarını sıklaştırmışlardır. Türklerin içinde bulunduğu vaziyet de Gürcü saldırılarına zemin hazırlar nitelikteydi. Nitekim Irak Selçuklu Devleti'nde taht kavgaları devam ediyordu ve Ani'de mağlup olan Türk beyleri güçlerini henüz toparlayamamışlardı. Bu ortamda harekete geçen Gürcüler, 1162 yılında Kars'ı zapt ettiler ve Duvin üzerine yürüdüler. Duvin'de büyük bir katliam yapan ve çok sayıda insanı esir alan¹⁶⁷ Gürcüler, burada vaktiyle Erzen Beyi Togan Arslan'ın oğlu Kurtu'nun Gürcülerin kafataslarından yaptığı rivayet edilen kuleyi, camileri ve şehrin neredeyse tamamını yakıp yıktılar.¹⁶⁸ Gürcüler, halka akla gelmez eziyetler ettiler; öyle ki Duvin'de bir caminin hilali indirilip bir tabuta konularak mollaların sırtında yalın ayak Tiflis'e kadar götürüldü.¹⁶⁹ Duvin'de yaşanan olayları tasvir eden İbnü'l-Esîr'in kayıtları çok çarpıcıdır:

Gürcüler bu yıl, (557) Şaban ayında (Temmuz- Ağustos 1162) sayıları 30 bini bulan büyük bir ordu toplayarak İslam ülkelerine girdiler. Azerbaycan'a bağlı Duvin üzerine yürüyerek şehri zapt ve yağma ettiler. Duvin ve köylerinde 10 bin kişiyi öldürdüler. Kadın-erkek pek çok kişiyi esir aldılar. Kadınları soyup çıırılçıplak ve yalın ayak götürdüler. Bu arada cami ve mescitleri de yaktılar. Gürcüler, kendi ülkelerine varınca kendi kadınları bile yapılanları ayıpladılar ve 'Müslümanları, sizin onların kadınlarına yaptığımız şeylerin aynısını bize yapmaya mecbur ettiniz' dediler ve Müslüman kadınları giydirdiler.¹⁷⁰

Gürcüler, Duvin'e saldırdıkları sırada Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah (1161-1176) ve Azerbaycan Atabeyi İldeniz, Hamedan'da bulunuyorlardı. Yaşanan hadiseler kendilerine ulaşınca Arslanşah, Hamedan'da kalarak sefer hazırlıklarına başladı, İldeniz ise Gürcü saldırılarının verdiği zararı yerinde görmek ve yeni bir saldırı ihtimaline karşı önlem almak için kısa bir süreliğine Azerbaycan ve Erran'a döndü (1163). Bu sırada Gürcü kralı, Atabey İldeniz'e bir elçi ile mektup göndererek; "Gence ve Beylakan'dan bizim haracımız vardı, her sene gelir melikin hazinesine vasıl olurdu, senelerden beri bu gelmiyor, bunun gönderilmesini senden rica ederiz" dedi. Atabey İldeniz ise Gürcü elçisine; "Benim Irak'ı terk ile bu memleketlere gelmekliğim asker toplamak ve Tiflis'i zapt etmektir, bunu

¹⁶⁷ İbnü'l-Esîr, XI, 234; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 110; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 286; İbnü'l-Ezrâk, *Meyyafarikin ve Âmid Tarihi*, 130; Urfalı Mateos, *Vakayiname*, 335; Müverrih Vardan, "*Türk Fütuhât Tarihi*", 20; Süryani Mihail, *Vakayiname*, 190; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 30; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, 397.

¹⁶⁸ İbnü'l-Ezrâk, *Meyyafarikin ve Âmid Tarihi*, 130; Süryani Mihail, *Vakayiname*, 190.

¹⁶⁹ Müverrih Vardan, "*Türk Fütuhât Tarihi*", 205.

¹⁷⁰ İbnü'l-Esîr, XI, 234.

almadan yapamam eğer kuvvetiniz varsa meydana koyun, ben sizin memleketinizi zapt edeceğim. Ben öyle bir orduyla geldim ki sizi ondan kılıç ve mızrakla harp etmekten başka bir şey kurtaramaz” cevabını verdi.¹⁷¹ Gürcülerin yapmış olduğu istila faaliyetleri özgüvenlerini iyice artırmış ve Gence ile Beylekan’ın haracını isteyecek kadar ileri gitmişlerdi. Tekrar Hamedan’a dönen İldeniz, Gürcü kralının göndermiş olduğu mektup hakkında Arslanşah’a malumat verdi ve bu cüret üzerine Sultan Arslanşah, ordusu ile harekete geçti. Hüseyinî, sultanın ordusunu pek methetmektedir ki yazarın haklılığını Gürcülere karşı kazanılan zafer göstermektedir:

Sultan Arslanşah bin Tuğrul, Irak’dan öyle bir ordu ile hareket etti ki, gözleri kamaştırır ve kalplere heybet verirdi. Bu ordu öyle birtakım askerlerden müteşekkil idi ki emirlerinin ve askerlerinin biri bine bedel idi. Bunların her biri harpler içinde doğmuş, büyümüş, tecrübeler ile yetişmişlerdi. Irak’da efradı böyle seçme bahadırlardan müteşekkil bir ordunun toplandığını şimdiye kadar kimse işitmemiştir.¹⁷²

Sultan Arslanşah, bu eşi görülmemiş ordu ile Nahçıvan’a geldi. Burada orduya Atabey İldeniz, Şarki Anadolu beyleri, Ahlat Şahı Sökmen, Erzen Beyi Devletşah ve Saltuklu Emiri İzzeddin Saltuk da katıldı. İzzeddin Saltuk’un da bu ittifakta yer alması önemlidir. Zira Ani yenilgisinde; İzzeddin Saltuk’un habersiz bir şekilde savaş alanını terk etmesi onu beylerin gözünden düşürmüştü. Gürcüler üzerine yapılacak böylesine büyük bir sefere katılması İzzeddin Saltuk’un diğer beyler nazarında itibarını tekrar kazanma ve hâkimiyetinin ilk zamanlarında kurduğu iyi ilişkileri devam ettirme uğraşı olarak görünmektedir. Türk ordusu, birkaç gün Nahçıvan’da konakladı. Bu sırada Türklerin gücünü tespit eden ve savaşmaya kararlı olduklarını anlayan Gürcü kralı, geri adım atarak Atabey İldeniz’e bir kez daha elçi gönderdi ve şunları ifade etti; “ben, senden isteğimden vazgeçtim, bir daha senin hoşuna gitmeyecek bir harekette bulunmam, bana istediğini yap, ben senin her dileğini yerine getirmeye hazırım.” İldeniz, Gürcü kralından gelen bu talebi Sultan Arslanşah’a arz etti. Hemen akabinde bir meclis kurularak Giorgi’nin talebi hususunda istişarede bulunuldu ve Gürcü kralına, cevabın İldeniz tarafından verilmesi kararı alındı. İldeniz, Gürcüler ile uzlaşma fikrinde idi fakat Irak emirleri bu fikre büyük tepki gösterdiler. Zira bu sefer için büyük hazırlıklar yapılmış ve önemli bir maddi külfetin altına girilmişti. Aynı zamanda Gürcülerin, Duvin’de yaptıkları tahribat da ortadaydı ve Müslümanlara yapılan zulmün intikamının alınması gerekiyordu. Atabey İldeniz, bu tepkiler üzerine Gürcü kralının talebini reddederek sefer için hazırlık yapılmasını bildirdi.

¹⁷¹ Hüseyinî, *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye*, 110-111.

¹⁷² Hüseyinî, *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye*, 111.

Barış isteği reddedilen Gürcü kralı da hazırlıklara başlarken Türkler aynı yıl içerisinde Gürcistan'a girdi.¹⁷³

İki ordu, 13 Temmuz 1163 tarihinde Gag Ovası'nda karşılaştılar. Gürcü ordusunda önemli bir askeri gücü ifade eden Kıpçaklar da yer almaktaydı. Türkler, tüm direncine rağmen Gürcülere, arkası kesilmeyen saldırılarla büyük bir bozgun yaşattılar. Daha fazla kayıp vermeden düzenli bir şekilde çekilmelerine de mâni olunca Gürcüler, tamamen dağıldı ve firara mecbur kaldılar. Türkler, 10.000'den fazla Gürcü askerini öldürüp çok sayıda esir elde etmiş; Gürcü kralının ordugâhına kadar girilip burası dahi yağmalanmıştı.¹⁷⁴ Böylece Türkler, Ani ve Duvin'de yaşanan olayların intikamını almakla kalmadı, yüklü miktarda ganimet de elde ettiler. Buna sayısız altın, gümüş eşya ve hazinelerin yanı sıra buradan götürülerek Hamedan Camii'ne konulan bir altın kazan da dâhildi. Burada elde edilen ganimetin büyüklüğü, II. Sökmen'in Ani'de kaybettiği mal ve mülkten takriben otuz kat daha fazlaydı.¹⁷⁵

İbnü'l-Esîr, rivayetinde Gürcülerin hezimete uğramasını mühtedi bir Gürcü'nün faaliyetine bağlamaktadır. Buna göre Gürcülerden biri, İldeniz'in huzuruna vararak Müslüman olmuş ve bildiği bir yoldan Türkleri götürerek Gürcülere arkadan saldırmalarını temin edeceğini söylemişti. Nitekim mühtedi Gürcü, İldeniz'in birlikleriyle savaş alanına gelmiş ve tekbir getirerek Gürcülere arkadan saldırmıştı. Gürcülerin dağılmasına neden olan bu saldırı neticesinde hem zafer hem de bol ganimet elde edilmişti.¹⁷⁶ Buradaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Gürcüler içerisinde de mücadelelerden yahut farklı nedenlerden dolayı Gürcü kralına karşı olanlar bulunmaktaydı. Dolayısıyla zaferin kazanılmasında yaşanan bu hadisenin de gözden kaçırılmaması gerekir.

Buna karşın Brosset'in eserinde sefer ile ilgili oldukça ilginç bir bilgi dikkati çekmektedir: Buna göre, yenilgi haberinin Horasan ve İran'a yayılması üzerine Arslanşah ve İldeniz büyük bir ordu hazırlayarak Gürcistan üzerine yürüdüler. Gag Kalesi'ne kadar

¹⁷³ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 111-112; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, 397-398; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 30-31.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, XI, 234-235; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 112-114; İbnü'l-Ezrâk, *Meyyafarikin ve Âmid Tarihi*, 134; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, II, çev. Ahmed Ateş, TTK, Ankara 1999, 274-275; Müverrih Vardan, "*Türk Fütuhât Tarihi*", 206; Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, 126; Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi*, 79-80; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, 397-399; Ömerî, Gürcüler üzerine yapılan seferi ve onların mağlup edilmesi hadisesinin tarihini 1162 yılı olarak kaydetmiştir. Bkz. Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 286.

¹⁷⁵ İbnü'l-Ezrâk, *Meyyafarikin ve Âmid Tarihi*, 134-135; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, 113-114; Râvendî, II, 275; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 31.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, XI, 234-235.

gelen ordu burayı kuşatarak etrafı tahrip etti. Saldırıdan haberdar olan Gürcü kralı, eşi görülmemiş bir ordu ile memleketini kurtarmak için harekete geçti. Akabinde Brosset'in ifadesiyle Giorgi'nin gücünden çekinen Türk ordusu, Gag garnizonun boşaltarak geri çekildi. Ekletz (Kür Nehri'nin bir kolu) çayını geçen ordu, Giorgi'nin gelmediğinden emin olunca, yağma ve katliamlara başladı.¹⁷⁷ Brosset, Gürcü kralının katliamlara karşı harekete geçtiğini ancak kralın zaferlerini kıskanan bazı kişilerin kralı durdurarak buna mâni olduklarını ve bunun üzerine kralın ordusunu dağıtarak kendisini eğlenceye verdiğini yazmaktadır.¹⁷⁸ Brosset'in verdiği bilgiler İslam kaynaklarıyla uyumsuzdur. Kral Giorgi'nin büyük bir ordu ile harekete geçmesine karşın Türk ordusunun geriye çekilmesi ve çekildiği bölgede katliamlar yapması ifadeleri çelişkilidir. Zira Kral Giorgi böylesine büyük bir ordu ile harekete geçtiyse neden Türkleri tamamen ülkesinden çıkarmak yerine beklemek kararını aldı? Buna ek olarak kralın katliamlara karşı harekete geçtiği ancak kendisini kıskanan bazı kişilerin kralı durduğu ifade edilmiştir. Fakat bu bilgi dahi gerçeğe uygun değildir. Nitekim Türk ordusu ülkesinde yağma ve katliamlarda bulunurken kralın bazı kişilerin sözüne bakarak harekete geçmemesi ve ordusunu dağıtması pek de akla yatkın değildir.

Ermeni müellif Vardan da sefer hakkında birtakım bilgiler vermiştir. Buna göre Gürcülerin, Duvin saldırısını haber alarak hızla şehre gelen İldeniz, durumun içler acısı olduğunu görünce çok üzüldü ve öfkeden çılgına döndü. Akabinde, Duvin'in hemen yakınında bulunan Miren şehrine saldıran İldeniz, kaleyi kuşatarak içindeki 4000 Hristiyan ile birlikte ateşe verdi. Buradan hareketle Gürcistan'a giren Atabek, Gag Ovası'na geldi ve buradaki meşhur haçın yakılması için emir verdi. Vardan'ın ifadeleriyle emir sonrası Allah'ın gazabına uğrayan İldeniz ve ordusu, zehirli yılanların saldırısı ile büyük ıstıraplar çektiler. Gürcü kralından çekinen İldeniz, eşya ve esirleri Gag ovasında bırakarak geri çekildi ve Arslanşah'a haber göndererek Ani'ye çağırdı. Şehri muhafaza edemeyeceğini anlayan Gürcü kralı, Ani'yi teslim etmek zorunda kaldı.¹⁷⁹ Vardan, oldukça abartılı bir anlatımı tercih etmiştir. Nitekim onun eserinde kaydettiği bilgiler de İslam kaynaklarıyla uyumsuzdur. Hatta Vardan ve Brosset'in eserlerinde geçen bilgiler dahi birbiriyle çelişmektedir. Brosset, sultan ile İldeniz'in birleşerek Gürcüler üzerine geldiği aktarırken;

¹⁷⁷ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 349.

¹⁷⁸ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 349-350.

¹⁷⁹ Müverrih Vardan, "**Türk Fütuhât Tarihi**", 206.

Vardan, İldeniz'in Gag Ovası'ndan geri çekildikten sonra Sultan Arslan'ı tahrik ederek bölgeye çağırıldığını ifade etmektedir.

Kazanılan zaferin Ahlat'ta oluşturduğu coşkuyu İbnü'l-Ezrâk tasvir etmiş ve kesilen 300 baş hayvanın fakirlere dağıtıldığını, şehrin süslenerek zaferin kutlandığını belirtmiştir.¹⁸⁰ Zira müttefik Türk ordusu, yapmış olduğu başarılı sefer ile Gürcülere ağır bir darbe vurmuştu. Seferden bir yıl sonra ileri bir hareketle Gürcülerin daha önce ele geçirdiği Ani üzerine gelindi. Zira Gürcüler henüz toparlanmış değillerdi. Dolayısıyla ticari ve stratejik açıdan oldukça büyük bir öneme sahip olan Ani'nin alınması için büyük bir fırsat doğmuştu. Ani'ye giren Türk ordusu büyük bir mukavemet görmeden şehri ele geçirdi. İldeniz, bir süre burada kaldıktan sonra Ani'nin emirliğini Şeddâdilerden Şahenşah'a vererek geri döndü (1164). Böylece şehirde tekrardan Şeddâdilerin hâkimiyeti başladı.¹⁸¹

1163-1164 yılları arasında gerek Gürcülere ağır bir darbe indirilmesi gerekse Ani'nin geri alınması gibi önemli başarılarla imza atan Türk beyleri, mücadelelerin akabinde kendi bölgelerine çekildiler. II. İzzeddin Saltuk da zaferin vermiş olduğu mutlulukla Erzurum'a döndü. Zaferde pay sahibi olmasının verdiği moralle bölgedeki beyler ile yeniden sağlam ilişkiler kurmaya çalışan İzzeddin Saltuk, Erzurum'a döndükten sonra yeni güç unsurları bularak konumunu sağlamlaştırmaya çalıştı. Zira Ani'de haber vermeden savaş alanını terk etmesi sonucu beyler ile ilişkilerin zayıflaması ve güç dengelerinin değişmesi böyle bir çabayı artık daha da zorunlu kılıyordu. Bu bağlamda Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı II. Kılıç Arslan ile kızını evlendirmek isteyerek ilk adımı attı.¹⁸² Yapılacak evlilikte iki tarafın da çıkarları vardı: II. Kılıç Arslan, Bizans ile ittifak kuran ve devleti için büyük bir tehlike arz eden Danişmendliler üzerinde baskı kurmak;¹⁸³ İzzeddin Saltuk ise bölgede önemli bir güç unsuru olan Türkiye Selçuklularını yanına çekerek düştüğü yalnızlıktan kurtulmak ve Gürcülerden gelebilecek tehlikelere karşı kendini sağlama almak istiyordu.

Kıyılan nikâhın ardından İzzeddin Saltuk'un kızı yüklü bir çeyiz ile yola çıktı. Ancak Danişmend Beyi Yağıbasan, gelin alayını basarak Saltuk'un kızını kaçırdı ve bu dönemde Kayseri Meliki olan yeğeni Zünnûn ile evlendirmek istedi. II. Kılıç Arslan'a

¹⁸⁰ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 134- 135.

¹⁸¹ Müverrih Vardan, "**Türk Fütihat Tarihi**", 206; İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 140; Kırzioğlu, **Ani Şehri Tarihi**, 80; Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, I, 400-401.

¹⁸² İbnü'l-Esir, XI, 257-258.

¹⁸³ Mükrimin Halil Yinanç, "**Dânişmendliler**", **İA**, III, MEB, İstanbul 1993, 474.

nikâhlanan kızın İslam hukukuna göre başka biriyle evlenmesi caiz değildi. Bu nedenle önce gelinin Hıristiyan olması sağlanarak II. Kılıç Arslan ile olan nikâhı düşürüldü ve tekrar İslam'a döndürülerek Zünnûn ile evlendirildi. Olaylar kötü neticelendi: öfkeyle Yağıbasan'a savaş açan II. Kılıç Arslan, yenilerek Bizans'a sığınmak zorunda kalırken Yağıbasan savaş esnasında öldü (1165).¹⁸⁴ Türkiye Selçuklularının İzzeddin Saltuk ile ittifak kurmak istemeleri, buna karşılık Danişmendlilerin kurulacak ittifaktan çekinmeleri Saltukluların bölgedeki kilit rolünü göstermektedir. Saltuklular açısından bakıldığında ise İzzeddin Saltuk'un içine düştüğü yalnızlıktan Türkiye Selçukluları ile akrabalık kurarak kurtulmak istediği görülmektedir.

II. İzzeddin Saltuk dönemi ile ilgili onun 1168 yılında hayatta olmadığı ve Saltukluların başında oğlu Nâsıreddin Muhammed'in bulunduğu dışında başka herhangi bir bilgiye sahip değiliz.¹⁸⁵ II. İzzeddin Saltuk, uzun hâkimiyeti boyunca Gürcülerle mücadele halinde olmuş, esir düşmüş ve bazı olumsuz gelişmelere rağmen içinde yer aldığı ittifaklarla Gürcülerin durdurulmasında etkin bir rol oynamıştı.

2.4. NÂSİREDDİN MUHAMMED DÖNEMİ SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ

1163 yılındaki mağlubiyetin şokunu üzerinden atan Giorgi, tekrar Türk topraklarına saldırmaya başlamış; 1166'ta Buldan'a baskın düzenlemiş ve istilalarını Gence'ye kadar genişletmişti. Bu saldırılar esnasında birçok Türkmen hayatını kaybederken yüklü miktarda ganimet elde edilmişti.¹⁸⁶ Aralıklarla 1174 senesine kadar devam eden ve uzun bir zamanı kapsayan bu saldırılardan en fazla zarar gören bölge, Azerbaycan oldu. Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah'ın annesi bu dönemde Azerbaycan'da yaşamakta idi. Gürcülerin, Azerbaycan'a yaptığı saldırılara şahit olan sultanın annesi, Hamedan'a gelerek durumu sultana izah etti ve yardım istedi.¹⁸⁷ Bu arada hazırlıklarını tamamlayan Giorgi'nin hedefinde bu kez Ani şehri vardı. Hatırlanacağı üzere Ani, 1163 yılında müttefik Türk ordusunun Gürcistan'a yaptığı meşhur seferle alınmış ve İldeniz tarafından Şeddâdilerden

¹⁸⁴ İbnü'l-Esir, XI, 257-258; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 31-32; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", **Türkler**, VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 674; Ömerî, evlilik hadisesine değinmeden, II. Kılıç Arslan ile Yağıbasan arasında şiddetli çarpışmalar olduğunu ve bu mücadelenin Kılıç Arslan'ın yenilgiyle sonuçlandığını belirterek Yağıbasan'ın da mücadele sırasında hayatını kaybettiğini aktarmıştır. Bkz. Ömerî, **Mesâlikü'l Ebsâr**, 288; Süryani Mihail ise Saltuk'un, kızını Yakup Arslan'ın isteği ile Malatya Emirine verdiğini buna karşın Saltuk'un kızı ile evlenmek isteyen II. Kılıç Arslan'ın, Yakup Arslan'ın üzerine yürüdüğünü ve ikili arasında vuku bulan savaşın sonunda Kılıç Arslan'ın yenilerek firar ettiğini kaydetmiştir. Süryani Mihail, **Vakayiname**, 189.

¹⁸⁵ İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 152.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esir, XI, 262.

¹⁸⁷ Ravendi, II, 284.

Şahenşah'a verilmişti. Giorgi'nin 1174 yılındaki ani baskınıyla şehir, kolayca ele geçirildi ve Ani emiri Şahenşah yakalanarak Tiflis'e götürüldü.¹⁸⁸

Ani'nin elden çıkması ve Azerbaycan'da yaşanan hadiseler üzerine Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah Nahçıvan'a geldi. Kurban Bayramı'nı burada geçiren sultan, akabinde Atabey İldeniz'in bulunduğu Pârsî-bâzâr otağına geçti. Zaman kaybetmeden Gürcüler üzerine yürümek isteyen sultanın emriyle sefer hazırlıkları çabucak halledildi ve hemen ertesi gün sefere çıkılmasına karar verildi. Ancak sultanın hastalanmasıyla sefer ertelendi ve ordu, üç gün boyunca sultanın iyileşmesini bekledi. Arslanşah, hastalığının uzaması üzerine annesi ile birlikte önce Kilikya Kalesine oradan da Duvin'e gitti. Sultan, burada kırk gün istirahat ettikten sonra Aras boylarına geldi. Fakat aksilikler Türk ordusunun yakasını bırakmıyordu. Bu kez de orduda veba salgını baş göstermiş ve birçok asker hayatını kaybetmişti. Sultan Arslanşah, yine de Nahçıvan'a gelerek bir kez daha sefer hazırlıklarına başladı ve veba ile ordunun mevcudu azaldığı için Türk beylerini yardıma çağırırdı. Atabey İldeniz, II. Sökmen ve Azerbaycan ile Anadolu'da bulunan beyler derhal Nahçıvan'a geldiler.¹⁸⁹

Sultan, Nahçıvan'da kalırken Atabey İldeniz, muazzam bir ordu ile Gürcistan üzerine yürüyerek Lori, Dımanıs, Akşehir, Ahılkelek (Gürcistan'ın güneybatısında Samtshe-Cavaheti bölgesinde bulunan kent) şehirlerini geçip Tıryalet Ovası'na ulaştı. III. Giorgi, Türk ordusunun karşısına çıkmaya cesaret edemeyerek ormanlık alanlarda saklanmayı tercih edince Türkler girdikleri bölgelerde esir ve ganimetler elde ederek Nahçıvan'a döndüler (1075) ve Sultan Arslanşah'ın tebriklerini kabul ettikten sonra da bölgelerine çekildiler.¹⁹⁰ İbnü'l Ezrak, Ravendî'nin aksine Sultan Arslanşah'ın da sefere katıldığını, sefer sonrası Arslanşah'ın Duvin'de kaldığını, sefere katılan diğer beylerin ise

¹⁸⁸ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi", 208; İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 168-169; Süryani Mihail, **Vakayiname**, 235; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 127; Kırzioğlu, **Ani Şehri Tarihi**, 81.

¹⁸⁹ İbnü'l Ezrâk, İldeniz'in Nahçıvan'a gelmeden önce Gürcüler ile arasında geçen mücadeleyi şu şekilde aktarmıştır; "İldeniz'in Gürcülere karşı harekete geçip onlarla şiddetli bir çarpışmaya girdiği, Müslümanların hezimete uğradığı, bir gurubun öldürülüp bir gurubun da esir alındığı ve Müslümanlardan pek çok şeyin yağma edildiği haberi ulaştı. Atabek İldeniz bir süre kaldıktan sonra çok sayıda asker toplayıp Gürcülere karşı tekrardan harekete geçmiş, iki ordu Evin ovasında karşılaştıkları halde ne birbirlerine girmişler ne de aralarında bir savaş vuku bulmuştur. Böylece Gürcüler bir başarı elde edemedi dönüp gittiler. Atabek İldeniz ise asker toplamak için Nahçıvan'a girdi. Ayrıca Ahlat hâkimi ve diğer emirlere de gelmeleri, düşmana karşı koymaları ve onları defetmeleri için haber gönderdi." Bkz. İbnü'l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, 173.

¹⁹⁰ Ravendî, II, 284-285; Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 127-128; Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, 189-190; Müverrih Vardan, sefer hakkında bilgi verirken Türk ordusunun Ani'yi muhasara ettiğini aktarmıştır. İvani'nin şehri Türklere teslim etme taraftarı olduğunu bildirirken buna şehir halkının mâni olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi", 208; Fahrettin Kırzioğlu ise yapılan bu sefer ile Ani'nin kurtarıldığını ifade etmiştir. Bkz. Kırzioğlu, **Kıpçaklar**, 128.

Ahlat'a geldiklerini ve Ahlat halkının şehri süsleyerek üç gün boyunca kazanılan bu zaferi kutladıklarını kaydetmiştir.¹⁹¹ Görüldüğü üzere bu önemli sefer için Türk beyleri yine Gürcülere karşı birleşmişlerdi. Kaynaklar herhangi bir bilgi vermiyor olsa da Saltuklu hükümdarı Nâsireddin Muhammed'in de bu sefere katılmış olması büyük bir olasılıktır.

Nâsireddin Muhammed döneminin bir diğer önemli olayı, Gürcülerin Pasin Ovası'na kadar uzanan yağma akınlarıdır. 1187 yılında gerçekleşen olayda Gürcü Kraliçesi Tamara'nın ilk kocası olan Rus prensi, Kars ve Karnipola'yı geçerek Pasin Ovası'na ulaşmış ve Saltuklu arazisini yağmalamıştı. Aynı yıl içinde bu defa Saltuklular ve civardaki Türkmenler, Tao-Klarcet (Oltu, Tortum ve Artvin yöreleri) bölgesine bir akın düzenleyerek etrafı yağmaladılar ve mukabelede bulundular.¹⁹²

Doğu Anadolu topraklarında çok önemli bir görev üstlenen Saltuklular, yukarıda bahsedildiği ittifaklarla güçlerini artırıyorlardı. Bu ittifakların bir şekilde bozulması da Saltukluların güç kaybını beraberinde getiriyor ve mücadele halinde buldukları yapıların, inisiyatifi ellerine almalarına neden oluyordu. Örneğin, Tamara dönemiyle altın çağını yaşayan Gürcüler,¹⁹³ siyasi, askeri ve ekonomik açılarından güçlenmişler; Saltuklular ise Azerbaycan Atabeyi Kızıl Arslan (1191)¹⁹⁴ ve Ahlat Şahı Bey Timur'un (1193)¹⁹⁵ ölümleri ile Gürcüler karşısında yalnız kalmışlardı. 1194 yılında Irak Selçuklularının yıkılması ise Saltuklular açısından daha büyük bir yıkımı ifade ediyordu.¹⁹⁶ Buna karşılık Gürcülerin bir diğer avantajı da Tamara dönemi ile birlikte Kıpçakların ikinci göç dalgasının gerçekleşmiş olmasıydı. Zira Kafkasların ötesinden gelen kalabalık Ortodoks Kıpçaklar, krallarının kardeşi Sevinç Bey'in idaresinde ilerleyerek Gürcülerin hizmetine girmişler ve Gürcüleri Türkler karşısında avantajlı duruma getirmişlerdi.¹⁹⁷

Kıpçak takviyesiyle güven tazeleyen Gürcüler karşısında Saltukluların önemli bir direniş gösteremediği görülmektedir. Bunun önemli yansımalarından biri ekonomiyle alakalıdır. Göç ve ticaret yollarının Gürcüler tarafından tehdit edilmesi ya da burada güvenli bir yolculuk imkânının ortadan kalkması, genel manada ticari faaliyetleri sekteye uğratmıştır. Olayın siyasi boyutu ise daha da önemlidir: özellikle XII. yy. boyunca –

¹⁹¹İbnü'l-Ezrâk, *Meyyafarîkin ve Âmid Tarihi*, 181

¹⁹²Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 368-369.

¹⁹³Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, 48.

¹⁹⁴İbnü'l-Esîr, XII, 73.

¹⁹⁵İbnü'l-Esîr, XII, 93.

¹⁹⁶İbnü'l-Esîr, XII, 96-98; Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 269-270.

¹⁹⁷Kırzioğlu, *Kıpçaklar*, 122-148; Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, 407.

Kıpçakların desteklediği- Gürcülerin hem Doğu Anadolu bölgesine hem de Azerbaycan taraflarına akınları devamlılık göstermiştir.¹⁹⁸

Gürcülerin, Berdea ve Ran bölgelerini yağmaladıktan sonra Erzurum'a bir sefer düzenledikleri ve Saltuklu hükümdarı Nâsireddin Muhammed'in Gürcü saldırıları karşısında aciz kaldığı kaynaklara yansımıştır. Çok sayıda askerin katıldığı seferde Sürmeli, İspir ve Kars şefleri de Gürcülerin yanında yerlerini aldılar. Böylece Gürcüler, Tamara'nın Rus prensi¹⁹⁹ olan kocasından sonra evlendiği David Soslan komutasında Erzurum'a kadar ulaştılar. Bir sabah vakti şehirden, iki oğlu ve askerleriyle çıkan Nâsireddin, gün boyu Gürcülerle çatışmışsada akşam karanlığında yenilerek şehre çekilmek zorunda kalmıştı. Brosset, şehir surlarından olup biteni izleyen halkın "(...) onlar, karı ve çocuklarının esir düştüklerini, aygır sürülerinin ele geçirildiğini görerek ve ağlayarak: Topraklarımızda Hıristiyan ırkını görmemiş olan bizlere bu felaket nereden geldi?"²⁰⁰ diye feryat ettiklerini kaydetmiştir. Bu gelişmeler üzerine halk, öfkeye kapılarak davulları çalmaya başladılar. Şehir topyekûn ayağa kalkmıştı: evlerin dam ve bacalarına okçular yerleştirildi; şehrin askeri gücü savaş düzeni aldı ve halk, canını feda etmeye hazır bir kararlılıkla kapılara yöneldi. Halkın kararlılığı karşısında büyük bir şaşkınlığa kapılan David'in bu şoku üzerinden atması akabinde çatışmalar başladı. Ancak bu büyük direniş karşısında daha fazla dayanamayan David, ordusuna ricat emrini verdi ve ülkesine döndü.²⁰¹

Dönemin, kaynaklarda çok ilgi çekici bir şekilde anlatılan başka bir olayı da Nâsireddin Muhammed'in oğlu Muzaffereddin'in Gürcü Kraliçesi Tamara'ya olan aşkıdır. Kayıtlardan Tamara'nın bu aşka karşılık verip vermediği tam anlaşılmamaktadır ve böyle bir olay muhtemelen yaşanmamıştır. Zaten Tamara o sırada Erzurum'a saldırısını anlattığımız David ile evli idi ve dindar bir millet olan Gürcülerde böyle bir durum hoş karşılanmazdı. Rivayete göre Tamara'ya büyük bir sevgi duyduğundan –babasının karşı çıkmasına rağmen dinini terk ederek- maiyetiyle birlikte Tiflis yollarına düşen Muzaffereddin, Tamara'nın güzelliğine esir olmuş, sarayda çok iyi ağırlanmış ve kendisine değerli hediyeler sunulmuştu. Muzafferuddin'in Tiflis macerasını Brosset şu şekilde kaydetmiştir:

¹⁹⁸ Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 251-254.

¹⁹⁹ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 366-367.

²⁰⁰ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 383-384.

²⁰¹ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 383-384; Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 36; Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 34, Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 255-256.

O (Muzaffereddin), kraliçeyi görür görmez, (...) gözyaşları sel gibi akmaya başladı. Muzafferuddin'i büyük bir hürmetle tahtın yanına yerleştirilen koltuğa oturtular. Sarayın üst düzey görevlilerine yakışır mükellef ziyafetler hazırlandı. Böylece sürüp giden sevgi ve hürmet gösterileri içinde kış mevsimini Somhet ve Tiflis'te geçiren Muzaffereddin, gördüğü avlanma sahaları, gezinti yerleri, Tamara'nın nazenin hizmetçileri ve özellikle kraliçenin bütün övgü ve hayallerin fevkinde güzelliği karşısında büyülenmişti. İlkbaharın başlangıcında kendisini; av sahalarını, ovalarını, yarış alanlarını, Kahet ve Ran'ın aşağı mıntıklarını ve oranın cesur senyör ve askerlerini görmeğe götürdüler ve orada zevk ve eğlenceye daldılar. O, Tamara'nın kendisine ebedi bir hayat bağışlamasını ve yüksek teveccüh göstermesini ümit ediyordu, fakat kraliçe, kendisi için layık olmayan bir birleşmeyi reddederek gururlu düşünceleri ve zekâsı sayesinde faziletli ümitler beslemek zevkından ayrılmadı. Kraliçe, payitaht şehrine döndükten sonra, onun gururlu arzularına son verdi. (...) Prensi koruyanlar, kral soyundan sayılan bir cariye kızı ile evlenmesini teklif ettiler. Ona gösterişli hediyeler ise muazzam bir düğün tertip edildi ve kendisi zengin bir çeyizle beraber Erzurum'daki malikânelerine uğurlandı. Prens'in keder ve ağlayışlarını insan dili ile hikâye etmek imkân haricindedir.²⁰²

Muzaffereddin hakkında bunlar dışında başka bir bilgiye sahip değiliz.

2.5. MELİKŞAH DÖNEMİ SALTUKLU-GÜRCÜ İLİŞKİLERİ

Son hükümdar Melikşah döneminde Saltukluların güç kaybı artarak devam etti. XII. yüzyılın sonlarına yaklaştığımızda Saltukluların, müttetiklerini birer birer kaybettiklerine ve topraklarının mücadele alanı haline geldiğine şahit olmaktadır. Güneyden Eyyûbiler, batıdan Türkiye Selçukluları hâkimiyet alanlarını genişletmek için birbirleriyle yarışa girmişlerdi.²⁰³ İlk olarak Danişmendlileri ortadan kaldıran Türkiye Selçukluları, Mengücekleri ve Artukluların Harput kolunu da hâkimiyet altına aldılar. Eyyûbiler ise 1183 yılında Amid'deki Yıvaloğullarının hâkimiyetine son verip bölgeyi Artuklu Nureddin Muhammed'e, kendilerine bağlı olması kaydıyla bıraktılar. Ancak Selâhaddîn Eyyûbî'nin Artukluların elindeki Meyyafarikin (Silvan)'i ilhak etmesi bölgedeki siyasi dengeleri değiştirdi.²⁰⁴

Hızla Saltukluların hâkimiyet alanına yaklaşan bölgenin iki güçlü devletinin oluşturduğu tehdit yanında iyice güçten düşmüş olan Saltukluları tedirgin eden başka bir tehlike de Gürcüler idi. Zira Gürcüler, Kıpçak takviyeli ordularıyla hem Azerbaycan hem de Anadolu yönünde saldırgan bir politika izleyerek hâkimiyet alanlarını genişletme

²⁰² Brosset, *Gürcistan Tarihi*, 372-373.

²⁰³ Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 37; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 251-252.

²⁰⁴ İbnü'l-Esir, XI, 407-408; Ömeri, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 306-308; Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, 37.

faaliyetlerine hız vermişlerdi. Fakat Saltukluların sonunu, Türkiye Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah'ın Gürcistan politikası çerçevesinde hayata geçirdiği sefer getirdi. Rükneddin Süleymanşah ve Gürcü Kraliçesi Tamara elçi teatisinde bulunmuşlar ve birbirlerine hediyeler sunmuşlardı. Bu, -Nizâmülmülk'ün de belirttiği gibi- nezaket gereği değil, karşı tarafın gücü hakkında bilgi sahibi olmak için yapılmış bir hareket olmalıdır. Zira hemen akabinde Selçuklu Sultanın, Gürcüler üzerine sefer düzenlemesi bu düşüncüyü desteklemektedir.²⁰⁵

Danişmend, Mengücek ve Harput Artuklu devletlerini hâkimiyet altına alan Rükneddin Süleymanşah, hâkimiyet alanına Gürcü topraklarını da dâhil etmek üzere Gürcüler üzerine bir sefer düzenlemeye karar verdi. Ancak Rükneddin Süleymanşah'ın amacının sadece bir Gürcistan seferi olmadığı henüz yola çıkmışken belli oldu. Zira seferin, siyasi ve ekonomik hedeflerinin Gürcülerle beraber Eyyübîleri ve Saltukluları da kapsadığı anlaşılmaktadır: bu seferle ilk olarak; uzun süreden beri Gürcü ve Kıpçakların Anadolu içlerine sokulmalarına mâni olan ancak iyice güçten düşmüş bulunan Saltukluların toprakları ilhak edilecek; böylece Gürcü ve Eyyübîlerin Kuzeydoğu Anadolu üzerindeki emelleri engellenmiş olacaktı. İkinci olarak da ticaret ve göç hususunda büyük bir önemi haiz olan kervan yolu (transit ticaret yolu) güvence altına alınacaktı.²⁰⁶

1202 yılındaki Gürcü seferine Doğu Anadolu'daki bütün beylerin katılmasını isteyen Rükneddin Süleymanşah'ın çağrısına cevap verenlerden biri de Saltuklu hükümdarı Alâeddin Melikşah idi. Melikşah, Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah'ı Erzurum yakınlarında çok iyi bir şekilde karşılamış olmasına rağmen -huzura geç geldiği ileri sürülerek gerçekte ise yukarıda bahsedilen sebeplerden / politikadan ötürü- tutuklanarak hapsedildi ve Rükneddin Süleymanşah'ın, Saltuklu topraklarını kardeşi Melik Muğiseddin Tuğrulşah'a bırakmasıyla da Saltuklu Devleti tarihe karışmış oldu.²⁰⁷

Son hükümdar Melikşah döneminde Gürcülerle herhangi bir mücadele yaşanmadı. Ancak Saltuklular siyasi hâkimiyetlerini kaybetse de Erzurum-Kars arasındaki Micingerd Kalesi'ne hâkim olan Nâsireddin Muhammed'in oğlu Ebu Mansur'dan, mezkûr kaledeki

²⁰⁵ Brosset, **Gürcistan Tarihi**, 404-409; "Nizâmülmülk, hükümdarlar arasında elçi teatisinin nezaket gereği olmadığını, asıl maksadın diğer devletlerin tarihî, coğrafi, askerî, siyasi, dinî durumları, halklarının refah seviyesi ve devletlerine olan bağlılıklarının derecesi hakkında bilgiler toplamak olduğunu etraflıca anlatmıştır." Mehmet İpşirli, "Elçi", **DİA**, XI, İstanbul 1995, 6.

²⁰⁶ Sümer, **Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, 37-38, Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 252-253.

²⁰⁷ İbnü'l-Esir, XII, 146-147; İbn Bibi, I, 93; Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, 24; Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr**, 333.

kitabede “kâfirlerin katili” şeklinde bahsedilmesi onun, Gürcülere karşı mücadele verdiğini göstermektedir.²⁰⁸

²⁰⁸ Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 37.

SONUÇ

Saltuklu Devleti'nin kurulduğu Erzurum ve çevresi, Kafkaslar ile İran'a açılan bir kapı konumunda olması ve ticaret yollarının üzerinde bulunması nedeniyle Anadolu için büyük bir öneme sahipti. Ticaretin yanı sıra bölgede akarsu kaynaklarının bol olması tarım ve hayvancılığın gelişmesine büyük katkı sağlamıştı. Erzurum birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve birçok kez el değiştirmişti. Bölgenin hâkimiyeti için en yoğun mücadele, VII. ve X. yüzyıllar arasında Müslüman Araplar ile Bizans arasında yaşanmış; zaman zaman Bizans hâkimiyeti sağlanmışsa da Erzurum, bahsedilen zaman aralığında çoğunlukla Müslüman Arapların elinde kalmıştır. X. yüzyılda ise bölgenin hâkimiyeti Bizans'a geçmiş (949) ve Selçuklu fetihlerine kadar bu hâkimiyet devam etmiştir.

Selçuklular ilk kez Çağrı Bey'in yaptığı akın ile bölgenin zenginliklerini gördüler ve buraları yurt edinmek için faaliyetlere başladılar. Tuğrul Bey döneminde bölgeye yapılan akınlar daha sistemli hale getirilerek önemli şehzade ve komutanlar bölgenin fethi ile görevlendirildi. Nihayet 1048 yılında Bizans ile yapılan Pasinler Savaşı'nı Selçukluların kazanmasıyla Erzurum ve çevresinde Bizans hâkimiyeti büyük oranda kırıldı. Alp Arslan ise 1064 yılında Ani'yi fethederek Anadolu'nun fethi sürecine büyük bir katkı sağladı. Nihayet 1071 yılında Malazgirt'te kazanılan zafer sonrası Alp Arslan, -Bizans'ın anlaşmalara uymaması üzerine- kumandanlarına Anadolu'nun fethini emretti ve Anadolu'ya giren kumandanlar fethettikleri bölgelerde kendi adları ile anılan beylikler kurdular.

Bu fetih çerçevesinde Erzurum ve çevresi Ebu'l Kâsım Saltuk tarafından ele geçirilerek Saltuklular kuruldu. Böylece birçok medeniyete ev sahipliği yapan gerek doğal gerekse ekonomik zenginliği ile meşhur olan Erzurum'da Türk hâkimiyeti sağlanmış oldu. XI. yüzyıldan itibaren Saltuklular Anadolu için mühim bir role sahip oldular. Gürcüler ile sınır komşusu olması ve doğudan gelen Türkler için bir geçiş güzergâhı üzerinde bulunması Saltukluların Anadolu için oynadığı mühim rolün en bariz göstergesiydi. Bunun yanı sıra kuruluşundan itibaren Gürcüler ile büyük mücadeleler veren Saltuklular bir nevi Anadolu için bir kalkan vazifesi görerek, Gürcülerin Anadolu yönünde yayılmasına mâni olmuşlardır. Saltuklular bu mücadelelerinde bazen Anadolu beylikleriyle birlikte hareket etmişler bazen de Gürcü saldırılarını tek başlarına göğüslemek durumunda kalmışlardır.

Ebu'l Kâsım'dan sonra devletin başına geçen oğlu Emir Ali döneminde Gürcü saldırıları artmaya başladı ve Gürcüler Pasin Ovası'na kadar ilerlediler. Bu tehlike üzerine

Emir Ali'nin yanında yer alan Anadolu Türk beyleri, Gürcüler üzerine bir sefer tertip etmişlerse de Gürcüler, Türk ordusu karşısında galip gelerek Tiflis'i ele geçirdiler. Gürcülerin başarılı olmasında ordularında Kıpçaklara yer vermelerinin rolü büyük idi. Ancak Kıpçakların etkili bir şekilde kullanılmadığı zamanlarda Gürcülerin başarı oranları düşüyordu. Örneğin Emir Ali'den sonra tahta geçen kardeşi Ziyâeddin Gazi döneminde Gürcistan'da bir taht değişikliği olmuş ve yaptığı başarılı akınlar ile nam salmış olan kral II. David'in yerine oğlu I. Dimitri geçmişti. II. David döneminde başarılı bir şekilde uygulanan Kıpçak politikası I. Dimitri döneminde uygulanamamış ve Gürcü akınları bir süre sekteye uğramıştı.

Ziyâeddin Gazi'den sonra başa geçen II. İzzeddin Saltuk ile birlikte Saltukluların en parlak dönemi başladı. Yine Gürcülere karşı en yoğun mücadeleler de bu dönemde verildi. Ancak Fahreddin Şeddâd ile yaşadığı sorun ya da Fahreddin Şeddâd'ın ihaneti, İzzeddin Saltuk'u Gürcüler karşısında güçsüz düşürerek esaretine de neden oldu. Fahreddin Şeddâd, Saltuk'a haber göndererek kızlarından birisini istemiş fakat İzzeddin Saltuk kendisini reddetmişti. Bunun intikamını almak isteyen Fahreddin, tekrar İzzeddin Saltuk'a haber göndererek Ani Şehri'ni kendisine teslim edip hizmetine girmek istediğini bildirdi. Amacı, Ani'ye doğru yola çıkan İzzeddin Saltuk'u pusuya düşürmektir. Nitekim Fahreddin, Gürcü kralı Dimitri'yi de durumdan haberdar etmişti. Nihayetinde Ani'ye bir baskın yapan Dimitri, İzzeddin Saltuk'u esir etti ve Saltuk, yüklü miktarda fidye ödenerek kurtarılabildi. 1161 yılına gelindiğinde bu defa Gürcü Kralı Giorgi, Ani'yi ele geçirerek birçok Müslümanı katledince Anadolu beyleri Ani üzerine sefere çıktılar. Ancak kaynakların ifadesine göre İzzeddin Saltuk'un kimseye haber vermeden ordudan ayrılması üzerine Türk ordusu büyük bir bozgun yaşadı. Zira rivayete göre İzzeddin Saltuk, esir düştüğünde Dimitri'ye söz vermiş olduğundan dolayı savaşa katılmak istememişti. Galibiyet ile kendilerine olan güvenleri artan Gürcüler, Kars ve Duvin şehirlerine saldırdılar. Bunun üzerine Anadolu beyleri ve İldenizliler tekrar bir ordu toplayarak Gürcüleri yenilgiye uğratmayı başardılar.

II. İzzeddin Saltuk'un 1168'de ölmesi üzerine yerine oğlu Nâsireddin Muhammed geçti. Saltuklular bu dönemde artık zayıflamaya başladılar. Öyle ki Gürcüler Erzurum önlerine kadar gelmişler; Gürcüleri durdurmak için şehirden ayrılan Muhammed mağlup olarak Erzurum'a çekilmek zorunda kalmıştı. Fakat Erzurum halkının gösterdiği mukavemet neticesinde Gürcüler de geri çekilmeyi tercih etmişlerdi. Nâsireddin

Muhammed döneminde ilginç bir hadisenin vukuu da kaynaklara yansımıştır. Rivayete göre Nâsireddin Muhammed'in oğlu Muzaffereddin, Gürcü kraliçesi Tamara'ya âşık olmuş, onunla evlenmek için Gürcistan'a gitmiş ve bir süre Gürcü sarayında kaldıktan sonra Tamara tarafından bir kızla evlendirilerek Erzurum'a gönderilmişti.

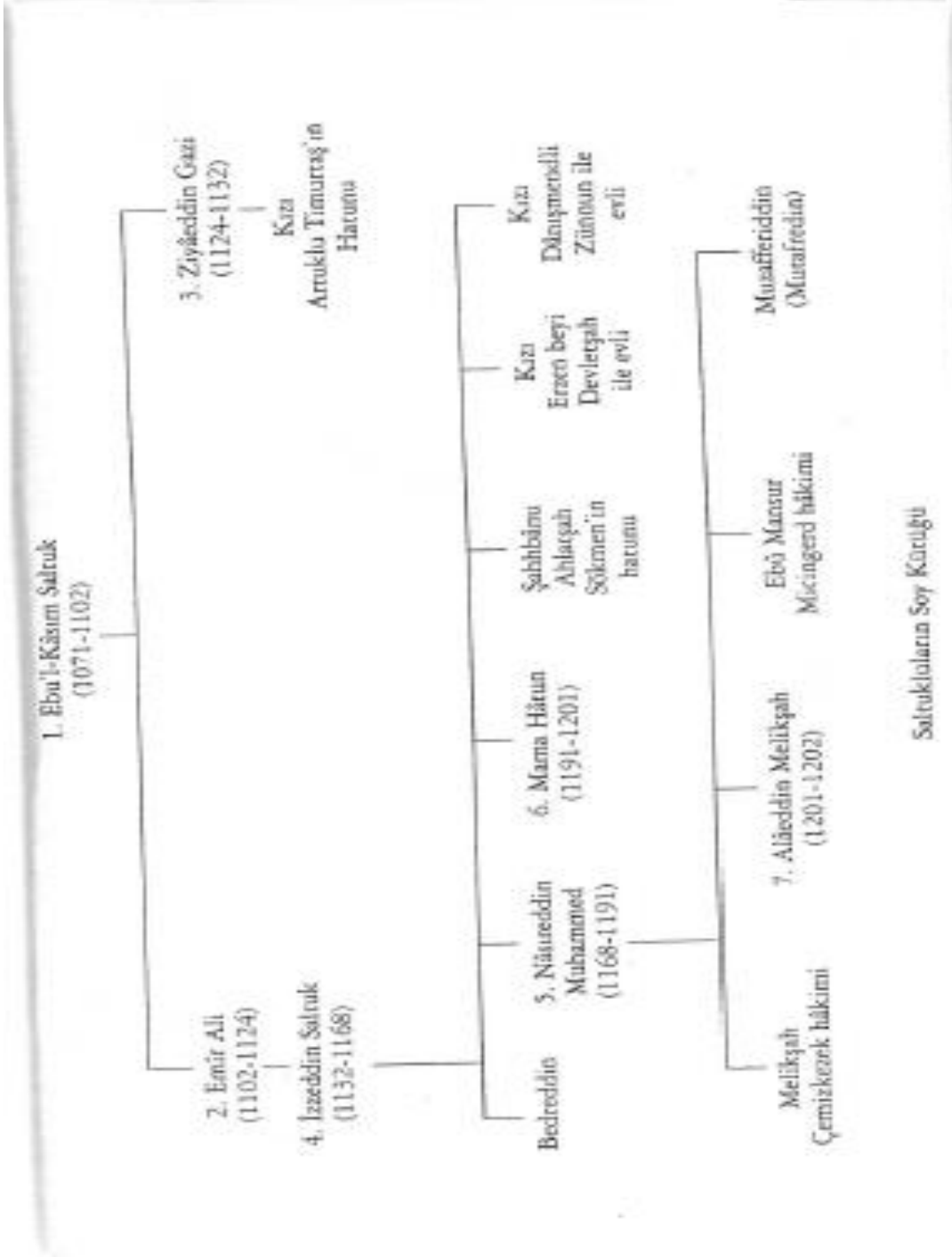
Nâsireddin Muhammed'den sonra devletin başına geçen Mama Hatun'un tahttan indirilmesi ile yerine Nâsireddin Muhammed'in oğlu Alâeddin Melikşah geçti. Alâeddin Melikşah döneminde Gürcü saldırıları şiddetini iyice artırdı. Bunun üzerine devletin doğu kanadını sağlama almak isteyen Türkiye Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleymanşah Gürcistan Seferi'ne çıktı. Sultanın, sefer sırasında Alâeddin Melikşah'ı tutuklatarak hapsedirmesi ve Saltuklu topraklarını kardeşi Mugiseddin Tuğrulşah'a vermesiyle de Saltukluların siyasi hâkimiyeti son buldu.

Anadolu'nun korunmasında önemli bir vazife üstlenen Saltuklular, Gürcülerle mücadelelerinde her ana savaşa hazır olmak ve güçlü bir yapı geliştirmek zorundaydılar. Bu nedenle savunma tedbirlerine ek olarak diğer Türk beyleriyle de her daim ittifak halinde oldular. Bu da çoğunlukla akrabalık bağıyla sağlanıyordu. Devletin güçlü dönemlerinde verilen mücadele ve hatta barış dönemlerinde Gürcülerle gelişen ekonomik ilişkiler Saltukluların lehine bir seyir izlerken; özellikle II. İzzeddin Saltuk sonrası başlayan güç kaybı, Gürcülerin üstünlüğünü ortaya çıkarmış ve Gürcü yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Sonuç olarak yaklaşık yüz elli yıl hüküm süren Saltukluların buldukları bölgeyi Gürcülere karşı başarılı bir şekilde savundukları ve güçlü dönemlerinde Gürcüler üzerine sefere çıkarak bunları bozguna uğrattıkları görülmektedir. Buldukları konum itibarıyla Saltukluların bu faaliyetleri yalnızca kendileri için değil Anadolu'da devlet ve beylik kurmuş diğer Türkler içinde oldukça büyük bir öneme sahipti. Çünkü Gürcülerin Erzurum ve çevresini kolayca geçerek Anadolu'ya girmeleri durumunda bu devlet ve beylikler de bundan zarar görebilirdi. Bu nedenle Saltuklular başta da söylediğimiz gibi Anadolu için bir nevi kalkan vazifesi görmüş, Gürcüler ile başarıyla mücadele etmiş ve Türk-İslam dünyasında derin izler bırakarak tarih sahnesinden çekilmiştir.

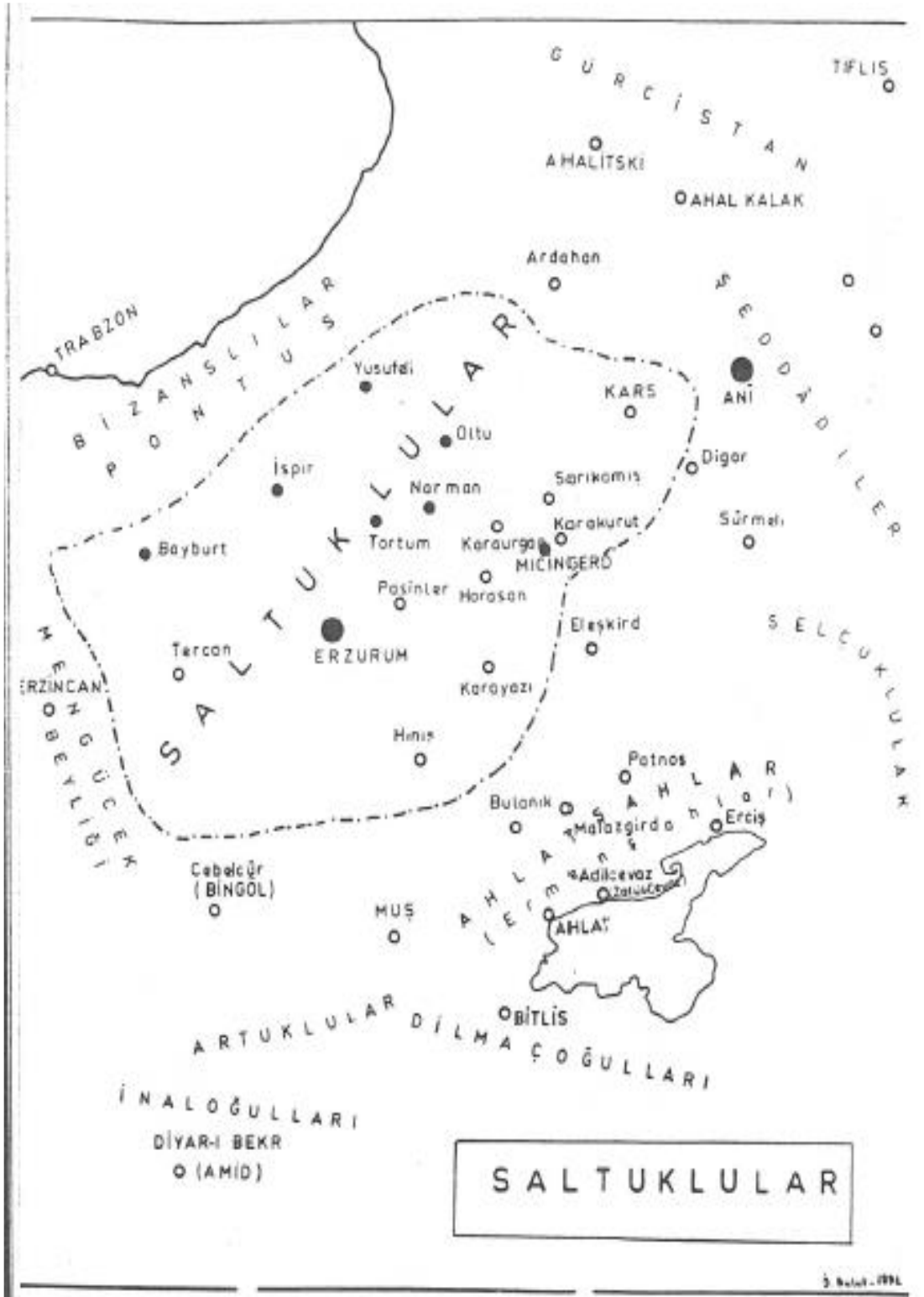
EKLER

Tablo 1
Saltuklu Soy Kütüğü

Kaynak: Türkler Ansiklopedisi, VI, 468.

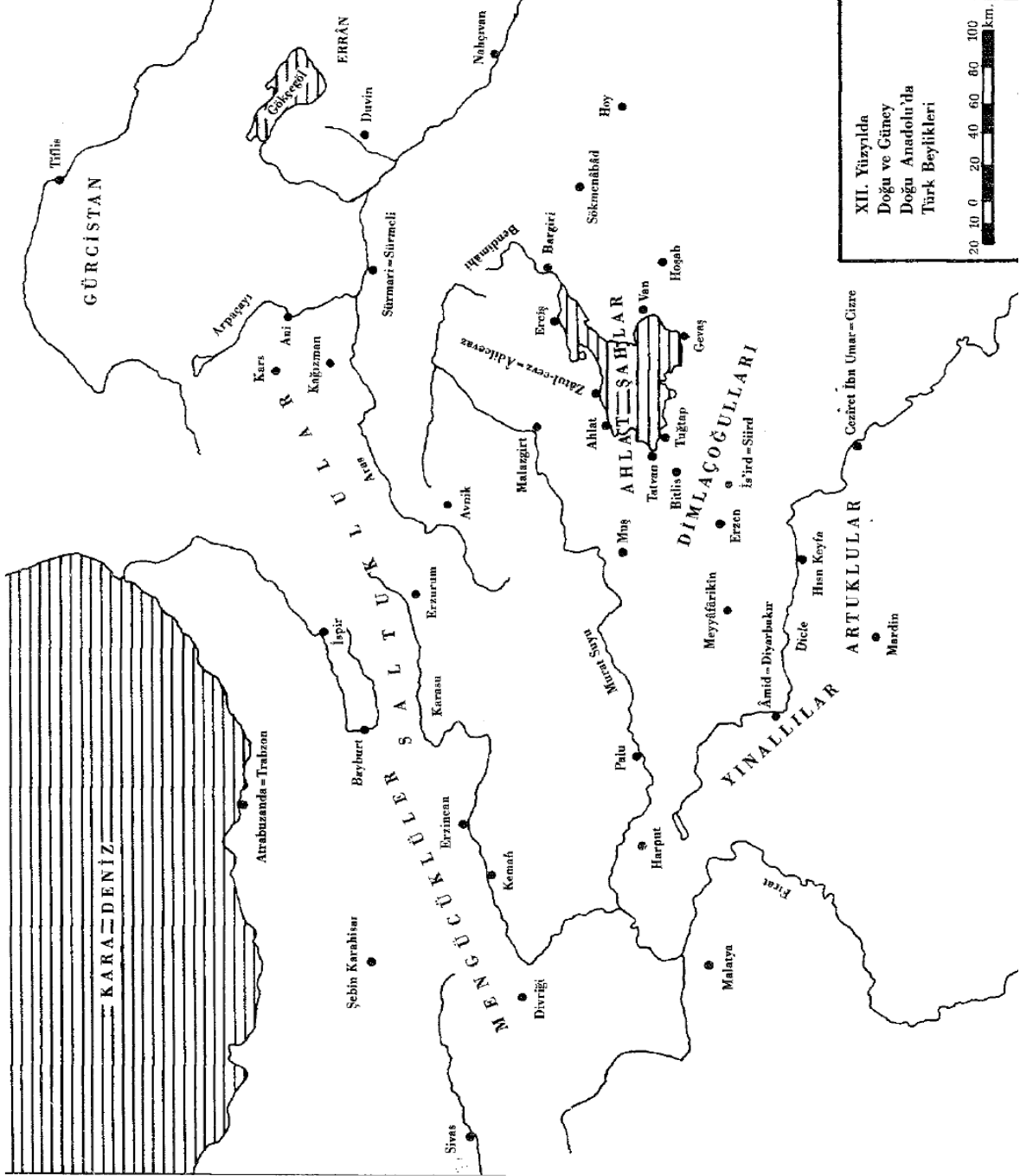
Harita 1
XII. Yüzyılda Anadolu ve Gürcistan

Kaynak: Enver Konukçu, Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum, Ekler.

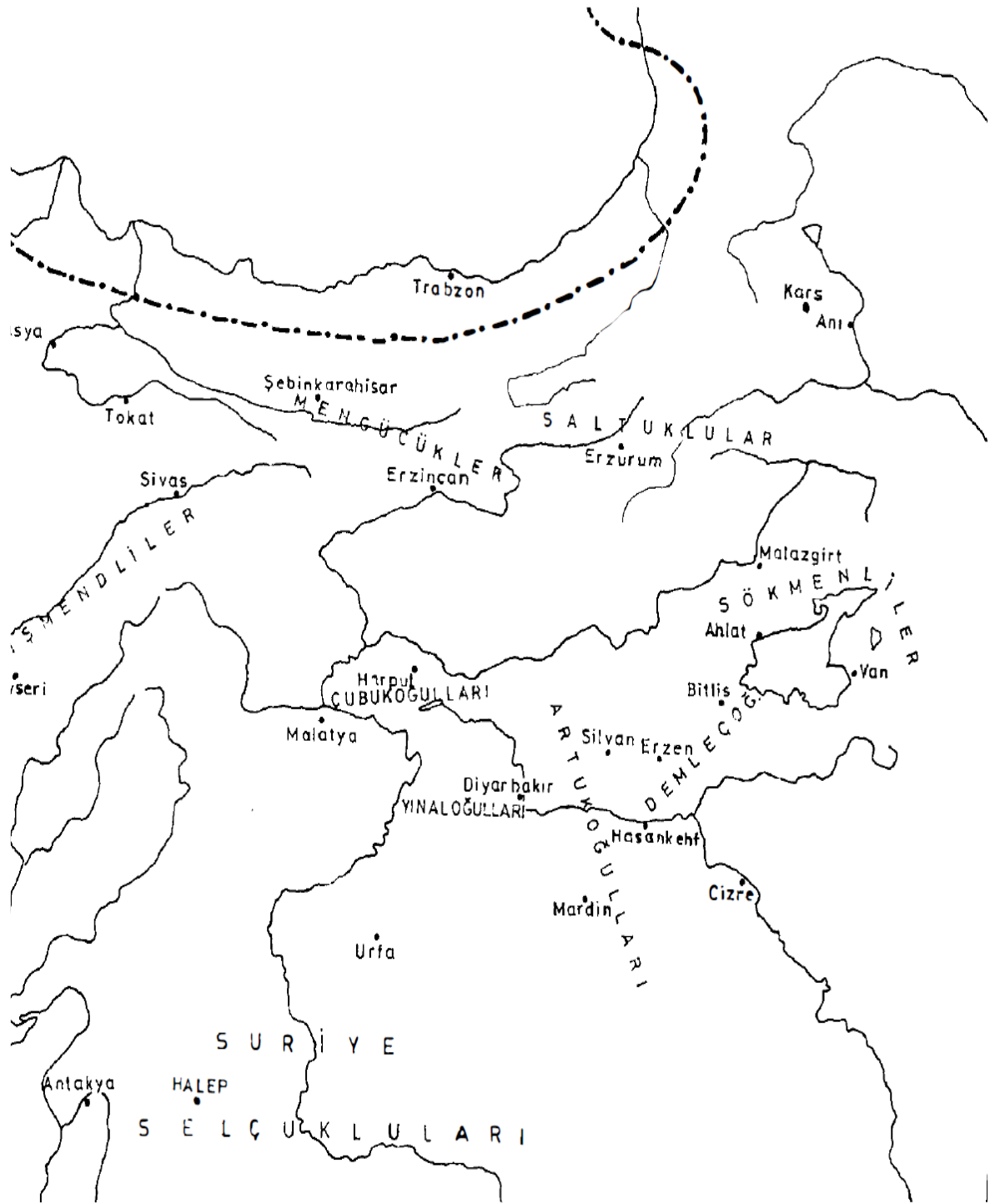
Harita 2

XII. Yüzyılda Anadolu Türk Beylikleri

Kaynak: Faruk Sümer, Selçuklular Devri'nde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ekler.

Harita 3
Suriye Selçukluları ve Anadolu Beylikleri

Kaynak: Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, Ekler.

Resim 1
Erzurum Ulu Camii

Resim 2
Kale Mescidi

Resim 3
Tepsi Minare (Saat Kulesi)

Resim 4
Üç Kümbetler

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999.
- Ahmed b. Mahmud, **Selçukname**, çev. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2011.
- Alptekin, Coşkun, "Saltuklu Sikkeleri", **A.Ü. Fen-Ed. Fak. Araştırma Dergisi (Zeki Velidi Togan Özel Sayısı)**, XIII (1), 1985, 293-296.
- Ateş, Erhan, "Selçuklu-Gürcü Mücadelelerinde Bir Dönüm Noktası; Didgori Savaşı (1121) ve Sonuçları", **TAD**, 35 (60), 2016, 73-96.
- Ayan, Ergin, "Selçuklu Fetihlerinden Önce Bizans'ın Ermenistan Politikası", **Tarihte Ermeniler ve Türkler**, II, TTK, Ankara 2014, 73-88.
- Azîmî, **Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)**, Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim, TTK, Ankara 2006.
- Azimli, Mehmet, "İlk Fetihden Saltuklulara Erzurum" **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu Bildiriler**, I, Erzurum 2007, 543-551.
- Bedirhan, Yaşar, **Selçuklular ve Kafkasya**, Nobel Yayınları, Ankara 2014.
- Belâzurî, **Fütûhu'l Büldân**, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- Berdzeneşvili, Nikoloz-SimonCanaşia, **Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar Gürcistan Tarihi**, çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun Yay., İstanbul 2000.
- Beygu, Abdurrahim Şerif, **Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri**, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.
- Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 1943.
- Çiloğlu, Fahrettin, **Gürcülerin Tarihi**, Ant Yayınları, İstanbul 1993.
- Darkot, Besim, "Erzurum" **İA**, IV, MEB, İstanbul 1993, 340-345.
- Eğilmez, Savaş, **Selçuklu Gürcü İlişkileri (1060-1157)**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2001.

- Erdem, İlhan, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, **Türkler**, VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 383-424.
- Genç, Ali, **Hun İstilasından Moğol Hâkimiyetine Kadar Alanlar (Osetler)**, Trabzon 2013.
- Grousset, Rene, **Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi**, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2005.
- Gürbüz, Osman, **Saltuklular**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2002.
- _____, “Kalîkalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum’un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler”, **İLTED**, 2 (46), 2016, 131-137.
- Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)**, Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, çev. Hrand D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil, TTK, Ankara 2003.
- Honigmann, Ernst, **Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı**, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- Hüseynî, **Ahbârü’l-Devleti’s-Selçûkiyye**, çev. Necati Lügal, TTK, Ankara 1943.
- Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- İbn Bibi, **el Evamiru’l-Alaiyye fi’l-Umuri’l-Alaiyye (Selçukname)**, I, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.
- İbnü’l-Adîm, **Bugyetü’t-Taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi**, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1989.
- _____, **Zübdetü’l Haleb min Tarihi Haleb’de Selçuklular**, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2014.
- İbnü’l-Esîr, **İslam Tarihi, el-Kâmil fi’t-Târîh Tercümesi**, IX-XII, çev. Abdülkerim Özyayın-Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İbnü’l-Ezrâk, **Meyyafarikin ve Âmid Tarihi**, çev. Ahmet Savran, Erzurum 1992.
- İbnü’l-Kalânîsî, **Şam Tarihine Zeyl -I. ve II Haçlı Seferleri Dönemi-**, çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

- İpek, Ali, **İlk İslami Dönemde Gürcistan**, Zafer Yayınları, Erzurum 2016.
- İpşirli, Mehmet, “Elçi”, **DİA**, XI, İstanbul 1995, s. 3-15.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, **Türkiyat Mecmuası**, XIII, 1958, 117-130.
- _____, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1977.
- _____, “Asya Türk Devletleri” **Türk Dünyası El Kitabı**, I, Ankara 1992, 111-156.
- _____, “Selçuklular”, **İA**, X, MEB, İstanbul 1993, 353-416.
- _____, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akımı (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti”, **Fuad Köprülü Armağanı**, TTK, Ankara 2010, 259-274.
- Karamanlı, Hüsamettin M., “Gürcistan (Tarih)”, **DİA**, VI, İstanbul 1996, 311-313.
- Karolidis, Pavlos, **Romenos Diogenes İstanbul Yollarında**, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yay., İstanbul 1993.
- Kayhan, Hüseyin, “Miryokefalon Savaşı Öncesinde Bizans Politikasında Türkmenler”, **Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Miryokefalon Savaşı Sempozyumu**, Isparta 2014, 97-116.
- _____, “Anadolu’nun Fethinde Görev Alan Selçuklu Komutanlarından Saltuk Bey Hakkında”, **Vakanüvis**, II, 2018, 189-200.
- Aksarâyî, **Müsameretü’l-Ahbâr**, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Kars Tarihi**, I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.
- _____, **Ani Şehri Tarihi (1018–1236)**, San Matbaası, Ankara 1982.
- _____, **Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar**, TTK, Ankara 1992.
- Konukçu, Enver, **Şehr-i Mübârek Erzurum**, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, I, Ankara 1989.
- _____, **Selçuklular’dan Cumhuriyet’e Erzurum**, ETSO Vakfı Yayınları, 1992.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi**, Ercan Matbaası, İstanbul 1960.
- Köymen, Mehmet Altay, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1976.

_____, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK, Ankara 1989.

_____, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, I (Kuruluş Devri), TTK, Ankara 2011.

Küçükuşurlu, Murat-Şemsettin Çelik, **Erzurum Kalesi**, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Erzurum 2014.

Küçükuşurlu, Murat, **Erzurum Çarşı Pazar**, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.

Merçil, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.

Mikhael Attaleiates, **Tarih**, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Müverrih Vardan, “Türk Fütihat Tarihi (889-1269)”, çev. Hrant D. Andreasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, I (2), İstanbul 1937, 154-258.

Nusret, Mehmet, **Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşerilere Armağan**, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul 1922.

Ostrogorsky, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2011.

Ömerî, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Mesâlikü'l Ebsâr**, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Öngül, Ali, “Saltuklular”, **Türkler**, VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 461-470.

Özaydın, Abdülkerim, “Saltuklular”, **DİA**, XXXVI, İstanbul 2009, 54-56.

Özkan, Haldun, “Saltuklu Mimarisi”, **Türkler**, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 72-82.

Râvendî, **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, I-II, çev. Ahmed Ateş, TTK, Ankara 1999.

Reşîdüd-dînFazlullâh, **Câmi'ü't-Tevârih, (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)**, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010.

Saraçoğlu, Hüseyin, **Doğu Anadolu Bölgesi**, MEB, İstanbul 1989.

Sevim, Ali, **Malazgirt Meydan Savaşı**, TTK, Ankara 1971.

_____, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'yaKadar)**, TTK, Ankara 1988.

_____, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK, Ankara 1989.

- _____, **Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri**, TTK, Ankara 1993.
- Sevim, Ali - Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür**, TTK, Ankara 1995.
- Solmaz, Gürsoy, “Orta Çağda Erzurum Kalesi, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, XII, 1999, 231-249.
- Subaşı, Ömer, “Tarihi Kaynaklar Işığında Kaputru Savaşı”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 44, 2010, 247-270.
- Sümer, Faruk, **Selçuklular Devri’nde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri**, TTK, Ankara 1990.
- Süryani Mihail, **Süryani Patrik Mihail’in Vakâyinâmesi (1042-1195)**, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK’da Yayınlanmamış Nüsha 1944.
- Tarkan, M. Tevfik, **Orta ve Aşağı Çoruh Havzası: Beşerî ve İktisadi Coğrafya Bakımından Bir Bölge Araştırması**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1973.
- Tellioğlu, İbrahim, “Ermeni Kaynaklarının Gözüyle Anadolu’nun Fethi”, **Tarihte Ermeniler ve Türkler**, II, TTK, Ankara 2014, 107-136.
- Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Turan Neşriyat, İstanbul 1971.
- _____, “Süleyman Şah”, **İA**, XI, MEB, İstanbul 1979, 219-231.
- _____, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993.
- _____, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.
- Tülücü, Süleyman, “Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleleri”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, VII, 1987, 291-334.
- _____, “Malazgirt Savaşı’na Katılan Türk Beylerinden Sunduk Bey”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 13, 1999, 269-276.
- Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 2000.
- Yinanç, Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu’nun Fethi**, İstanbul Üniversitesi Yay., Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1944.

_____, “Erzurum (Tarih)”, **İA**, IV, MEB, İstanbul 1977, 345-353.

_____, “Bitlis”, **İA**, II, MEB, İstanbul 1979, 661-664.

_____, “Dânişmendliler”, **İA**, III, MEB, İstanbul 1993, 468-478.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : İbrahim SÖYLEMEZ
Doğum Tarihi ve Yeri : 15/05/1991-Tortum
e-mail : ibrahimtarih08@gmail.com

Eğitim

Derece	Üniversite	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Erzurum Teknik Üniversitesi	2019
Lisans	Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2014
Lise	Ardahan Çıldır Lisesi	2010

Bildiği Yabancı Diller :

Bilimsel Faaliyetler

Proje :
Makale :
Kongre :
Sempozyum :

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Millî Eğitim Bakanlığı (2016 -)
Staj :